

ХТ 24кв
Г-81

Василь ГРЕЩУК

**УКРАЇНСЬКИЙ
ВІДПРИКМЕТНИКОВИЙ
СЛОВОТВІР**

Івано-Франківськ, 1995

3

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СИСТЕМНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ОСВІТИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. В. СТЕФАНИКА

ВАСИЛЬ ГРЕЦУК

УКРАЇНСЬКИЙ
ВІДПРИКМЕТНИКОВИЙ
СЛОВОТВІР

602 071

НБ ПНУС

602071

ВИДАВНИЦТВО "ПЛАЙ"
ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. В. СТЕФАНИКА
Івано-Франківськ, 1995

Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір. — Івано-Франківськ: Видавництво "Глай" Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, 1995. — 208 с.

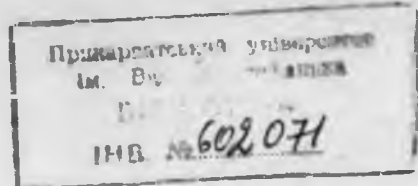
ISBN 5-7763-4292-9

Рецензент: доктор філологічних наук, професор Н. Ф. Клименко (Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України)

Затверджено до друку вченою радою Прикарпатського університету ім. В. Стефаника

У монографії реалізований основоцентричний підхід до словотвору. У ній розглядаються теоретичні проблеми осюцентричної дериватології, детально аналізуються прикметники як твірні база в сучасній українській мові, встановлюються чинники, які зумовлюють словотворчу спроможність різних класів твірних ад'єктивів.

Для мовознавців, викладачів, аспірантів і студентів філологічних факультетів, учителів.

ISBN 5-7763-4292-9

© В. В. Грещук. 1995

Світлій пам'яті мого учителя —
доктора філологічних наук,
професора
Івана Ковалика

ВСТУП

За порівняно короткий час дериватологія пройшла етап не тільки свого становлення, а й бурхливого розвитку й утвердження як провідна галузь лінгвістики. Словотвір сьогодні, за словами відомого мовознавця, — це полігон, де випробовуються прийоми й методи дослідження мови, що мають велику цінність не лише для інших рівнів мови, а й для лінгвістики загалом¹.

Тісний зв'язок словотвору з граматикою й лексикою, особливий статус дериваційних одиниць, можливість їх процесуальної й результативної інтерпретації призвели до формування принаймні трьох достатньо відмінних один від одного аспектів дослідження словотвору. Продовжуючи й розвиваючи традиції славістичної граматичної думки, В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, Л. А. Булаховський, І. І. Ковалик, Л. Л. Гумецька та ін. обґрунтували необхідність виділення науки про словотвір в окрему галузь лінгвістичних знань із своїм чітко визначеним окремим спеціальним предметом дослідження, системою наукових понять і термінів та властивими їй принципами й методами дослідження словотвору. Становлення й утвердження дериватології як самостійної лінгвістичної дисципліни відбувалось у рамках інтерпретації словотвору як поморфемного конструювання дериватів, при цьому словотворчі морфеми розглядалися як самодостатні конститутивні чинники, не зумовлені ніякими глибинними детермінаціями. Тому цей аспект дослідження словотвору можна назвати поморфемно-конструктивним. Важко переоцінити результати такого аспекту вивчення словотвору окремих мов чи порівняльних та зіставно-типологічних дериватологічних студій, зокрема в ділянці інвентаризації словотворчих ресурсів, осмисленні структурно-системної організації словотвору, прикладом чого можуть бути розділи, присвячені опису словотвору в сучасних академічних граматиках слов'янських мов.

Разом з тим такий підхід до словотвору не давав відповіді на ряд важливих питань, пов'язаних із специфікою словотвору, передусім його семантичної сфери. Так, у рамках поморфемного конструювання похідних не можна було пояснити появу так званих прирощених значень, не виражених у морфемній структурі

дериватів, природу ідіоматичності семантики похідних слів тощо. З'ясувати ці проблеми могли лише дослідження глибинних процесів деривації у їх зв'язку з категоріальною структурою мислення в рамках цілісності мисленнєво-мовленнєвої діяльності як особливого специфічного прояву комунікативної діяльності.

Утворенню слова з властивою йому семантикою і словотвірною структурою передують мисленнєве препарування об'єкта номінації. "Якщо предмет матеріального світу не зазнав розумового опрацювання, його властивості не закріпились у нашій свідомості, ніякої номінації бути не може"². Вивчення словотвору з опорою на логічні, поняттєві категорії, які лежать в основі власне мовних, в тому числі і словотвірних, склало ґрунт окремого аспекту дослідження словотвору, який можна було б назвати логіко-номінативним. Витоки такого підходу до вивчення словотвірних явищ — у лінгвістичних концепціях Ф. І. Буслаєва, Я. Розвадовського³. Логічне вивершення й концептуальну цілісність логіко-номінативний аспект дослідження словотвору дістав у працях В. Дорошевського і М. Докуліла⁴.

Ще Ш. Баллі зауважив, що "замкнуті в своїх категоріях, знаки служили б досить обмеженим джерелом засобів для задоволення численних потреб мовлення. Однак завдяки міжкатегоріальним замінам думка визволяється, а вираження збагачується і отримує різноманітні відтінки"⁵. Досліджуючи утворення складних імен, Е. Бенвеніст дійшов висновку, що в мові постійно здійснюється робота, яка, впливаючи на формальний апарат, трансформує її категорії і утворює нові класи, а складні імена є одним із таких трансформційних класів. "Вся річ у тому, — пише він, — що імпульс, який призвів до появи складних імен, виходив не з морфології, в рамках якої він не диктувався ніякою необхідністю; початковою точкою були синтаксичні конструкції з їх різновидами предикації"⁶. Результатом дослідження різних типів трансформацій одних класів у інші, на думку вченого, повинен стати окремий розділ у теорії форм, присвячений явищам такого "метаморфізму".

Поширення синтаксичних структур як бази утворення похідних не тільки на складні імена, а й на всі деривати призвело до формування такого аспекту дослідження словотвору, який можна назвати синтаксичним. На думку його прихильників, в основі словотворчих процесів лежить постійно діючий механізм дериваційної редукції, спрямований на компресію висловлювання без суттєвих втрат інформації⁷.

У результаті такого різноаспектного дослідження словотвору наука про мову збагатилась новими оригінальними прийомами й методами вивчення словотвірної структури й семантики,

ґрунтовними описами дериваційних систем слов'янських мов в академічних граматиках і окремих монографіях, лексикографічними працями нового типу — словотвірними словниками. Разом з тим ряд уже традиційних для дериватології проблем ще не знайшли задовільного розв'язання в рамках вироблених концепцій. Постають і нові проблеми, пов'язані з новими підходами до вивчення словотвору. Спробу розв'язати деякі з них покликана пропонована монографія.

Характерною особливістю сучасної науки про лексичну деривацію є концентрація уваги на словотворчому форманті і недооцінка ролі твірної основи в словотворі. Незважаючи на те, що в дериватології порушувалось питання про необхідність зміщення акценту з дериваційного форманта на твірну основу, вивчення систем дериватів, об'єднаних спільністю твірної основи, до цих пір немає монографічного дослідження, скажімо, відіменникового чи віддієслівного словотвору в слов'янських мовах і, зокрема, в українській мові. Об'єктом пропонованого дослідження обраний відприкметниковий словотвір у сучасній українській мові. Звернення до прикметників як твірної бази не випадкове. Створення типології словотвору з опорою на твірну основу як типологізуючий фактор вимагає попередніх монографічних досліджень десубстантивів, девербативів, денумеративів тощо. Деякі питання словотворчої спроможності, хай і обмежених груп дієслів та іменників, зокрема в російській мові, вже були предметом спеціальних дериватологічних досліджень⁸. Прикметники з цього погляду менш вивчені, а в українському мовознавстві — фактично не досліджувались.

Не менш важливим у виборі об'єкта дослідження прикметників як твірної бази в українській мові стало, незважаючи на їх семантичну несамостійність, саме значення прикметників і їх функціональне призначення. Прикметники як клас ознакових слів відображають багатство й різноманітність ознак предметів, осіб, явищ. Знання того, які з них використовуються в словотворі для найменування за характерними для реалій об'єктивної дійсності ознаками, крім чисто дериватологічного інтересу, має важливе значення для з'ясування окремих сторін пізнавальної діяльності. Результати пізнавальної діяльності людини, зафіксовані в деад'єктивних номінаціях, дозволяють визначити, за якими параметрами відбувається виділення предметів, осіб, явищ із класу однорідних.

Для розв'язання поставленого завдання спочатку обґрунтовується необхідність створення основоцентричного підходу до вивчення словотвору і висвітлюється адекватна вибраному аспекту дослідження методика, яка передбачає встановлення специфічної одиниці класифікації й опису словотвору.

Потім з'ясовуються деякі теоретичні питання дериваційної семантики, визначаються словотвірні значення відприкметникових похідних та засоби їх вираження в сучасній українській мові. Аналіз словотвірних структур, в яких реалізуються словотвірні значення різночастиномовних деад'єктивів, дозволив виявити синтагматику прикметникових твірних основ.

Далі досліджуються словотвірні парадигми прикметників, які відображають реалізацію словотворчого потенціалу різних лексико-семантичних і тематичних груп ад'єктивних слів у сучасній українській мові.

Вивчення системи українських відприкметникових утворень проводиться на матеріалі сучасної української мови, основним джерелом якої стали тлумачний словник української мови⁹ та лексична картотека української мови Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України. Використовуються також інші словники, в яких зафіксовані відприкметникові похідні сучасної української мови, а також деад'єктиви, які не засвідчені в словниках, картотеках, але вживаються в сучасній українській художній літературі, публіцистиці, в усному мовленні.

Розділ I

ПРОБЛЕМИ ОСНОВОЦЕНТРИЧНОЇ ДЕРИВАТОЛОГІЇ

§1. ОСНОВОЦЕНТРИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВОТВОРУ

Сучасна дериватологія в основі своїй розвивалася як формантоцентрична: визначальним у теоретичних дослідженнях та практичних описах словотвірної системи чи окремих її фрагментів був і залишається словотворчий формант навіть тоді, коли мова йде не тільки про словотворчі ресурси, дериваційну структуру похідного чи словотвірні пари, а й про основну одиницю класифікації словотвірної системи — словотвірний тип. Значною мірою це можна вважати закономірним, оскільки словотворчий формант є виразником словотворчої функції. Характеристика ролі твірної основи в дериваційних процесах переважно зводилася до вказівки на частиномовну належність твірного слова в рамках словотвірного типу. Ще на початку 60-х років І. І. Ковалик писав: "У працях із суфіксального словотвору дослідники звертають увагу головним чином на суфікси, а ролі твірної основи звичайно не враховують. Вивчаючи характер суфіксального словотворчого процесу іменників, необхідно враховувати як роль твірної основи /баземи/, так і суфікса /суфіксеми/"¹. На жаль, і сьогодні це твердження залишається справедливим. Специфіка похідного слова — основної одиниці словотвору — як бінарної одиниці, що включає твірну основу й словотворчий формант, не дозволяє обмежитися аналізом ролі в дериваційних процесах лише формуючої частини, нехтуючи базовою, оскільки такий аспект аналізу залишає поза увагою реальну взаємодію одиниць словотвірної системи, зокрема, фактичні засади номінації, що ґрунтуються, поряд з іншими чинниками, і на категоріальній семантиці твірних основ відповідних лексико-граматичних класів слів. У зв'язку з цим у сучасній дериватології одночасно з дальшим розвитком формантоцентричного аспекту вивчення словотвору першорядного значення набуває розробка основоцентричного, тобто такого напрямку у вивченні словотвору,

в основі якого лежала б роль твірної основи /твірного слова/ в актах деривації². Лише всесторонній аналіз словотвору з позицій як формантоцентричного, так і основоцентричного підходів може забезпечити адекватне відображення всієї складності словотвірної системи.

Основоцентричний аспект вивчення словотвору зумовлює необхідність аналізу ряду нових теоретичних і практичних проблем, які при формантоцентричному підході залишалися поза увагою дослідників. Коло найважливіших питань, які потребують теоретичного осмислення, в найзагальніших рисах можна окреслити як дериваційна валентність різних класів твірних слів, їх словотворчі потенції і спроможність, зумовленість дериваційної потенції різних слів їхніми формально-смысловими особливостями, способи освоєння семантичних інгредієнтів твірного слова в смысловій структурі похідного у процесах деривації, парадигматика й синтагматика твірних основ, принципи класифікації й опису похідних за ознаками твірних основ.

Кінцевим результатом дослідження словотвору при основоцентричному підході повинна стати типологія словотвору, в основі якої лежало б функціональне навантаження твірної основи в словотворі. У зв'язку з цим найперше необхідно з'ясувати ті фактори, які визначають дериваційну поведінку твірних основ, інакше кажучи, виявити ті характеристики твірної основи, які уможливають чи унеможливають процес творення на її базі дериватів і яких саме, позначаються на словотворчій активності і продуктивності твірної основи та її семантико-словотвірних трансформаціях.

Це питання тісно пов'язане й переплітається з загальною проблемою вивчення закономірностей сполучуваності словотворчих морфем у процесі творення похідних, яка в своєму частковому вияві, як встановлення обмежень на сполучуваність дериваційних морфем у словах, була предметом серйозних дериватологічних студій. Їх результатом стала типологія обмежень на поєднання словотворчих формантів і твірних основ. При несуттєвих розбіжностях у виділюваних типах обмежень на сполучуваність морфем у словотворенні чітко окреслені такі: семантичні, формальні, лексико-системні, структурно-словотвірні і стилістичні³.

Семантичні обмеження інтерпретуються як такі, що ґрунтуються на несумісності значенневих компонентів поєднаних словотворчих морфем.

Під формальними обмеженнями в утворенні слів маються на увазі труднощі фонемної сполучуваності на морфемному шві.

У випадках невідповідності між можливостями словотвірної системи і лексичними нормами слововживання /наприклад, наявний омонім до можливого деривата за певною словотвірною моделлю/ діють лексико-системні обмеження.

У трактуванні структурно-словотвірних обмежень на поєднання дериваційних морфем виходять з того, що похідні певного типу не можуть виступати у ролі твірних для інших дериватів.

І нарешті, стилістичні обмеження кваліфікуються як стилістична несумісність словотворчих морфем у процесі творення слів.

Проте така типологія не була беззастережно прийнята і викликала аргументовану критику. І. Г. Милославський, детально аналізуючи в рамках словотвірного синтезу кожний із наведених типів обмежень на сполучуваність дериваційних морфем, вважає, що тільки несумісність різних компонентів семантики твірного слова і форманта можна вважати дериваційно релевантною ознакою. Всі інші типи обмежень носять, у кращому випадку, ймовірнісний характер і стосуються досить вузьких груп твірних, об'єднаних на основі не одного, а кількох характерних для них типів обмежень, включаючи й семантичні. До факторів, які впливають на словотворчу активність твірних основ, він відносить також словотвірну структуру самого твірного та виражене нею словотвірне значення⁴.

Встановлюючи фактори, які визначають дериваційну поведінку твірного, на нашу думку, принципово важливо розмежовувати, з одного боку, неможливість утворення деривата на базі певного твірного, а з другого, — незасвідченість, відсутність його в мові. Якщо "системними закономірностями в словотворі є всі закономірності, які визначають можливість чи неможливість утворення слів", а "питання про те, що реально ввійшло вжиток — це питання не системи, а норми", то йдеться, отже, про розмежування системних і нормативних явищ⁵.

Системними факторами, які детермінують словотворчу поведінку твірного, вважаємо семантику і тісно пов'язану з нею сполучуваність твірного слова.

На найвищому ступені узагальнення вся сукупність твірних протиставляється класами за їх частиномовною належністю. Частинимовну належність треба вважати основною характеристикою твірних у плані вивчення їх ролі в словотворчих процесах, оскільки нею окреслюються межі утворення дериватів. Так, словотвірні значення десубстантивів не можуть вийти за рамки семантичного континууму "субстанція, ознака, дія, що мають відношення до субстанції", деад'єктивів — "субстанція, ознака, дія, що мають відношення до ознаки", девербативів — "субстанція, ознака, дія, що мають відношення до дії" тощо.

Для з'ясування ролі твірних у дериваційних процесах класифікація їх за частиномовною належністю необхідна, але недостатня. Наступний етап — субкатегоризація частин мови як класів твірних слів за лексико-граматичними і лексико-семантичними розрядами до рівня, релевантного з погляду їх дериваційних характеристик.

Частини мови як різні лексико-граматичні класи слів неоднаково субкатегоризуються, виділювані у межах кожної частини мови часткові підкатегорії відмінні і характеризуються різним ступенем узагальнення, різним співвідношенням семантичних і граматичних компонентів тощо.

Не менш суттєвим і вагомим щодо вивчення функціонального навантаження твірного в дериваційних процесах є тісно пов'язані з загальнокатегоріальною й лексичною семантикою твірного його семантико-синтаксичні позиції в реченні, які для словотвору важливі не самі по собі, а через свої валентнісні особливості. О. С. Кубрякова цілком справедливо відзначила, що, "виступаючи мотивуючою одиницею, слово впливає на появу іншого слова всіма своїми характеристиками, в тому числі і навіть, можливо, в першу чергу не стільки своїми чисто лексичними властивостями (наявність певних лексико-семантичних варіантів), що, звичайно, також важливо, скільки своїми синтактико-семантичними властивостями"⁶. Йдеться передусім про здатність слова займати певну синтаксичну позицію у висловлюванні, зумовлювану його сполучуваністю з іншими словами, з властивою йому номінативною функцією.

Слід, однак, зауважити, що поняття валентності, яке в найзагальніших рисах означає здатність мовних одиниць сполучатися з іншими, неоднозначно інтерпретується в сучасній лінгвістиці. Далеке від однозначності, зокрема, виділення типів сполучуваності. Не зупиняючись тут на проблемах теорії валентності, які знайшли належне висвітлення в мовознавстві⁷, відзначимо лише конструктивні спроби пов'язати дослідження словотворчих потенцій слів із їх валентнісними характеристиками.

Зумовленість дериваційної спроможності твірних слів особливостями їх сполучуваності вперше була продемонстрована на матеріалі дієслів, причому в основу класифікації валентності дієслова була покладена його актантна структура. Проведені дослідження дали змогу виявити важливу закономірність: набір дериватів від кожного дієслова заданий його актантною структурою, хоча не кожна валентність обов'язково дериваційно актуалізується⁸.

Одержані результати спонукали до вивчення словотворчої спроможності інших частин мови у зв'язку з їхніми особливостями сполучуваності⁹.

З теоретичного погляду спеціальної уваги заслуговує міркування про те, що синтаксична сполучуваність твірного слова значною мірою визначає загальне словотвірне значення моделі, тоді як його лексична сполучуваність зумовлює можливість часткових, лексикалізованих значень цієї моделі¹⁰.

Уже з огляду на відзначене при всій розбіжності в інтерпретації валентності в цілому і її зв'язку з словотвором зрозуміло, що без

уваги до особливостей сполучуваності твірних слів, а ширше — до їх семантико-синтаксичних позицій у реченні, при основоцентричному підході до словотвору не обійтися. Урахування їх дає можливість, по-перше, реконструювати процес утворення деривата, а по-друге, з'ясувати формально не виражені в структурі похідного компоненти семантики.

Крім охарактеризованих системних детермінуючих факторів, необхідно виділити ще супровідні, оскільки те, що допускається системою в словотворі, далеко не завжди реалізується, а отже, чимось регулюється. І хоч Ф. де Соссюр вказував, що імпровізоване слово вже існує в потенції мови, а "його здійснення в мовленні є фактом незначним порівняно з самою можливістю його утворення"¹¹, питання про чинники, які регулюють реалізацію дериваційних потенцій, потребує детального висвітлення. Без них характеристика ролі твірного в дериваційних актах буде неповною.

До супровідних факторів треба зарахувати ті, які при семантичній сумісності базової і формуючої частин та сприятливій для дериваційного акту валентності твірного регулюють появу деривата. Появу конкретного деривата на базі того чи іншого твірного настільки важко передбачити, що це дало підстави дериватологам стверджувати тезу про відсутність сильних правил, здатних керувати реалізацією словотворчих потенцій. Саме це маючи на увазі, І. Г. Милославський пише, що "в мові існують не тільки правила, але й елементи, які не складаються в систему"¹², а Л. М. Мурзін вважає, що "мовленневою діяльністю, окрім законів, керує Випадок — форма необхідності"¹³. Погоджучись в основному з наведеними слушними міркуваннями, разом з тим відзначимо, що, як супровідний фактор реалізації словотворчих потенцій, ми розглядаємо частотність твірного слова в мовленні. У комунікативних потребах відображається значущість слів у практичній діяльності людини, а вона, в свою чергу, корелює з частотою використання слів у мовленні. Ймовірність появи похідного на базі твірного більша в того слова, частотність якого вища. Отже, аналізуючи дериваційну спроможність різних класів слів, треба брати до уваги і їх частотність, яка опосередковано позначається на комунікативних потребах в одиницях номінації певної структури.

У ряді досліджень як фактор, що визначає дериваційну поведінку твірного, розглядається також складність словотвірної структури самого твірного. "В міру збільшення числа дериваційних кроків, — пише І. Г. Милославський, — словотворчі можливості затухають і врешті-решт стають нульовими"¹⁴. Проте ця думка потребує певних уточнень. Як відомо, словотворчі можливості прислівників на -о та з конфліксом по-...-ому/-и/ фактично нульові, хоча за складністю структури вони досить різні. Значну групу прислівників на -о

складають такі, в словотвірній структурі яких відбитий лише один дериваційний крок, є й такі, які утворені на шостому ступені. Прислівники з конфіксом по-...-ому/-и/ можуть бути утворені в словотвірному ланцюжку, який нараховує, як мінімум, два такти деривації. Очевидно, на дериваційну поведінку твірного впливає не сама по собі складність словотвірної структури, а характер семантики, вираженої нею.

Разом з тим загальну опозицію непохідності/похідності вважаємо супровідним чинником при аналізі словотворчої поведінки твірного. Річ у тому, що всі непохідні слова належать до найдавнішого шару лексики. Їх функціонування в мові протягом досить тривалого часу є свідченням їх питомої ваги в практичній діяльності людини, а вона, як уже зазначалось, корелює з частотністю.

Таким чином, послідовне врахування семантичної сумісності твірного і форманта та безпосередньо пов'язаних з нею валентнісних характеристик твірного як детермінуючих факторів, що визначають принципіву можливість чи неможливість утворення дериватів на базі відповідного твірного, з одного боку, і частоти використання твірного в мовленні та його структурно-семантичної невідності чи вивідності як супровідних факторів, які регулюють реалізацію закладених системою словотворчих потенцій, з другого боку, дозволить адекватно охарактеризувати дериваційну поведінку різних класів твірних слів, їх словотвірну синтагматику й парадигматику.

§2. СЛОВОТВІРНА ПАРАДИГМА ЯК ОДИНИЦЯ ВНУТРІШНЬОСТРУКТУРНОЇ ТИПОЛОГІЇ СЛОВОТВОРУ

Основоцентричний аспект дослідження словотвору передбачає встановлення адекватної йому одиниці класифікації й опису дериваційної системи. Це має бути комплексна одиниця, що відображає системну організацію словотвору. Системність словотвору ґрунтується на багатьох різноспрямованих опозиціях. Одним з його проявів є ряди дериватів, які об'єднуються тотожністю твірної основи й протиставляються дериваційними формантами. Така мікросистема похідних, на нашу думку, являє собою словотвірну парадигму.

Сучасна лінгвістика, використовуючи поняття парадигми для всіх рівнів мови, далека ще від однозначності його не тільки в загальномовному аспекті, а й щодо якогось одного рівня. Найбільш

суперечливо й багатозначно термін "парадигма" трактується в дериватології: від використання з різним лінгвістичним змістом до повного заперечення. У зв'язку з цим виникає необхідність проаналізувати різні концепції парадигми в словотворі.

Наслідком інтенсивних пошуків ізоморфізму рівнів мови стала міграція ідей і понять з однієї галузі лінгвістики в інші. Головним дослідженням із останнім часом була фонологія. У сучасних дослідженнях з лексики, словотвору, морфології й синтаксису широко використовуються такі первісно фонологічні поняття, як дистрибуція, нейтралізація, диференціальна ознака тощо. Деякі поняття, генетично не пов'язані з фонологією, саме в ній знайшли більш глибоке наукове обґрунтування та ширші можливості застосування і, як такі, стимулювали й стимулюють творче засвоєння їх іншими розділами мовознавства. До них слід віднести й поняття парадигми, яке сформувалось у морфології як зразок, схема словозміни, сукупність форм словозміни тієї чи іншої лексичної одиниці. Вперше в деяких фонологічних дослідженнях його почали застосовувати до сукупності одиниць, що корелюють за певними ознаками, а парадигматичні ряди почали виявляти у зв'язку з "тими суттєвими розпізнавальними /диференціальними/ ознаками, які і визначають протиставлення яких-небудь членів цих рядів, що характеризуються тотожністю інших ознак"¹⁵. Збагачене в фонології такими важливими положеннями, поняття парадигми поширилось у синтаксисі, лексикології, дериватології. З цього, однак, не повинно випливати, що це поняття привнесене з фонології в синтаксис, лексикологію, дериватологію безвідносно до закономірностей внутрішнього розвитку останніх. Його поява підготовлена об'єктивним розвитком сучасного мовознавства, що ґрунтується на принципах структурно-системного аналізу. Пошуки вияву системності мови на всіх структурних рівнях спонукали до уточнення, конкретизації об'єкта лінгвістики, виділення комплексних одиниць, яким властива системоутворююча функція, обґрунтування їх ролі в системній організації мови, розробки нових методик досліджень. Так, у дериватології зміщення акценту з формантної частини на дериваційну базу, посилення уваги до ролі твірної основи в словотворі спричинилося до виділення таких комплексних одиниць, як словотвірне гніздо, словотвірна парадигма, словотвірний ланцюжок.

Велика розбіжність у розумінні й тлумаченні поняття "словотвірна парадигма" своїм підґрунтям має міркування основоположника вчення про синтагматику й парадигматику Ф. де Соссюра про те, що елементи мовної системи можуть перебувати в парадигматичних /у його термінології асоціативних/ відношеннях за різними ознаками /спільність кореня, спільність афікса, спільність значення і т. д./ і,

таким чином, створювати стільки парадигматичних рядів, скільки є різних відношень. Морфологічні парадигми словозміни він розглядав лише як один із різновидів асоціативних рядів, зокрема тих, які характеризуються поряд із невизначеністю порядку обмеженою кількістю членів. Як зразки асоціативних груп він наводить також сукупності спільнокореневих слів /словотвірні гнізда/, ряди різнокореневих слів з одним і тим же суфіксом, ряди синонімів, навіть асоціації слів за акустичними образами¹⁶. Таке витлумачення парадигматичних відношень, зрозуміло, виходило далеко за межі відношень, в яких перебувають члени морфологічних парадигм, і уможливило виділення дериваційних парадигм з різним ступенем ізоморфності морфологічним парадигмам. Залежно від того, який тип асоціативних відношень і між якими елементами брався за основу виділення словотвірної парадигми, в неї вкладався і різний зміст.

Показовою з цього погляду є релятивістська в своїй основі і не до кінця послідовна концепція словотвірної парадигматики Г. С. Зенкова. Обґрунтовуючи необхідність покласти в основу словотвірних класифікацій критерій спільності мотивуючих основ у межах одного способу творення, він поряд із внутрішньомодельною парадигмою, яку розуміє як протиставлення твірної і похідної основ у рамках словотвірного типу /*чита/ть*/:*читатель*/, вводить поняття міжмодельної парадигми, яку трактує як опозицію словотвірних типів різної функціональної цінності /*читатель*:*читальный*/¹⁷. Створюючи на основі класифікації Л. Єльмслева типів залежностей мовних елементів типологію парадигматичних відношень у словотворі, Г. С. Зенков відштовхується від зв'язків між елементами словотвірних мікросистем, що інтерпретуються як мережі відношень між дериватами, кожна з яких у свою чергу формується внутрішніми відношеннями її членів, тобто як мережі відношень між відношеннями. Відношення між елементами, що входять до однієї мікросистеми, — це внутрішньопарадигматичні, а відношення між елементами різних мікросистем — міжпарадигматичні. Внутрішньопарадигматичні відношення він поділяє на опозитивні й еквівалентні. Оскільки міжпарадигматичні відношення не задовольняють вимог словотвірних опозицій, Г. С. Зенков пропонує називати їх розрізнювальними. Сукупність слів, об'єднаних усередині одного типу словотворення /скажімо, суфіксації/ тотожністю основи, він розглядає як парадигму парадигм¹⁸.

Ш. С. Сафаров пропонує розмежовувати парадигматику елементарних одиниць /твірних основ і формантів/ і парадигматику конструктивних одиниць /похідних слів/. Парадигми елементарних одиниць можуть виявлятися як на основі формальних, так і семантичних зв'язків. Словотвірні гнізда теж кваліфікуються як

"малі" парадигми, оскільки в них виявляються парадигматичні відношення елементарних одиниць — твірних основ. Дериваційні парадигми конструктивних одиниць ґрунтуються на спільності словотвірно-семантичних ознак дериватів. Такі слова, як *купальня*, *гладильня*, *заправка*, *колтилка*, характеризуючись спільною семантичною темою локативності, процесуальності, утворюють парадигми похідних іменників¹⁹.

Поліпарадигматичний підхід до словотвору використовує також О. Г. Ликов. Для нього словотвірна парадигма — це сукупність дериватів з тим же спільним компонентом — твірною основою чи формантом, а оскільки кожне похідне слово включає і твірну основу, і формант, то воно входить одночасно до двох парадигм, одна з яких ґрунтується на тотожності дериваційної бази /*бел-е-ть*, *бел-и-ть*, *бел-ок*, *бел-изн-а* та ін./, інша — на єдності словотворчого засобу /*бел-е-ть*, *син-е-ть*, *зелен-е-ть*, *черн-е-ть* та ін./²⁰.

При монопарадигматичному підході до словотвору парадигму також вбачають у різних дериваційних явищах. Так, О. М. Тихонов, надаючи важливого значення принципу ієрархічності будови словотвірного гнізда, послідовного підпорядкування в ньому одних одиниць іншим, вважає, що цю властивість гнізда найкраще відображає термін "словотвірна парадигма"²¹. Правда, в останніх своїх працях він поділяє думку тих вчених, які кваліфікують словотвірну парадигму як набір похідних, що мають ту ж саму твірну базу і знаходяться на одному ступені деривації²². Така дефініція словотвірної парадигми найбільш поширена в сучасній дериватології²³.

Словотвірна парадигма визначається і як ланцюжок спільнокореневих дериватів, розміщених у такій послідовності, що кожне похідне виступає твірним щодо наступного²⁴: укр. *білий* — *біліти* — *забіліти* — *забілітися*; *учити* — *учитель* — *учителювати* — *учителювання*.

Словотвірна парадигма інтерпретується також і як сукупність словотвірних моделей, що реалізують регулярні /які повторюються в багатьох серіях споріднених слів/ словотвірні відношення, наприклад, тип парадигми "дієслово, що означає дію, — іменник, що означає опредмечену дію, — іменник, що означає місце дії, — іменник, що означає виконавця дії, — іменник, що означає предмет, пов'язаний з дією": *курить* — *курение* — *курилка* /*курильня*/ — *курильщик* — *курево* /пор. укр. *читати* — *читання* — *читальня* — *читаць* — *читанка*/, тип парадигми "прикметник, що означає якісну ознаку, — дієслово, що означає прояв якісної ознаки, — іменник, що означає опредмечену ознаку": *білий* — *белеть* — *белизна*; *синий* — *синеть* — *синь*; *черный* — *чернеть* — *чернота* і т. д.²⁵

Беручи до уваги тісний зв'язок і співвіднесеність понять морфологічна парадигма і граматичне значення, Р. З. Мурясов при

визначенні словотвірної парадигми виходить із кореляції словотвірна категорія /словотвірна парадигма. Під словотвірною парадигмою він розуміє набір словотвірних структур, які реалізують одну словотвірну категорію²⁶. Оскільки словотвірна категорія в сучасній дериватології визначається як група словотвірних типів, об'єднаних спільним словотвірним значенням безвідносно до засобів його вираження, то словотвірну парадигму, у розумінні Р. З. Мурясова, складатиме сукупність синонімічних словотвірних типів. Наприклад, в українській мові словотвірну парадигму іменників на позначення абстрагованої ознаки, названої твірним словом, формують словотвірні типи деад'єктивів із суфіксами *-ість*, *-ств/о/*, *-от/а/*, *-ин/а/*, *-изн/а/*, *-інь*, *-оc*.

Усі наведені дефініції словотвірної парадигми, такі різні за своїм змістом, з'явилися у дериватології як результат номінації тих чи інших дериваційних континуумів, організованих парадигматичними відношеннями в широкому розумінні значення цього поняття. Вони, відображаючи певні мовні реальності, безсумнівно, важливі для теорії і практики словотвору. І очевидно, з цього погляду не було б помилковим вважати словотвірною парадигмою те, що у словотвірній системі пов'язане парадигматичними відношеннями, якби не йшлося про термінологічне упорядкування, про визначення місця словотвірної парадигми в дериватології і в лінгвістиці загалом.

Як відомо, природа терміна не передбачає асиметричності знака і позначуваного. "Наповнивши знак-термін конкретним змістом, ми зобов'язані його вживати в межах однієї терміносистеми тільки в цьому значенні, у строгій відповідності до вкладеного у нього змісту"²⁷.

Найбільш прийнятним, на нашу думку, є погляд, згідно з яким словотвірна парадигма — це набір похідних, мотивованих однією твірною основою, на одному ступені творення, оскільки таке визначення найбільш ізоморфне поняттю парадигми в морфології. Ізоморфізм між морфологічною і словотвірною парадигмами проявляється в тому, що обидва ці поняття відображають регулярні структурно-семантичні модифікації вихідної одиниці за допомогою формальних операцій²⁸. Подібно до того, як словоформи відмінювання утворюють морфологічні парадигми, похідні, що перебувають у відношенні безпосередньої мотивації з тим самим словом, утворюють його словотвірну парадигму²⁹, наприклад, словотвірну парадигму прикметника *білий* формують похідні *білість*, *білина*, *білизна*, *білок*, *білан*, *біляк*, *білиця*, *біленький*, *білісінький*, *білуватий*, *білявий*, *білястий*, *біліти*, *біло* і т. д.

Специфіка словотвору, зрозуміло, накладає відбиток на характер словотвірної парадигми, що проявляється в меншій регулярності парадигматизації словотвірних одиниць, в неконгруентності форми

й змісту позицій словотвірної парадигми, в необов'язковості заповнення порожніх позицій у ній тощо. Це дало підстави деяким ученим заперечити доцільність запровадження поняття парадигми у словотвір. Найбільш послідовно цей погляд обґрунтовується О. С. Кубряковою і П. А. Соболевою, правда, щодо розуміння словотвірної парадигми як словотвірного гнізда³⁰. Щоб довести неможливість використання поняття парадигми щодо словотвірного гнізда чи будь-якої його окремої частини, вони виявляють основні ознаки морфологічної парадигми і показують їх відсутність у словотвірному гнізді.

Найсуттєвішим аргументом, що показує відмінність парадигми і гнізда чи якоїсь його частини, О. С. Кубрякова і П. А. Соболева вважають неспіввідносність поведінки морфологічної основи щодо членів своєї парадигми і вершини гнізда стосовно похідних: якщо всі члени парадигми дублюють який-небудь набір вихідних значень /будь-яке значення основи проходить по всій парадигмі/, то в дериватах гнізда, вершинами яких виступають полісемантичні слова, можуть вибірково відображатися одні значення вершини і не відображатися інші. Важко також передбачити, які значення вершини будуть реалізовані в похідних.

Частина аргументів, які, на думку вчених, унеможливають застосування парадигми в словотворі, втрачає силу, якщо словотвірну парадигму розуміти не як словотвірне гніздо, а лише як його частину — набір похідних від однієї твірної основи на одному ступені творення. Це, зокрема, стосується специфіки семантичних залежностей між членами гнізда, що особливо яскраво відрізняє гніздо від парадигми: у гнізді похідні виступають як одиниці різних ступенів творення, упорядковані відношеннями словотвірної мотивації, чого немає в парадигмі. Поняття типової словотвірної парадигми та розмежування системних і нормативних явищ у словотворі послаблює доказовість таких висунутих аргументів, як відсутність константного набору значень та неможливість передбачити заповнення тих чи інших позицій у словотвірній парадигмі. Разом з тим, чи можна й треба вимагати, щоб словотвірна парадигма дорівнювала морфологічній, адже йдеться не про їх конгруентність, а ізоморфізм, який передбачає не повну тотожність мовних різнорівневих одиниць, а тільки подібність, структурний паралелізм³¹. У цьому випадку можна говорити про нерелевантність ознак, за якими словотвірна парадигма відрізняється від морфологічної, оскільки вони закладені в самій природі словотвору, номінативної сфери мови, тісно пов'язаної з позамовною дійсністю. Тут важливіше те, що поняття парадигми, характеризуючись системоформуючою властивістю, виявилось досить конструктивним у словотворі. Це підтверджують перші результати досліджень

дериваційної системи якоїсь однієї мови чи порівняльно-типологічних досліджень з використанням поняття словотвірної парадигми³².

Термін дериваційна парадигма щодо сукупності спільноосновних похідних на одному ступені творення в науково-лінгвістичний вжиток запровадив Л. Дюрович³³, теоретичне обґрунтування й дальший розвиток парадигма як особлива одиниця словотвору отримала в працях О. А. Земської та Р. С. Манучаряна³⁴. Враховуючи двоплановість словотвірної парадигми, а також намагаючись абстрагуватись від "примх лексики" в словотворі, вони запровадили поряд із вищеохарактеризованою конкретною парадигмою /пор. парадигму прикметника *білий*/ поняття типової словотвірної парадигми /в термінології Р. С. Манучаряна — словотвірно-семантична парадигма/. "Типову парадигму, — пише О. А. Земська, — одержуємо, абстрагуючись від конкретних способів вираження тих чи інших дериваційних значень. Типову парадигму формують конкретні парадигми, в яких наявний однаковий набір дериваційних значень"³⁵.

Беручи до уваги ту обставину, що словотвірні категорії — одиниці плану змісту, типову словотвірну парадигму можна визначити і як сукупність словотвірних категорій, які формуються похідними на базі твірних тих чи інших класів. Конституентами типових словотвірних парадигм, таким чином, виступають словотвірні категорії.

У структурі словотвірних парадигм виділяються зони /інакше їх ще називають блоками/, тобто сукупності словотвірних значень, що виражаються дериватами одного й того ж лексико-граматичного класу: субстантивна, вербальна, ад'єктивна, адвербіальна. Виділення зон має важливе теоретичне і практичне значення, але не можна перебільшувати їх ролі в структурі словотвірних парадигм, абсолютизувати їх, як це спостерігається в окремих дослідженнях. Так, П. В. Стецько і Л. Г. Яцкевич пропонують визначити словотвірну парадигму як сукупність похідних однієї частини мови, що перебувають у відношеннях безпосередньої мотивації з однією й тією ж твірною основою³⁶. Неправомірними видаються і спроби деяких дослідників обмежити словотвірну парадигму дериватами одного способу творення /суфіксація, префіксація тощо/³⁷. Річ не тільки в тому, що в таких випадках не виправдано різко збільшиться кількість парадигм, що само по собі негативно відіб'ється на практиці опису словотвірної системи. Обмеження парадигми у словотворі дериватами одного лексико-граматичного класу слів чи одного способу творення призведе до втрати нею свого основного призначення — всеохоплююче показати словотворчі потенції, дериваційну спроможність твірних різних структурно-семантичних груп.

Як зазначає В. В. Лопатін, "спираючись на ознаку частиномовної

належності слів, що перебувають у відношенні мотивації, можна будувати граматичний опис словотвірної системи двома способами: або виходити з частини мови /і інших більш часткових, формальних і семантичних характеристик/ мотивованого слова, або з тих самих характеристик слова мотивуючого. Перший підхід можна умовно назвати ретроспективним /з погляду "динамічної синхронії" словотвору/, другий — перспективним"³⁸. Абсолютна більшість дотеперішніх дериватологічних досліджень слов'янських мов здійснена в ретроспективному аспекті: всебічно вивчалися різноманітні групи похідних тієї чи іншої частини мови. Проте не меншій уваги заслуговує і комплексний аналіз дериватів, об'єднаних частиномовною спільністю твірних слів — десубстантивів, девербативів, деад'єктивів³⁹. Вивчення дериваційних мікросистем, що ґрунтуються на частиномовній спільності твірних основ, дозволяє виявити системні явища словотвору, які випадають з поля зору дослідника при ретроспективному підході, а в таких дослідженнях без поняття словотвірної парадигми не обійтись.

Отже, словотвірна парадигма дає змогу виявити системну організацію словотвору в такому розрізі, при якому системність ґрунтується на константно-змінній рівновазі, константна частина якої підтримується формально-семантичною тотожністю твірної основи, а змінна — різнофункціональними дериваційними формантами. Кожна конкретна словотвірна парадигма являє собою дериваційну мікросистему, взаємопов'язані й взаємозумовлені компоненти якої утворюють певну єдність і цілість. Пов'язані між собою частиномовною спільністю твірних слів, словотвірні парадигми формують своєрідну словотвірну підсистему. Сукупність словотвірних парадигм усіх частин мови у їх зв'язках і взаємодії складає словотвірну систему мови.

Сучасне дериватологічне уявлення про внутрішній устрій словотвірної системи мови спирається на словотвірний тип як вихідну словотвірну одиницю, яка підпорядкована більш загальним і абстрактним одиницям — словотвірному розряду, словотвірній категорії, словотвірному класу, пов'язаних відношеннями послідовного включення. Концепція словотвірної системи як ієрархії різних сукупностей словотвірних типів, розроблена свого часу І. І. Коваликом⁴⁰, стала загальноприйнятою не тільки в українстиці, а й у славистиці і, за словами О. М. Тихонова, "ні в кого не викликає ні суперечок, ні сумнівів", хоч не може вважатися цілком задовільною, оскільки вона не враховує інших системоутворюючих одиниць, зокрема тих, які ґрунтуються на спільності твірної основи⁴¹. Розуміння системності словотвору буде одностороннім, неповним, якщо його не доповнити результатами внутрішньоструктурної типології, в основі якої лежать як вихідні дериваційні величини словотвірна парадигма, словотвірний ланцюжок, словотвірне гніздо.

Системоутворююча властивість словотвірної парадигми робить її специфічною одиницею класифікації й комплексної характеристики словотвору. Вона дає можливість виявити семантичні континууми, компонентами яких виступають словотвірні значення дериватів від різних лексико-семантичних, тематичних, структурно-семантичних груп слів, цілих лексико-граматичних розрядів і класів слів як твірної бази. Вона ж виступає і засобом виявлення способів словотвору і словотворчих ресурсів у їх взаємозв'язках і взаємодії, за допомогою яких у дериватах від різних структурно-семантичних класів слів актуалізуються властиві їм як твірній базі семантичні континууми.

Словотвірна парадигма відображає словотворчу спроможність як окремого твірного слова, так і цілих структурно-семантичних класів твірних слів, їх дериваційну потужність. Їй властива прогноуюча функція у словотворі.

Підсумовуючи сказане, слід відзначити, що розбіжності у визначенні парадигми в словотворі зумовлені вибором різних засад ідентифікації похідних як членів одного парадигматичного ряду /тотожність твірної основи, словотворчого форманта, кореневої морфеми, одиниці плану змісту — словотвірного значення, словотвірної категорії/. Визначення словотвірної парадигми як множини похідних від однієї твірної основи на одному ступені творення не означає, що виділення інших мікросистем дериватів не має значення для розуміння глибинної сутності словотвору. Більшість із них, відображаючи ті чи інші дериваційні реальності, відіграють не меншу роль у системній організації словотвору, ніж парадигма, і є важливими одиницями класифікації словотвірної системи. Вони теж потребують певних уточнень, конкретизації.

За рядом спільнокоренових слів, пов'язаних відношеннями послідовної мотивації, варто зберегти поширений у сучасній дериватології термін "словотвірний ланцюжок", проте для кваліфікації його як словотвірної синтагми немає достатніх підстав⁴². Синтагма, у загальноприйнятому розумінні, — це сполучення двох або більше мовних одиниць, розміщених у певній лінійній послідовності в мовленнєвому потоці. Називати синтагмою у словотворі правомірно похідне слово, словотвірна структура якого якраз і ґрунтується на синтагматичних відношеннях твірної основи і форманта. В основі виділення словотвірних ланцюжків лежать не синтагматичні, а парадигматичні відношення. Словотвірні ланцюжки не є мовленнєвими одиницями.

Словотвірний ланцюжок іноді називають ще словотвірним рядом⁴³, проте слід мати на увазі, що в дериватології поняття словотвірного ряду набуло чіткого термінологічного значення. Під словотвірним рядом розуміють сукупність похідних, об'єднаних тотожністю словотворчого форманта⁴⁴.

Словотвірні парадигми і словотвірні ланцюжки можуть бути об'єктом лінгвістичного дослідження як автономні словотвірні мікросистеми або ж частини складнішої системи — словотвірного гнізда, яка в дериватології трактується однозначно.

§3. ПРИКМЕТНИКИ ЯК МОТИВУЮЧІ СЛОВА

Перш ніж перейти до аналізу й характеристики відприкметникового словотвору в сучасній українській мові, необхідно розглянути особливості словотвірних мотивацій прикметниками. Річ у тому, що українські деад'єктиви, відбиваючи складність і неоднорідність відприкметникової деривації, перебувають у неоднакових мотиваційних відношеннях із своїми твірними. Це вимагає детального аналізу мотиваційних відношень у відприкметниковому словотворі, встановлення типів мотивацій, що одночасно дозволить відмежувати явища відприкметникового словотвору від суміжних, чітко окреслити об'єкт аналізу, розв'язати проблему відбору матеріалу дослідження.

Теоретичною передумовою виявлення особливостей словотвірної мотивації прикметниками є обов'язковість двокомпонентного характеру словотвірної мотивації: словотвірну мотивацію можна констатувати лише в тих випадках, коли і значення, і формальна структура мотивованого слова зумовлені семантикою і відповідними структурними компонентами іншого спільнокоренового слова. Словотвірно мотивованим є слово, якщо його значення визначається через значення іншого спільнокоренового слова або ж дорівнює йому в усіх своїх компонентах, крім граматичного значення частини мови. Існують критерії встановлення напрямків похідності в парах спільнокоренових слів однакової формальної складності, а також тотожних за значенням, крім значення частини мови⁴⁵. Проте в багатьох випадках визначення твірного слова для конкретного деривата становить певні труднощі. Не є винятком з цього погляду й відприкметниковий словотвір.

До неоднорідності мотиваційних відношень у відприкметниковому словотворі, що веде до неоднозначної інтерпретації твірної бази української мови, спричинилися різні фактори, головними з яких є явище множинності словотвірних мотивацій і різний ступінь самодостатності прикметникової семантики в мотивації деад'єктивів, які, в свою чергу, визначаються характером семантики прикметників, їх формальною складністю і

особливостями сполучуваності. Немає ясності й щодо дієприкметників, які, як правило, ад'єктивуючись, набувають здатності виступати мотивуючими словами.

Похідні, мотивовані непохідними прикметниками, які виражають лексичне значення безпосередньо, не підлягають сумнівам щодо їх деад'єктивності. Саме в цій групі деад'єктивів чітко простежуються єдині безпосередні мотивації прикметниками, не ускладнені іншими паралельними супровідними відношеннями.

Проте непохідних прикметників, які дериваційно найпродуктивніші, порівняно небагато серед усіх твірних прикметників. Більшість деад'єктивів мотивована похідними прикметниками, які виражають ознаки опосередковано, через відношення до предмета або дії. У таких випадках характерні неєдині мотивації, оскільки деривати від похідних прикметників допускають абсолютно рівноправні мотивації як прикметниками, так і їх твірними чи просто спільнокореневими іменниками або дієсловами. Так, для деривата *грішник* правомірні словотвірні мотивації прикметником *грішний* /той, хто грішний/, іменником *гріх* /той, хто має гріх, гріхи/ і дієсловом *грішити* /той, хто грішить/. На перший погляд, можна було б віддати перевагу прикметниковій мотивації на тій підставі, що в твірній основі наявний прикметниковий суфікс *-н-*. Проте цьому суперечить та обставина, що в словотвірній системі української мови функціонує самостійний формант *-ник*, рідний поєднуватися з основами дієслів та іменників, пор. *розвідник*, *різник*, *гвірник* тощо.

Детальний аналіз таких дериватів показує, що немає жодних ні семантичних, ні структурних особливостей, спираючись на які можна було б надати перевагу якійсь одній мотивації, прикметниковій, іменниковій чи дієслівній. Тому не можна погодитись із міркуванням, що множинність словотвірних мотивацій похідних слів не має під собою реального ґрунту в мові, а є лише результатом суб'єктивності словотвірного аналізу⁴⁶. Множинність словотвірних мотивацій — об'єктивно існуюче в мові явище, що відображає складну взаємодію словотвірних типів⁴⁷.

Деривати, що характеризуються паралельними мотиваційними зв'язками поряд із прикметниками і з іншими частинами мови, досить поширені в українській мові. Так, лише в сфері суфіксального творення назв осіб в українській мові виділяють деад'єктивно-десубстантивний, деад'єктивно-девербальний та деад'єктивно-десубстантивно-девербальний типи множинності мотивацій⁴⁸.

Полімотивовані похідні засвідчені серед відприкметникових іменників, прикметників, прислівників.

Відприкметникові іменники з паралельною мотивацією спільнокореневими іменниками або/і дієсловами трапляються майже серед усіх типів суфіксальних похідних із значенням носія

ознаки, наприклад: *маковик*, *побутовець*, *сап'янець*, *верхняк*, *коханок*, *капризун*, *горбань*, *любка*, *бородач*, *чубар*, *пузан*, *мідень*, *плаксій*, *картонка*, *хлібниця*, *березина* і т.д. Серед відприкметникових іменників не мають паралельної мотивації лише утворення від якісних прикметників⁴⁹.

Відіменникові й віддієслівні прикметники, які виражають загальне неконкретизоване відношення до предмета або дії, в сучасній дериватології іноді відносять до синтаксичних дериватів, тобто до похідних, які відрізняються від своїх мотивуючих частиномовною належністю і синтаксичною функцією при тотожності лексичної семантики⁵⁰. На думку О. П. Єрмакової, такі слова, виступаючи твірними, не можуть бути семантично мотивуючими, оскільки вони не мають самостійного, відмінного від своїх твірних, лексичного значення і лише структурно мотивують похідні від них деривати. Роль семантично мотивуючого в таких випадках бере на себе твірна основа синтаксичного деривата, наслідком чого стає розходження формальної і семантичної похідності⁵¹.

Така інтерпретація словотвору прикметників, їх семантичних особливостей викликає сумніви. По-перше, та обставина, що синтаксичні деривати лексичним значенням тотожні своїм твірним, ніскільки не означає, що вони семантично не можуть бути мотивуючими. По-друге, похідні прикметники, на нашу думку, лексичними значеннями не тотожні своїм твірним словам — іменникам, дієсловам. На відміну від справжньої синтаксичної деривації, при якій значення ознаки чи дії не зазнає змін, хоч змінюються частиномовні засоби їх вираження /пор. *білий* і *білизна*, *біло*; *співати* і *спів*/, у похідних прикметниках на базі лексичних предметних чи процесуальних значень твірних формуються нетотожні твірним ознакові значення /*лісний*, *пральний*, *банановий* тощо/. Крім того, до синтаксичних дериватів відносять лише ті відіменникові й віддієслівні прикметники, які виражають загальне неконкретизоване відношення до предмета, дії. Відприкметниковий словотвір здійснюється ж на базі позиційно зумовленого значення прикметника, який виражає специфічне конкретизоване відношення до предмета чи дії. Наведені О. П. Єрмаковою приклади розходження формальної і семантичної мотивацій /*часы* — *часовий* — *часовщик*, *волк* — *волчий* — *по-волчьи*/ лише підтверджують вказане протиріччя. Іменник *часовщик* утворений на базі позиційно зумовленого значення, яке виявляється у словосполученні *часовий мастер*.

Похідні прикметники характеризуються своїми самостійними лексичними значеннями і формально й семантично мотивують похідні від них деривати.

Серед полімотивованих назв абстрагованих ознак наявні похідні, в складі яких виділяються заперечні префікси *не-*, *без-*, *ір-* типу *нерівність*, *безвідповідальність*, *ірреальність*, які, на відміну від

аналогічних за структурою мономотивованих дериватів на зразок *невгамовність, невтомність, безмірність, безтямність* і т. д., допускають поряд із мотивацією відповідними префіксальними прикметниками /*нерівний, безвідповідальний, ірреальний*/ також мотивацію безпрефіксними спільнокореновими іменниками, пор.: *рівність — нерівність, відповідальність — безвідповідальність, реальність — ірреальність*.

Аналогічне явище спостерігається серед префіксальних прислівників на -о, частину з яких можна розглядати як суфіксальні похідні від відповідних префіксальних прикметників або префіксальні утворення від прислівників, пор.: *необережний — необережно і обережно — обережно, безвідповідальний — безвідповідально і відповідально — безвідповідально*, хоча лише *невгамовний — невгамовно, невтомний — невтомно*.

В цілому мотивація похідних префіксальними прикметниками потребує окремих застережень. Більшість префіксів співвідноситься з прийменниками. Можливість інтерпретації останніх як аналітичних синтаксичних морфем⁵² лише підсилює думку про їх близькість до префіксів у формально-граматичному й семантико-граматичному аспектах, що створює передумови для паралельних мотивацій дериватів основами безпрефіксних прикметників і прийменниково-іменниковими конструкціями, в яких прийменники співвідносні з префіксами. Ці передумови часто реалізуються в іменникових і прикметникових дериватах, пор.: *безголосся, відлюгдя, захмар'я, надвечір'я, прибережжя, безгрішний, безвітрянй, надводний, приміський, заатмосферний, позастудійний, передопераційний, гошкільний* і т. д. Поширений у сучасному мовознавстві погляд на подібні деривати як на утворення лише від прийменниково-іменникових конструкцій, що виключає їх двомотивованість⁵³, справедливий тільки щодо частини утворень, зокрема тих, у структурі яких не виділяється прикметникова основа, а якщо й виділяється, то для них не може вважатися семантично мотивуючою. Ряд таких утворень характеризується подвійною мотивацією. Їх однаковою мірою правомірно розглядати і як утворення від прийменниково-відмінкових форм, і як префіксальні деад'єктиви.

На спеціальну увагу заслуговує проблема множинності словотвірних мотивацій прислівників. Прислівники, як буде показано далі, є результатом переведення присубстантивних ознак в ознаки привербальні і в семантичному плані дублюють структуру семантики, яка в мові виражається прикметниками. Всі словотвірні модифікації ознак, маніфестовані прислівниками, генетично прикметникові. Тому про внутрішньоприслівниковий словотвір можна говорити лише з певними застереженнями. Його можна розглядати як наслідок встановлення додаткових мотиваційних зв'язків у чисто синхронічному аспекті, що й призводить до неєдиних мотивацій у

словотворі відприкметникових прислівників, пор. *добренький — добренько*, що не виключає *добре — добренько*.

Отже, серед відприкметникових дериватів виділяються дві групи похідних: деад'єктиви, мотивовані лише прикметниками, та утворення, для яких правомірні мотивації як прикметниками, так і спільнокореновими іменниками або/і дієсловами. Створення типології українського відприкметникового словотвору передбачає комплексний аналіз сукупності всіх деад'єктивних утворень. Наявність серед частини українських деад'єктивів паралельних, рівноправних із прикметниковою, словотвірних мотивацій не може бути підставою для обмеження за рахунок полімотивованих деад'єктивів об'єкта дослідження. Такі утворення, хоч і характеризуються певними особливостями, є повноправними відприкметниковими утвореннями.

Необхідно відзначити ще одну особливість мотивацій прикметниками, зумовлену їх сполучальними властивостями. Загальновідомо, що утворення дериватів здійснюється на базі окремих значень мотивуючого слова, а не його семантичної структури в цілому. Для характеристики дериваційних можливостей прикметників особливої ваги набуває врахування специфіки сполучуваності кожного прикметника, яка відображає обсяг означуваних ним денотатів. Передумовою мотивації будь-якого деривата прикметником і, зокрема іменника, є принципова можливість приписати ознаку, виражену ним, денотату похідного. Колом денотатів, яким властива певна ознака, окреслюється і можливі мотивації прикметником, і їх реалізації в деад'єктивах, при цьому спостерігається така тенденція: чим ширші сполучальні властивості прикметника, тим більші його мотиваційні можливості. Сполучуваність прикметника *незможний* обмежена іменниками, що позначають осіб, вона не поширюється на іменники, які означають предмети, події, явища тощо. Словотвірна мотивація таким прикметником може мати місце тільки в деривації іменників зі значенням особи, що й реалізовано деад'єктивом *незможник*. З іншого боку, скажімо, прикметник *молодий* характеризується практично необмеженою сполучуваністю, оскільки ознаку віку можна приписати будь-кому і будь-чому. Мотиваційні можливості прикметника *молодий* набагато більші, ніж прикметника *незможний*, про що свідчать деад'єктиви *молодик, молодець, молодиця, молодняк, молодан, молодник, молодуха, молодь, молодий, молода, молоді* та ін.

Своєрідним різновидом мотивації похідних прикметниками є такі випадки, коли структура деривата зумовлена звучанням ад'єктива, а значення — семантикою цілого прикметниково-іменникового словосполучення. Це стосується низки відприкметникових іменників із предметним значенням, переважно назв осіб на зразок *консервник* "робітник консервного заводу", *міжнародник* "фахівець з питань

міжнародної політики, міжнародного права", *плановик* "працівник планового відділу", *лівак* "людина, яка дотримується лівих поглядів" і т. д. Назви неосіб із такою мотивацією поодинокі, пор. *губовик* "гриб, що росте в дубовому лісі", *централка* "рушниця центрального бою" тощо.

На думку В. М. Хохлачової⁵⁴, яка досліджувала особливості словотвору таких дериватів у російській мові, мотивуючі прикметниково-іменникові словосполучення відзначаються семантичною стабільністю, яка досягається тим, що прикметник у даному словосполученні виступає в одному з своїх вживань. Сполучуваність прикметника обмежена або одним, єдино можливим означуваним іменником, або кількома, семантично однорідними. Висловлене при цьому міркування, що назви осіб не можуть бути утворені безпосередньо від десубстантивних прикметників, які означають найзагальнішу, найширшу ознаку відношення до названого твірною основою предмета чи поняття і через це збіднені з боку предметного змісту, бо вони виявились би семантично недостатніми й малозмістовними, не зовсім переконливе. Такі прикметники поза відповідними словосполученнями не можуть стати твірними для іменників, назв осіб, не через те, що виражені ними ознаки широкі й малозмістовні, а тому, що їх взагалі не можна приписати означуваним іменникам. В основі обмежень на сполучуваність аналізованих прикметників із особовими іменниками лежить характер знань, спільних для всіх мовців, тобто поєднанню понять, виражених такими гіпотетичними прикметниково-іменниковими словосполученнями, суперечили б людські знання⁵⁵. З досвіду людині відомо, що особа не може бути *консервною*, *плановою*, як і гриб *губовим*, а рушниця — *центральною*. Проте особа може характеризуватися розгорнутою ознакою, що виражає відношення до якогось предмета чи явища через іменник із певним атрибутивним детермінантом, наприклад, працює в *консервній промисловості*, уможливаючи таким чином мотивацію похідних цілим словосполученням.

Назва особи, носія ознаки, може бути мотивована й предметною ознакою без детермінанта, пор. *промисловець*, рос. *промышленник* тощо, але коли виникає необхідність у родо-видовій диференціації об'єктів номінації дериваційними засобами, мотивація предметною ознакою без детермінанта виявляється семантично недостатньою. Видове розрізнення об'єктів номінації забезпечується мотивацією цілим прикметниково-іменниковим словосполученням, у якому прикметник репрезентує видову характеристику предмета, вираженого іменником, наприклад: *промисловість* — *консервна, текстильна, швейна, цукрова* тощо.

Очевидно, що в таких випадках мотивація здійснюється після семантичних процесів включення. Розширення семантики

прикметника за рахунок значення означуваного ним іменника без спеціального морфологічного вираження — поширене явище в сучасній українській мові. Такий прикметник зазнає помітних функціональних змін, оскільки він "переміщується в позицію усуненого незалежного компонента, починаючи виконувати нові для нього субституційні синтаксичні функції. Природно, що при цьому він не тільки зберігає свою лексичну семантику, але й "натякає" на семантику усуненого компонента, будучи в результативному реченні *представником* відповідного словосполучення вихідного речення"⁵⁶. Цією особливістю можна пояснити ту обставину, що мотивовані такими прикметниками іменники структурно зумовлені лише формою ад'єктива, а семантично — значенням відповідного прикметниково-іменникового словосполучення.

Від таких мотивацій необхідно відрізнити ті мотивації, при яких формально й семантично безпосередньо мотивуючими похідних виступають прикметниково-іменникові словосполучення /наприклад, *сивооголий, жовтобрюх*/, що виводить їх за межі власне ад'єктивних мотивацій.

Розглядаючи мотивації похідних прикметниками, не можна оминати проблему мотивації дериватів діеприкметниками. Погляди мовознавців на семантико-граматичний статус діеприкметників, як відомо, різні. Вони трактуються як слова, що утворюють змішану частину мови⁵⁷, або як гібридні дієслівно-прикметникові форми⁵⁸, або як віддієслівні прикметники⁵⁹, або як форми дієслів⁶⁰. Зважаючи на певні особливості семантики віддієприкметникових дериватів на тлі відповідних девербативів і деад'єктивів, в практиці словотвірного аналізу мотивуючі діеприкметники виділяють у самостійний клас твірних слів⁶¹. Одночасно не можна не відзначити, що діеприкметники за своїми словотворчими якостями співвідносні з прикметниками, вони виступають мотивуючими дериватів у тих же словотвірних типах, що й звичайні віддієслівні прикметники. Виходячи з цього, В. В. Лопатін справедливо вважає, що діеприкметники зручно розглядати як особливу групу суфіксальних віддієслівних імен і зауважує, що такий підхід "дозволяє більш наочно виявити органічний зв'язок так званих ад'єктивних значень" діеприкметників з іншими /"більш дієслівними"/ діеприкметниковими значеннями, оскільки діеприкметники, значна частина яких /"ад'єктивні"/ тотожні за значенням до звичайних віддієслівних прикметників,.. явно стоять у одному ряді з останніми"⁶². Таким чином, у сферу відприкметникового словотвору як його складова частина входять і ті деривати, які мотивовані як ад'єктивованими, так і неад'єктивованими діеприкметниками.

ЗАКОНОМІРНОСТІ ФОРМУВАННЯ СЕМАНТИКИ УКРАЇНСЬКИХ ДЕАД'ЕКТИВІВ

§1. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ СЛОВОВІРНОГО ЗНАЧЕННЯ

Незважаючи на те що проблема семантики похідних у сучасній дериватології займає центральне місце, в розумінні закономірностей формування значень дериватів, сутності й природи словотвірної семантики, особливостей її структурування і співвідношення з лексичною та граматичною, засобів вираження словотвірного значення і способів його існування залишається багато суперечливого й неясного. Зумовлено це, з одного боку, різними аспектами вивчення словотвору, завданнями і метою досліджень, застосуванням різних концептуальних засад, а з другого, — наявністю у словотвірній системі різних за ступенем узагальнення й абстрагування, референційними характеристиками та функціональним навантаженням одиниць, семантично релевантних у словотворі. Дериваційній морфемі, похідному слову, словотвірному типу, словотвірній категорії властива як конституююча їх семантична сфера, і з цього погляду кожному з цих величин можна вважати словотвірним значенням. Показовою з цього погляду є констатація різних рівнів абстракції словотвірного значення — "рівень словотвірної пари /окреме значення, відтворюване чи потенційно здатне відтворюватися/, рівень словотвірного типу, розряду, категорії, класу /узагальнені словотвірні значення/"¹.

Ідея особливого словотвірного значення як величини, яка поряд з іншими ознаками дає підстави говорити про особливий рівень у структурі мови, ґрунтується на міркуванні Г. О. Винокура про те, що "значення слів з похідною основою завжди можна визначити через покликання на значення відповідної первісної основи, причому саме таке пояснення значення похідних слів, а не прямий опис відповідного предмета дійсності і становить власне лінгвістичне завдання у вивченні значень слів"².

Як би не трактувалось словотвірне значення в сучасній

дериватології, які б відмінності в його розумінні не були, спільним для всіх дефініцій словотвірного значення залишається експліцитна чи імпліцитна вказівка на те, що в його основі лежить семантичне співвідношення між похідним і твірним словами. Розходження виявляються в різному ступені узагальнення або у різнотипних співвідношуваних компонентах смислової структури слів, у феноменологічному тлумаченні словотвірного значення, його онтологічної і гносеологічної сутності.]

Так, в аплікативній породжуючій граматиці словотвірне значення інтерпретується в межах співвідношення загальнокатегоріальних, частиномовних значень. "При утворенні словотвірних значень головна роль належить категоріальним значенням, — вказує П. А. Соболева. — У найзагальнішому вигляді словотвірні значення треба формулювати як "субстанція, що має відношення до іншої субстанції", "субстанція, що має відношення до процесу", "процес, що має відношення до субстанції.. і т. д."³.

Як взаємодію загальнокатегоріальних, частиномовних значень пояснює словотвірне значення і В. М. Хохлачова, для якої "значення похідних /словотвірне значення/ — явище, зумовлене внутрішнім співвідношенням похідних і твірних як одиниць частин мови"⁴.

У такому тлумаченні словотвірного значення заслуговує на увагу обмежена кількість комбінацій взаємодії частиномовних значень, у межах якої можна класифікувати й описати систему похідних. Разом з тим найвищий ступінь узагальнення співвідносних одиниць — частиномовних значень — призводить до того, що словотвірно значущі семантичні величини можуть не знайти місця в таких описах словотвору. Так, наприклад, значення всіх відприкметникових іменників згідно з пропонуваним розумінням словотвірного значення визначається як "субстанція, що має відношення до ознаки", в той час як у межах цієї семантичної категорії, на нашу думку, словотвірно протиставляються деривати, в яких виявляється значення "носій ознаки", та похідні із значенням "абстрагована ознака". Тому цілком слушною є думка про те, що "опис словотвірного значення в термінах категоріального значення не з'ясовує істинної картини, не дозволяє виявити специфіку словотвірної семантики, а саме словотвірне значення залишається невизначеним"⁵.

В основі більшості інтерпретацій словотвірного значення лежить співвідношення лексичних значень похідного і твірного, проте саме співвідношення, як і те, що є носієм словотвірного значення і які компоненти його формують, трактується по-різному.]

Автори розділу "Словотвір" академічної граматики російської мови словотвірне значення визначають як узагальнене значення ряду похідних, яким вони відрізняються від їх твірних, при цьому

носієм словотвірного значення вважається словотворчий формант⁶. Близьке до нього й розуміння словотвірного значення як лише інваріантної семантичної частини того чи іншого афікса у рамках словотвірного синтезу. Усі варіативні семантичні компоненти, пов'язані з дистрибуцією афікса, розглядаються не як його власні значення, а як "прирошені" внаслідок поєднання різних морфем у процесі деривації⁷.

Таке трактування словотвірного значення, а також встановлені ознаки /необов'язковість словотвірного значення, його серійність, наявність спеціального засобу вираження та нездатність утворювати ряди значень, що перебувають у відношенні протиставлення в межах єдиної категорії/, за якими словотвірне значення відрізняється як від лексичного, так і від граматичних /загальнокатегоріального і часткових/⁸, стало вагомим внеском у теорію словотвірного значення, у з'ясування його специфіки і створило надійніші передумови системного опису словотвору. Водночас цілком очевидно, що узагальнене значення ряду похідних, яким вони відрізняються від своїх твірних, виражається словотворчим формантом. Воно, власне, і є значенням словотворчого форманта. Таке тлумачення словотвірного значення не враховує ролі твірної основи в його формуванні й способі існування, а це призводить до недостатньої диференційної характеристики семантико-словотвірних величин, зокрема, в тих випадках, коли словотворчий формант може поєднуватися з різними частинами мови, на що не раз вказувалось у спеціальній літературі⁹. Очевидно, це усвідомлювали й ті дослідники словотвору, які запропонували вказану дефініцію. Так, І. С. Улукханов, характеризуючи словотвірне значення, його відмінність від лексичного й граматичних значень, звертає увагу на те, що воно, "крім компонентів, які входять до його складу, завжди містить вказівку на відношення мотивованого слова до мотивуючого"¹⁰, а його опис словотвірних значень досліджуваних похідних нерідко включає й компонент семантики, привнесений у дериват твірним словом.

Вказане протиріччя покликана усунути так звана "сумативна" інтерпретація словотвірного значення, яка теж ґрунтується на співвідношенні лексичної семантики твірних і похідних, але словотвірне значення трактує як величину, що являє собою суму узагальненого значення твірних основ /слів/ і словотворчого форманта, повторюваного у ряді однорідних похідних.

Ще на початку 60-х років Н. А. Янко-Триницька досить аргументовано описала зв'язаність значення словотворчого форманта, хоч сама ця ідея має свою історію. Так, уже Ф. де Соссюр зауважив, що в мові "значущість цілого визначається його частинами, значущість частин — їх місцем у цілому" і вважав, що найкраще це положення підтверджують факти словотвору¹¹.

Враховуючи зв'язаність семантики словотворчого форманта, Н. А. Янко-Триницька слушно відзначила, що словотвірне значення створюється сукупністю значень усіх структурних компонентів похідного слова. Це значення властиве словотвірному зразку — різновиду словотвірної моделі, яка характеризується тотожністю форманта і семантики твірної основи¹². Словотвірне значення, його формулювання ставиться у пряму залежність від його структурного вираження: "ті значення, які не виражені структурно і не є прямим наслідком семантики твірної основи", дослідниця вважає супровідними лексичними значеннями¹³.

Як складовий елемент смислової структури похідного слова, що відрізняється від інших своєю природою і засобами вираження, розглядають словотвірне значення І. І. Ковалик та А. Д. Зверев. Для них словотвірне значення — це узагальнене лексичне значення ряду похідних, його інваріант, виражене за допомогою відповідної словотвірної форми, воно ґрунтується на основі відношення однотипних похідних до їх твірних. В ієрархії смислової структури слова словотвірне значення, будучи узагальненим лексичним значенням, займає проміжне місце між лексичним і частиномовним, яке, в свою чергу, є крайньою межею узагальнення лексичного значення¹⁴.

У визначенні Р. С. Манучаряном словотвірного значення як спільного для ряду похідних семантичного відношення їх структурних компонентів, яке відображає співвідношення цих похідних і їх твірних, звертає на себе увагу фіксація функціонування подвійних словотвірних-семантичних відношень — детермінуючих /внутрішньослівних/ і мотиваційних /міжслівних/. Основна роль у вираженні словотвірного значення відводиться словотворчому форманту, правда, при цьому обумовлена й другорядна роль твірної основи¹⁵.

Н. Ф. Клименко у своїй дефініції словотвірного значення виходить із чіткого розмежування його і значення словотворчого афікса. Семантика останнього як інваріантна частина смислової сторони того чи іншого афікса допомагає виявити значення похідного слова, але тільки поєднання її із значенням твірної основи дозволяє говорити про словотвірне значення. Звідси й розуміння словотвірного значення як організованих відповідно до особливої формальної схеми, тобто словотвірної моделі, значень у їх взаємозв'язку¹⁶.

Для Г. П. Циганенко словотвірне значення — інтуїтивно встановлювана на певному рівні абстракції пошукувана величина, яку необхідно вивести на основі співвідношення похідного слова з твірним. У плані змісту воно являє собою референтне значення

похідного слова /ряду слів/, тобто вказівку на відображений у свідомості елемент об'єктивної дійсності, об'єкт /клас об'єктів/ назви, а в плані вираження — значення, виражене двочленною структурою деривата¹⁷.

Таким чином, під словотвірним значенням розуміють різні смислові сутності, які встановлюються на основі співвідношення семантики похідного слова і його твірного, повторюваного в ряді однорідних пар, при цьому діапазон ступеня узагальнення при формуванні словотвірного значення досить широкий. Скажімо, для деривата *чорниця*, виходячи з розглянутих визначень словотвірного значення, можна констатувати, як мінімум, такі: "предмет, що має відношення до ознаки", "носій ознаки", "носій кольористичної ознаки", "ягода з ознакою, вираженою твірною основою", "ягода". Чи можна вважати кожне з наведених значень словотвірним? Очевидно, такими можуть бути визнані лише ті, рівень абстракції яких не дозволяє змішувати їх із лексичними, наприклад, "ягода", і в той же час не зводить словотвірне значення виключно до відношень між частинами мови¹⁸.

Попри всі найважливіші набутки сучасних різноманітних концепцій семантики словотвору найвагомішими для дальших теоретичних узагальнень і розробки методики опису значень похідних, на нашу думку, стали висунуті в рамках ономасіологічного підходу до явищ мови поняття ономасіологічних категорій і динамічного аспекту вивчення значень похідних, який ґрунтується на можливостях синхронної реконструкції словотворчих процесів.

Утворення слова, формування його семантики — складний мисленнево-мовленнєвий процес, недоступний для безпосереднього спостереження. За таких умов необхідним при дослідженні словотворчих процесів і закономірностей формування значень похідних є їх моделювання на основі результатів деривації, доступних для спостереження. Динамічний аспект дослідження словотвору передбачає можливість синхронної реконструкції словотворчих процесів і моделювання їх реалізації.

Відправною точкою при моделюванні словотворчих актів можуть бути лише похідні як результат деривації, їх словотвірні структури, компоненти яких є носіями певних смислів. Проте семантика деривата далеко не завжди є сумою значень формально-смислових компонентів, які його утворюють. Виникла проблема так званих "прирощених" значень, асемантичних сегментів у структурі похідного. Це спонукало до пошуків інтерпретації словотворчих актів, яка б містила несуперечливе пояснення і тих явищ у похідному, які не експліковані його словотвірною структурою. На шляхах цих пошуків і утверджується думка про те, що утворення слова — це складний творчий поетапний мисленнево-мовленнєвий акт, який

не зводиться до простого поєднання словотворчих одиниць, наявних у поверхневій структурі деривата.

Плідними для методики реконструкції словотворчих процесів і формування семантики похідних стали ідеї теорії номінації, згідно з якими кожному акту найменування передують аналітична робота мислення щодо категоріальної ідентифікації об'єктів номінації. Вона здійснюється за допомогою ономасіологічних категорій, що утворюють поняттєву основу, на якій ґрунтуються мовні словотвірні категорії.

"Структура ономасіологічних категорій в принципі завжди двочленна; явище, яке повинно бути назване, завжди включається спочатку в певний поняттєвий клас, що має у відповідній мові своє категоріальне вираження, а потім у межах цього класу воно визначається якоюсь ознакою; поняттєвий клас входить до ономасіологічної структури поняття як означуване /ономасіологічна база/, а ознака — як означаюче /ономасіологічна ознака/"¹⁹.

У мовній свідомості її носіїв існують поряд з іншими словотвірні засоби реалізації ономасіологічних категорій. Реакцією на смислове завдання словотворчого акту є підведення об'єкта номінації під певний клас явищ /субстанція, процес тощо/, а в межах цього класу — надання йому індивідуалізуючої ознаки.

Ідентифікація того, що підлягає найменуванню в процесі утворення слова, з певним класом явищ знаходить своє відображення в словотвірній структурі деривата через словотворчий формант, а індивідуалізація, виокремлення з класу однорідних — через твірну основу. При цьому у те, що традиційно окреслено поняттям словотворення, включаються неоднорідні щодо характеру протікання і результатів процесу. Не випадково М. Докуліл поряд із відзначенням основним типом ономасіологічних категорій — мутаційним — виділив ще транспозиційний і модифікаційний. Поділ ономасіологічних категорій на мутаційні, транспозиційні і модифікаційні покликаний відобразити неоднорідні словотворчі процеси та їх результати.

Транспозиційні і модифікаційні ономасіологічні категорії на відміну від мутаційних не ґрунтуються на тому, що "явища одної поняттєвої категорії характеризуються /і називаються/ за своїм прямим або опосередкованим відношенням до елемента тієї самої або іншої поняттєвої категорії"²⁰, експлікованим в ономасіологічній базі й ознаці структури мутаційної категорії.

В основі транспозиційного типу ономасіологічних категорій лежить явище переведення мовного знака в іншу синтаксичну позицію при збереженні його лексичного значення. Воно відображає здатність мислення представити, скажімо, ознаки не тільки в атрибутивно-предикативних відношеннях, а й у суб'єктно-об'єктних,

цим самим значно поглиблюючи процеси пізнання і розширюючи можливості комунікативної діяльності.

Слід зауважити, що в мовознавстві давно відзначена специфіка транспозиційних дериватів. Ще Ш. Баллі виділяв функціональну транспозицію у випадках міжчастиномовних змін спільнокореневих слів при збереженні однакового лексичного значення та семантичну транспозицію, при якій зміну частиномовного значення мовного знака супроводжує зміна його лексичного значення²¹. Транспозиції як ономасіологічній категорії відповідає синтаксична деривація в розумінні Є. Куриловича²².

Модифікаційний тип ономасіологічних категорій характеризується тим, що в ньому "до змісту певного поняття приєднується додаткова модифікаційна ознака"²³.

Таким чином, типові словотвірні структури, відтворюючи ті або інші поняттєві структури, утворюються неоднаково. Тому аналізуючи закономірності формування семантики похідних, принципово важливо розмежовувати три типи ономасіологічних категорій. Крім того, треба мати на увазі, що процес творення слова не завжди ґрунтується на ономасіологічних категоріях, "нерідко поняттєвий аналіз підміняється поверховим базуванням на слові, що позначає поняття якоюсь мірою близьке, і більш чи менш механічним наслідуванням словотвірної структури цього слова"²⁴.

У зв'язку з цим недостатньо аргументованим видається висновок про те, що "лексичні одиниці однорідні в словотвірному відношенні, тобто утворюються за однією єдиною словотвірною моделлю"²⁵, незалежно від того, як вона трактується.

Двочленна структура ономасіологічних категорій мутаційного типу стала основою розробки оригінальної концепції формування семантики дериватів, особливостей структурування та інвентаризації словотвірних значень у працях О. С. Кубрякової. Згідно з цією концепцією словотвірне значення — це "складно структуроване значення, що називає певний тип відношення між певними рольовими структурами деривата: відношення, які маркують один компонент похідного як його базу, а інший як його ознаку..."²⁶ Воно моделюється за формулою "x має відношення до у", де x відповідає поняттєвій категорії та її можливим дериваційно релевантним субкатегоріям /предмет, особа, виконавець дії; ознака, статична ознака, якісна ознака, ознака кольору тощо/, слова "має відношення" конкретизуються елементарним предикатом, а у вказує на твірне слово²⁷.

Така інтерпретація словотвірних значень, як і методика їх опису і класифікації, не викликала б скільки-небудь серйозних застережень, якби не намагання автора поширити її на все словотворення, включаючи транспозицію і модифікацію. Між тим,

як уже відзначалося, в основі мутації, транспозиції і модифікації, за словами самої ж О. С. Кубрякової, цих кардинально відмінних процесів²⁸, лежать посутньо різні ономасіологічні категорії, і цього не можна не враховувати. Ігнорування специфіки формування семантики в різних процесах словотвору призвело до суперечностей в теорії формування семантики похідних і непослідовності в інтерпретації словотворчих актів.

Якщо словотвірні категорії ґрунтуються на ономасіологічних, поняттєвих, то вони повинні корелювати між собою і рольові структури їх окремих компонентів. Так, формуюча частина структури похідного фіксує ономасіологічну базу, а базова, мотивуюча — ономасіологічну ознаку. Проте семантико-словотвірний аналіз похідних транспозиційного і модифікаційного типів виявляє відсутність таких кореляцій. Це змусило О. С. Кубрякову декларувати можливість маркування формуючою частиною похідного чи то ономасіологічної бази, чи то ономасіологічної ознаки, або типу зв'язку між ними, як і навпаки, базовою — або ономасіологічної ознаки, або ономасіологічної бази в різних типах похідних²⁹.

Зрештою, якщо навіть не брати до уваги необхідності кореляцій між ономасіологічними й словотвірними структурами та їх компонентами, специфіка формування семантики різних дериватів очевидна, і це неодноразово підкреслює О. С. Кубрякова, щоправда, вбачаючи її в неоднаковому функціональному навантаженні словотворчих компонентів у різних типах похідних. Аналізуючи роль дериваційних формантів у словотворчих процесах, вона зазначає: "...у різних типах похідних різні афікси використовуються неоднаково, а саме: вони можуть виконувати три семантичні ролі. Одна з них — роль оформлювача ономасіологічної бази; друга — оформлювача ономасіологічної ознаки; третя — оформлювача певного типу відношень між ними. У першому випадку словотвірчі форманти виступають як категоризатори або класифікатори, в другому — як модифікатори, в третьому — як релятори"³⁰. Пропонована класифікація словотворчих формантів за їх семантичною роллю фактично дублює вже відому: легко побачити, що йдеться про роль формантів у трьох різновидах словотвору — в мутації, модифікації і транспозиції.

Словотвірчі форманти й справді виконують різні семантичні ролі, проте відмінності між ними полягають не в оформленні компонентів ономасіологічної структури. У мутаційних актах словотворення формант фіксує ономасіологічну базу, матеріалізуючи процес ідентифікації означуваного з певною поняттєвою категорією та її можливими субкатегоріями. У модифікаційному різновиді словотворення функції форманта — зафіксувати привнесення

додадкової модифікаційної характеристики до змісту певного поняття. Призначення форманта в транспозиції — забезпечити ширші комунікативні можливості певного поняття шляхом його повторної лінгвалізації засобами іншої частини мови. Такий формант, не змінюючи лексичного змісту вихідного слова, уможливає його використання в іншій синтаксичній функції, через що його беззпідставно називають синтаксичною морфемою.

Таким чином, поняттєвий аналіз означуваного в різних типах словотворення, як і характер ономазіологічних структур, на які він спирається, істотно відмінний. Ці відмінності необхідно послідовно враховувати у дослідженні закономірностей формування семантики дериватів, оскільки словотвірні категорії об'єктивують ономазіологічні. Однак це не суперечить встановленню такої дефініції словотвірного значення, яка б поширювалась на весь словотвір з його внутрішніми різновидами і специфікою.

У нашому розумінні словотвірне значення — це усталена й типізована в мовній свідомості на базі узагальнення регулярно повторюваних відношень між однорідними похідними словами та їх твірними семантична категоріальна величина, складно структурована відповідно до внутрішніх різновидів деривації, із закріпленими за нею мовною практикою словотвірними формами, яка служить засобом субкатегоризації або перекатегоризації частиномовного значення. Словотвірні значення становлять мовні реальності, незважаючи на їх пошукуваність і вивідність. Кожний носій мови стихійно й автоматично послуговується ними, хоч і не усвідомлює цього, подібно до того, як не усвідомлює законів мислення, адже ми володіємо мовою, але не знаємо її, або, в кращому випадку, знаємо лише тією мірою, наскільки вона описана лінгвістичними теоріями³¹.

Мова, за словами В. М. Русанівського, є фіксатором пізнаваної "дійсності, "поява нової назви в мові свідчить про завершення пізнавального процесу"³². У цьому процесі словотвірне значення є лише одним із конститутивних чинників і виконує належну йому функцію в інтеграції з частиномовним, граматичним і лексичним значеннями.

У гносеологічному аспекті словотвірне значення у складному поетапному мисленнево-мовленневому акті виконує функцію конкретизації, деталізації частиномовного значення як класифікатора й категоризатора пізнаваної об'єктивної дійсності на шляху до становлення індивідуального лексичного значення або його перекатегоризації. Звідси й наявність словотвірних значень різного ступеня узагальнення, що тією чи іншою мірою знайшли відображення в теорії загальних і часткових словотвірних значень, інваріантних і неінваріантних формантів³³.

Як уже відзначалось, словотвірне значення є лише одним із семантичних компонентів у складній структурі лінгвалізації об'єктивної дійсності, опосередкованої поняттєво-категоріальною структурою мислення. Без урахування вказаної особливості всі міркування про словотвірне значення не можуть з'ясувати його глибинної сутності і зводяться лише до феноменологічної характеристики як самодостатньої. Стверджувати, що "мотивовані слова набувають типових /словотвірних — В. Г./ значень"³⁴, що словотвірне значення "закладене в кожному окремому похідному слові"³⁵, звичайно, правильно, але недостатньо, оскільки з цього не випливає, в який спосіб слово набуває словотвірного значення і, головне, — для чого.

Без частиномовних, граматичних і лексичних значень мова не може виконувати свої основні функції — бути засобом вираження думки, зберігання й передачі інформації. Відома Щербівська "глокая куздра" наочно демонструє абсурдність мови без лексичної семантики. Немає необхідності доводити, що без частиномовних і граматичних значень неможлива комунікативна діяльність. Щодо словотвірних значень, то вони безпосередньо не виступають конститутивними чинниками, які детермінують комунікативну діяльність, на відміну від лексичних, частиномовних і граматичних значень.

Як би не інтерпретувати словотвірне значення, якою б метамовою при цьому не послуговувались, не можна не бачити, що ті семантичні величини, яким приписують статус словотвірних, є не чим іншим, як узагальненим лексичним значенням ряду слів. Словотвірним значенням стає у зв'язку з його відношенням до творення похідних слів, його вираженістю словотвірними структурами. Це підтверджується тим, що аналогічні словотвірним значенням семантичні величини можуть виявлятися і у номінативних одиницях несловотвірної структури. Так, у ряді атрибутивно-субстантивних словосполучень на зразок *електричний поїзд, вишнева наливка, читальний зал, легковий автомобіль, товарний поїзд* та ін. виявляється узагальнене значення носія ознаки, у словосполученнях прикметників з дієсловами *ставати* типу *ставати білим, ставати мужнім, ставати повним* тощо — значення становлення ознаки. Тому за своїм статусом словотвірне значення є номінативним. Не випадково останнім часом словотвір включається у більш широку і складну систему — номінативну деривацію³⁶.

§2. СТРУКТУРА СЛОВОВІРНИХ ЗНАЧЕНЬ ВІДПРИКМЕТНИКОВИХ УТВОРЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Інтерпретація словотвірного значення як узагальненої семантичної величини, структурованої відповідно до різновидів деривації, покликаної субкатегоризувати загальнокатегоріальні частиномовні значення чи перекатегоризувати їх, сама по собі недостатня для опису словотвору і створення типології семантики. Вона досягає евристичності лише тоді, коли її доповнити процедурою виведення й формулювання словотвірного значення.

Поняттєвий аналіз означуваного, що є передумовою утворення дериватів мутаційного типу, вербалізується певними синтаксичними конструкціями, обов'язковим компонентом яких виступає безпосередньо мотивуюче слово. Якщо ряд дериватів характеризується такими однотипними синтаксичними конструкціями, що актуалізують певні логічні конструкти, то йому в цілому, як і кожному члену цього ряду, властиве спільне словотвірне значення. Для створення типології словотвірних значень потрібно встановити синтаксичні конструкції, в яких відображено поняттєвий аналіз класів об'єктів номінації, на основі чого виявити й інвентаризувати наявні словотвірні значення.

Процедура встановлення синтаксичних конструкцій, в яких відображено поняттєвий аналіз об'єкта номінації, запропонована свого часу В. Дорошевським³⁷, ґрунтується на існуванні виразної аналогії між структурою деривата та структурою мотивуючої синтаксичної конструкції, перифрази деривата. Специфіка, можливості і переваги перифразування при вивченні семантики похідних слів показані в ряді досліджень³⁸. На думку вчених, правильно побудована перифраза повинна задовольняти такі умови: бути граматично правильною, значенням дорівнювати похідному, містити безпосередньо мотивуюче слово та слово або словосполучення, які, з одного боку, є заміниками словотворчого форманта, а з другого боку, позначають поняттєві семантичні категорії, які виражаються засобами словотвору³⁹.

Встановлюючи перифразу для дериватів мутаційного типу, важливо узгодити названі вимоги до неї з обов'язковим відображенням ономасіологічної бази й ономасіологічної ознаки. Якщо в останній вимозі до структури перифрази вбачати необхідність фіксації ономасіологічної бази, а, очевидно, саме це мається на увазі, то формулою перифрази буде граматично правильно побудоване речення чи словосполучення, компоненти якого актуалізують ономасіологічну базу й ономасіологічну ознаку тотожного за значенням деривата.

Поняттєвий аналіз об'єктів номінації при модифікації має свої особливості: оскільки в модифікаційних похідних до змісту наявного поняття додається лише якась модифікаційна ознака, то перифраза будується як словосполучення, структуру якого формують твірне слово, що виражає певне поняття, і його кількісний, часовий, просторовий чи якийсь інший детермінант.

Специфіка транспозиції як особливого внутрішнього різновиду словотворення, суть якого полягає в граматичній перекатегоризації певного поняття, накладає відбиток на характер словотвірних значень транспозиційних дериватів і їх встановлення.

У ряді праць робиться спроба визначити перифрази й для тих дериватів, в основі яких лежить транспозиція, наприклад, для відприкметникових абстрактних іменників: *доброта* "буття добрим"⁴⁰, *smialos'c'* "буття сміливим"⁴¹. Не можна не бачити певної штучності таких перифраз. Та якщо до абстрактних іменників ще можна підібрати перифрази, хай і не зовсім природні, то відприкметникові прислівники таких взагалі не допускають. Тому словотвірні значення дериватів транспозиційного типу не можна визначати на основі їх перифраз.

Деад'єктивні утворення становлять помітний пласт дериватів, який утворює своєрідну підсистему в словотвірній системі української мови. Підсистема деад'єктивних похідних, характеризуючись рядом особливостей, властивих аналогічним підсистемам десубстантивів, девербативів і т.д., в той же час виявляє і специфічні особливості, що простежуються в їх частиномовній структурі, співвідношенні типів ономасіологічних категорій, в способах і ресурсах словотвору, в закономірностях словотвірної семантики.

Як уже відзначалось, двочленна структура дериватів мутаційного типу відбиває поняттєвий аналіз об'єктів номінації, вербалізований перифразою, компоненти якої фіксують ономасіологічну базу й ономасіологічну ознаку. Основу ономасіологічних категорій мутаційного типу в відприкметниковому словотворі складають логічні операції позначення предметів за характерною для них ознакою та різнотипної процесуалізації ознаки, актуалізовані в відприкметникових іменниках із конкретним значенням та дієсловах.

Типовою перифразою для відприкметникових іменників із предметною семантикою є атрибутивне словосполучення, означуваний іменник якого вказує на ономасіологічну базу, а означуючий прикметник – на ономасіологічну ознаку. Те, що на рівні перифрази ономасіологічна ознака представлена атрибутивно, а не предикативно, як це характерно для логічних операцій, не має значення, оскільки синтагми атрибутивного типу передбачають наявність предикативного зв'язку між ознакою і тим предметом, до

якого вона віднесена, бо самі вони є трансформами елементарних речень — предикативних синтагм⁴², пор.: *авантюжник — авантюрна людина / людина є авантюрна/, ватянка — ватяна куртка / куртка є ватяна/, чорнявка — чорнява дівчина / дівчина чорнява/, воронець — вороний кінь / кінь вороний/*. У формальній логіці такі словосполучення розглядаються як тотожні.

Як уже відзначалось, в словотворі не завжди має місце поняттєвий аналіз об'єкта номінації, можливі переробки уже наявних найменувань. До таких, зокрема, належать деад'єктиви, що постали внаслідок суфіксальної універбації і субстантивациї. Деад'єктивні універби утворилися шляхом семантичної конденсації синонімічних до них атрибутивних словосполучень із узгодженим іменником. Вони, звичайно, відрізняються від інших відприкметникових іменників рядом особливостей⁴³, проте немає підстав вважати універбацію особливим способом словотвору, як це іноді трапляється⁴⁴. При універбації використовуються ті ж словотворчі форманти, що й при утворенні звичайних деад'єктивів. Суфіксальна універбація є лише частковим випадком лексичної конкретизації певного словотвірного значення, яка характерна не тільки для універбів⁴⁵. Фіксація в перифразі ономасіологічної ознаки лише в предикативній позиції виключала б з аналізу всі універби, для яких природною є її атрибутивна фіксація, тоді як атрибутивна фіксація ономасіологічної ознаки дає можливість через однотипні перифрази семантизувати й універби, й інші деад'єктиви.

Необов'язковість предикативної фіксації ономасіологічної ознаки зручна також в аналізі субстантивациї прикметників, оскільки так звана еліптична субстантивация здійснюється в рамках атрибутивної синтагми і лише метонімічна — в рамках предикативної синтагми⁴⁶.

Абстрагуючись від лексичного наповнення конкретних перифраз, одержуємо узагальнену формулу перифрази "хтось / щось / є якимсь" або "якийсь хтось, якість щось", на основі чого у наведених похідних /авантюжник, ватянка, чорнявка, воронець/ та подібних до них виявляємо словотвірне значення "носії ознаки".

Не всі відприкметникові іменники з предметним значенням семантизуються перифразою у формі атрибутивного словосполучення, означуваний іменник якого вказує на ономасіологічну базу, а означуючий прикметник — на ономасіологічну ознаку, що, як відзначалось, актуалізує логічний концепт "хтось / щось / є якимсь". Так, наприклад, *аварійник* — не "хтось аварійний" чи "щось аварійне", а "хтось, хто несе аварійну службу", *плановик* — не "хтось плановий" чи "щось планове", а "хтось, хто працює в плановому відділі", *швейник* — не "хтось швейний" чи "щось швейне", а "хтось, хто працює в швейній промисловості" і т. д. Особливістю формування семантики таких деад'єктивів є те, що функцію їх

безпосередньої мотивації виконує ціле словосполучення з прикметником із певним значенням, позиційно зумовленим /пор.: *аварійна служба, плановий віггіл, швейна промисловість/*, хоча структура деривата містить у ролі твірної основи лише прикметникову. Цим і зумовлена відмінність структури перифрази⁴⁷.

Аналізуючи словотвір подібних деад'єктивів у російській мові, В. М. Хохлачова дійшла висновку, що позиційна зумовленість значення мотивуючих прикметників призводить до того, що словотвірне значення дериватів виявляється внутрішньо зруйнованим. "Похідним властиві часткові і роздрібнені лексичні значення, оперті на речовий зміст поняття, названого словосполученням в цілому, а не на зміст окремих компонентів його складного позначення"⁴⁸.

Погоджуючись із слушними міркуваннями щодо впливу позиційної зумовленості значення мотивуючих прикметників на дериваційні процеси, ми разом з тим вважаємо висновок про внутрішнє руйнування словотвірного значення аналізованих похідних необґрунтованим. Більше того, незважаючи на певну специфіку в формуванні семантики таких дериватів, їм властиве словотвірне значення "носії ознаки", як і іншим деад'єктивам із предметним значенням. Річ у тім, що при всій своїй різноманітності перифрази аналізованих деад'єктивів актуалізують той же логічний концепт глибокої структури "хтось / щось / є якимсь". Ознака когось чи чогось може вербалізуватись одним словом або ж описово, цілим словосполученням, якщо однослівне вираження є недостатньо диференціюючим.

Ознакою когось може бути те, що *хтось є авантюрним чи чорнявим*, але такою ж ознакою може бути те, що *хтось несе аварійну службу, працює в плановому віггілі, в швейній промисловості* і т. д. Функціонально такі ознаки рівноправні. Відмінності в структурі вербалізованих перифраз нівелиюються в акті деривації. Однослівна твірна прикметникова основа в структурі деривата в латентному стані заховує зміст всієї ознаки, вираженої словосполученням, а не лише значення структурно мотивуючого прикметника.

Важливим аргументом на користь єдності словотвірного значення аналізованих різновидів деад'єктивних утворень є також те, що в лексико-семантичній структурі ряду таких похідних співіснують окремі індивідуальні лексичні значення, семантизація яких здійснюється на основі різних перифраз. Так, лексико-семантичну структуру відприкметникового іменника *східняк* формують два лексичні значення, одне з яких ґрунтується на перифразі "східний вітер": "Другий тиждень дме *східняк* проклятий!" /І. Вирган/, інше — на перифразі "уродженець, мешканець східних областей України": "Він ще й досі не цілком звикся із своїм новим

становищем і в товаристві "східняків" болісно почував свою відсталість" /О. Гончар/.

Для відприкметникових дієслів характерні дві перифрази. Частина деад'єктивних дієслів семантизується перифразою, в якій ономасіологічна база фіксується дієсловом *робити*, а ономасіологічна ознака — твірним прикметником: *синити* — *робити синім*, *солодити* — *робити солодким*, *веселити* — *робити веселим* і т. д. Для цієї групи відприкметникових дієслів словотвірним значенням є "наділяти ознакою". Друга група відприкметникових дієслів об'єднується спільним словотвірним значенням "набувати ознаки", що виявляється на основі перифраз, ономасіологічна база в яких актуалізується дієсловом *ставати*, а ономасіологічна ознака — твірним прикметником: *мужніти* — *ставати мужнім*, *зеленіти* — *ставати зеленим*, *кругліти* — *ставати круглим* і т. д.

Як вторинну факультативну семантичну функцію, що логічно впливає із значення "набувати ознаки", слід розглядати співіснування в семантичних структурах частини таких дієслів семени "виділятися такою ознакою", пор.: "Трава надворі вже потроху *зеленіє*" /Г. Тютюнник/ і "На взгір'ї по косогорах червоніла та *зеленіла* покрівля невеликих домів, неначе приліплених до гори" /І. Нечуй-Левицький/. Такий смисловий компонент, до певної міри словотворчо маркований, не може мати статусу окремого словотвірного значення. Властивий семантичним структурам частини дієслів, зокрема, мотивованих прикметниками, які виражають візуально сприймані ознаки, переважно на позначення кольору⁴⁹, він співіснує із значенням "набувати ознаки" і в цьому плані не є дериваційно самодостатнім.

Модифікаційні типи відприкметникових похідних групуються у градуальні, заперечні, просторові й часові в залежності від характеру словосполучень мотивуючих прикметників і підпорядкованих їм неоднозначних детермінантів, які відображають домінаційний аналіз означуваних.

В основі градуального різновиду модифікації лежить словосполучення прикметника і прислівника-модифікатора, який вказує на ступінь вияву ознаки, його градацію. Якщо за точку відліку градації ознаки взяти нейтральний ступінь, який виражений прикметником без прислівника-модифікатора, що стає твірною базою, то серед таких деад'єктивних похідних виділяється три групи дериватів. Перша з них об'єднує деривати спільним словотвірним значенням "неповний вияв ознаки": *трохи білий* — *білуватий*, *трохи хитрий* — *хитруватий*, *трохи солодкий* — *солодкавий* і т. д.

Словотвірне значення "сильний вияв ознаки" виявляється в похідних прикметниках, які виражають вияв ознаки більшою мірою, ніж вона властива нейтральному прикметнику, аж до крайньої межі

її інтенсифікації. Базовими для таких похідних є словосполучення прикметників із прислівниками-модифікаторами *дуже*, *надзвичайно*, наприклад: *дуже старий* — *старезний*, *надзвичайно злий* — *злющий*, *презлий*.

У тих прикметниках, які виражають ступінь вияву ознаки більшою мірою, ніж потрібно, виявляється словотвірне значення "надмірний вияв ознаки". Модифікатором у базових словосполученнях таких утворень виступає прислівник *надто*: *надто добрий* — *задобрий*, *надто високий* — *надвисокий*. Специфіку словотвірного значення цих похідних добре видно на тлі семантики попередніх прикметників із значенням "сильний вияв ознаки", пор. неможливість субституції деривата *завеликий* деад'єктивами *величезний* чи *превеликий* без суттєвих семантичних змін у такому реченні: "У картини *завеликий* розмір. Вона, безперечно, виграла б при меншому габариті" /О. Довженко/. Картина може не відзначатися великими розмірами і все-таки бути *завеликою*, але при цьому не *величезною* чи *превеликою*.

Характерною особливістю градуальної словотвірної модифікації прикметників є її поєднання з вираженням суб'єктивної оцінки до означуваного відповідних деад'єктивів. У науковій літературі уже відзначались складна взаємодія функціонально різнопланових семантичних і суб'єктивно-оцінних чинників утворення таких дериватів і труднощі їх розмежування. "Разом з тим, — як справедливо відзначає А. П. Грищенко, — можна навести такі випадки співвідношення мотивуючих твірних основ й утворених від них прикметників, у зв'язку з якими градація ознаки виключається і значеннєвий план відповідних модифікованих похідних ґрунтується тільки на вираженні суб'єктивної оцінки, підкресленого емоційного ставлення до означуваного"⁵⁰. Це, зокрема, стосується деад'єктивів із суфіксом *-еньк-*, твірними яких виступають якісні прикметники на позначення абсолютних ознак /*сліпий* — *сліпенький*, *босий* — *босенький*/, якісні прикметники на позначення міри ознаки або виразної ознаки /*білявий* — *білявенький*, *губатий* — *губатенький*/, форми ступенів порівняння /*ширший* — *ширшенький*, *менший* — *меншенький*/, відносні прикметники /*золотий* — *золотенький*, *льняний* — *льняненький*/". У таких дериватах виявляється словотвірне значення "гіпокористичність", оскільки у процесі їх творення значення ознаки, вираженої твірним словом, лише набуває експресивного відтінку пестливості.

У семантичних структурах ряду деад'єктивів експресивний відтінок пестливості поєднується із значенням градації ознаки. Який із цих компонентів актуалізується в мовленні, визначається контекстом. Так, у реченні "Стриба Рябко, вертить хвостом, Неначе помелом, І знай, *гурненький*, скалить зуби Та лиже губи" /П. Гулак-

Артемовський/ деад'єктиву *гурненький* властивий лише експресивний відтінок, що відбиває співчутливе ставлення оповідача до персонажа твору, а в реченні "Господиня побачила, що вона, хоч і *гурненька*, але робоча й слухняна дівка" /П. Мирний/ *гурненька* виражає неповний вияв ознаки — дівка не зовсім дурна.

У тих випадках, коли семантика твірних через негативний заряд, що вона в собі несе (пор. *легачий, підлий* і т.д.), виключає пестливість, у дериватах може виявлятися лише словотвірне значення неповного вияву ознаки: "Сусіда був не статечний чоловік, а так собі *легаченький*" /В. Самійленко/, "Даша здригнулась. Їй було чуже і незнане *підленьке* вміння приховувати за словами справжні думки й почуття" /С. Журахович/.

Отже, в структурно однотипних дериватах можуть виявлятися словотвірні значення гіпокористичності чи неповного вияву ознаки або обидва поєднуватися, при цьому їх реалізація може бути як синкретичною, так і контекстуально зумовленою.

Для ряду деад'єктивних прикметників перифразою є мотивуючий прикметник з часткою *не*, яка заперечує наявність ознаки, вираженої мотивуючим прикметником, пор.: не високий — невисокий, не моральний — аморальний, не реальний — ірреальний. У таких похідних виявляється словотвірне значення "заперечення ознаки".

Основу визначення словотвірних значень похідних просторової і часової модифікації складають перифрази, які включають твірний прикметник і прийменник із просторовою чи часовою семантикою³¹. Кількість і якість словотвірних значень таких деад'єктивів зумовлена реальними можливостями прояву ознаки в просторових і часових вимірах. Ці можливості показані в нижченаведених схемах.

Просторові модифікації:

Таким чином, у межах просторової модифікації виділяються групи деад'єктивів із такими словотвірними значеннями:

1) розміщений над тим, що названо твірним словом мотивуючого прикметника: *надвіконний, надзоряний, надпалубний*;

2) розміщений під тим, що названо твірним словом мотивуючого прикметника: *підкістковий, підхмарний*;

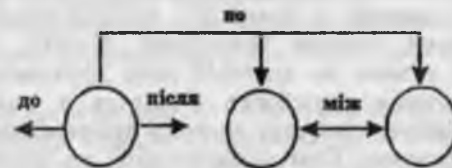
3) розміщений у безпосередній близькості до того, при тому, що названо твірним словом мотивуючого прикметника: *прифронтовий, придорожній, пристінний*;

4) розміщений за межами того, що названо твірним словом мотивуючого прикметника: *заморський, заполярний, захмарний*;

5) розміщений перед тим, що названо твірним словом мотивуючого прикметника: *передопераційний, передплечовий, передшлунковий*;

6) розміщений між тим, що названо твірним словом мотивуючого прикметника: *міжрейковий, міжсудинний*.

Часові модифікації:

Серед деад'єктивів, що постали внаслідок модифікації ознаки щодо її часових вимірів, виділяються похідні з такими словотвірними значеннями:

1) здійснюваний або здійснений до того, що названо твірним словом мотивуючого прикметника: *гообідний, довоєнний*;

2) здійснюваний або здійснений після того, що названо твірним словом мотивуючого прикметника: *післягрозовий, пополуночний*;

3) здійснюваний або здійснений у період між тим, що названо твірним словом мотивуючого прикметника: *міжсезонний, міжсесійний*;

4) здійснюваний або здійснений у відповідності з тим, що названо твірним словом мотивуючого прикметника: *погодинний, поквартальний*.

За рамками відзначених модифікацій залишається невелика група деад'єктивних прикметників, перифрази яких виходять за межі відзначених типів модифікацій. Сюди належать похідні, які семантизуються перифразами "спрямований проти того, що названо твірним словом мотивуючого прикметника" /*протипожежний, протикорозійний, протитанковий*/, "прихильний до того, здійснений на користь того, хто названий твірним словом мотивуючого прикметника" /*профашистський, прозахідний*/.

Основу транспозиційного типу ономасіологічних категорій складає здатність мови до передачі одного й того ж поняття засобами різних частин мови. Лексичне значення, виражене засобами певної

частини мови, завжди обмежене у засобах синтаксичної реалізації відповідно до позиції похідних у реченні. У комунікативній діяльності часто виникає необхідність використати це ж значення в іншій синтаксичній функції, пор.: "Вдарило, *застугло*, та як! Цілу ніч шаленіла битва, в залізних гуркотах здригалась земля, цілу ніч в бік Вузлової й далі десь вихрились над степом ракети, котився гомін, лунали команди, — в тому суцільному *стугонінні*, в криках вояцького торжества тонули чийсь зойки, волав до холодного, з вередитим місяцем неба чийсь останній непочутий біль" /О. Гончар/; "Могутній хор потрясав *тихий*, прозорий спокій свіжого літнього дня. Він руйнував *тихість* сумирного провінційного міста" /Ю. Смолич/; "Своїм був і той, хто по-селянськи говорив, хто здавна був відомий на селі, хто був "з наших, з *простих*", по-простому балакав, по-простому поводився, співав "*простих*" пісень, по-простому прокламації писав, газети на *простій* мові друкував, словом, цю "*простість*" шанував, приймав і навіть у закон вводив" /В. Винниченко/. Забезпечує такі процеси транспозиція як один із різновидів словотворення. При транспозиції, на відміну від інших різновидів лексичної деривації, не відбувається поняттєвого аналізу означуваного, оскільки йдеться не про вербалізацію нового поняття чи додавання якоїсь модифікуючої ознаки до відомого, а про зміну способу вираження певного значення. Перехід значення з лексико-граматичного класу, в якому воно сформувалося, в інший клас "не означає зміни в семантико-граматичній природі цього значення"⁵².

Грамаічна перекатегоризація ознакових значень прикметників здійснюється в двох напрямках. Результатом однієї з них є абстрактні відприкметникові іменники, а іншої — деад'єктивні прислівники.

Абстрактні відприкметникові іменники, зберігаючи значення ознаки мотивуючих прикметників, уможливають здатність ознакових значень вступати в суб'єктно-об'єктні відношення з усіма наслідками, що випливають з цього, наприклад, ставати, в свою чергу, означуваними. "Для того, щоб ознакові значення могли функціонувати в мові як означувані і предикандуми, — слушно відзначає С. Д. Кацнельсон, — мова прирівнює їх функціонально до предметних значень, підводячи їх під загальну категорію субстанції"⁵³.

Підведення ознакових значень під загальну категорію субстанції здійснюється шляхом абстрагування ознак від їх носіїв. Регулярно повторювані відношення між твірними прикметниками і похідними від них абстрактними іменниками — це відношення абстрагування ознак від їх носіїв, тому словотвірним значенням таких утворень є "абстрагована ознака", пор.: *добрий* — *доброта*, *веселий* — *веселість*, *дешевий* — *дешевизна*, *синій* — *синь*, *голубий* — *голубинь*.

Якщо утворення деад'єктивних абстрактних іменників

супроводжується підведенням ознакових значень під загальну категорію субстанції, то утворення прислівників від прикметників взагалі не виходить за межі категорії ознаковості. На відсутність відмінності в семантиці деад'єктивних прислівників і їх твірних вказував ще Л. В. Щерба: "Категорія прислівників є виключно формальною категорією, оскільки значення її збігається із значенням категорії прикметників, як це видно з порівняння таких пар, як *легкий/ легко*, *богрий/ богдро* і т. д."⁵⁴.

Потреба такої категорії слів у мові викликана необхідністю мати означення не тільки до класу слів із субстанційним значенням, а й з предикативним. Є. Курилович, обґрунтовуючи поняття синтаксичної деривації, підкреслив, що "морфема — *ment* є синтаксичною морфемою, приєднаною до прикметника не для того, щоб змінити його лексичне значення, а щоб зробити його означенням до дієслова"⁵⁵.

Зупинимося детальніше на словотворі прислівників, оскільки в його інтерпретації чимало сумнівного, а основна проблема — як здійснюється переведення ознаки з присубстантивної позиції в привербальну — залишається нерозв'язаною.

Ніхто не стане заперечувати утворення прислівників на -о від прикметників, хоча обґрунтувати таку, на перший погляд, самоочевидну точку зору зовсім не просто. Ще з часів граматики М. Ломоносова і О. Востокова утвердилася думка, що прислівники на -о генетично є короткою формою називного-знахідного відмінка однини якісних прикметників середнього роду. Такий погляд, іноді з певними доповненнями, уточненнями, скажімо, що адвербіалізації прикметника передувало його вживання в непрямому відмінку в ролі додатка, приймають майже всі граматики, причому для окремих лінгвістів він видається настільки ясним і переконливим, що не потребує наукового доведення. "Всі наші прислівники, крім первинних, — відзначав О. М. Пешковський, — і до цього часу зберігають на собі досить ясні сліди свого походження, так що без особливого науково-дослідного апарата можна визначити це походження. Так, усі прислівники на -о /типу *хорошо*/ явно подібні до середнього роду прикметників. Це, очевидно, колишній знахідний відмінок однини середнього роду короткого субстантивованого прикметника"⁵⁶. Водночас спроби звести процес утворення прислівників на -о до звичайної адвербіалізації нечленних форм якісних прикметників середнього роду наштотується на ряд труднощів, які важко подолати.

Зрозуміло, що в основі наведених міркувань лежить структурна подібність форм називного-знахідного відмінка однини нечленних прикметників та співвідносних прислівників на -о. Проте ще О. О. Потєбня зауважив, що перехід прикметників у середній рід у

контекстах, які нібито засвідчують адвербіалізацію, "може бути не більше ніж засіб усунути узгодження, а прислівники могли утворюватися і без переходу прикметника в середній рід від інших родових форм називного відмінка"⁵⁷. З різкою критикою гіпотези про похідність прислівників на -о з нечленних форм прикметників середнього роду виступив акад. В. В. Виноградов. "Тільки упереджена, відірвана від живого мовлення думка лінгвіста, — писав він, — може не помітити прірви між цими граматичними омонімами в сучасній російській мові"⁵⁸. Основні аргументи, що показують неспроможність аналізованої гіпотези, зводяться до того, що середній рід коротких прикметників можна розглядати лише у співвідношенні з чоловічим і жіночим родом, а всі разом — з членними формами, що прислівники на -о не тільки не співвідносні з короткими формами прикметників /для порівняння наводяться віддієприкметникові прислівники типу *угнетающе*/, а іноді відрізняються від них навіть наголосом. Та найголовнішим із них є придієслівний характер прислівників, тоді як прикметники вживаються для означення іменника. "Адже для нас безпосередній зв'язок означуючого, але неузгодженого прикметника середнього роду з дієсловом був би незрозумілим, оскільки для нас прикметник — синтетична категорія, що має форми узгодження"⁵⁹.

Незважаючи на незаперечність такого аргументу, прихильники інтерпретації прислівників на -о як застиглих форм називного-знахідного відмінка однини середнього роду нечленних прикметників відзначають без належних на те підстав втрату у процесі адвербіалізації зв'язку прикметника з означуваним іменником і зближення його з дієсловом. "У процесі такого переходу морфологічний склад слова зовні залишається без змін і прикметник у звуковому відношенні збігається з формою, яка набула значення прислівника. Разом з тим відбуваються зміни, що стосуються семантики слова: послаблюється лексична виразність прикметника, а матеріальне значення його змінюється на нове, прислівникове..."⁶⁰.

Проте давно вже спостережено, що прислівники на -о в більшості випадків лексичними значеннями збігаються із спільнокореновими якісними прикметниками, і на цій підставі їх відносять до сфери синтаксичної деривації, тобто до таких похідних, які при збереженні лексичних значень своїх твірних слів відрізняються від них синтаксичними функціями⁶¹. Близькі вони і щодо загальнокатегоріальної семантики. У зв'язку з цим акад. Л. В. Щерба з певними застереженнями допускав за можливе вважати прислівники на -о формами відповідних прикметників. "Ми б, очевидно, — писав він, — усвідомлювали подібні прислівники формсю відповідних прикметників, якби в цій же функції не вживалась велика кількість незмінюваних слів, які не є похідними

від прикметників"⁶². Враховуючи тотожність лексичних значень прислівників на -о і їх твірних прикметників, а отже, визнаючи синтаксичну природу прислівника як частини мови, його виняткову формальність, завдання можна визначити як розкриття механізму формально вираженої редистрибуції присубстантивної ознаки в ознаку придієслівну, оскільки "специфіка класу прислівників полягає в тому, що лексичне значення статичної ознаки, процесу і предмета ставиться у синтагматичний зв'язок із предикатом і через те виконує функцію ознаки ознаки"⁶³.

Аналізуючи словотвір прислівників на -о, граматисти виходили із загальної закономірності формування прислівника як частини мови, яка виявлялась у тому, що всі прислівники виникли в результаті граматичної ізоляції і "застигання" колишніх відмінкових форм імені, пор. міркування Г. Пауля: "Майже всі прислівники, принаймні ті, походження яких ми можемо встановити, виникли із застиглих форм імені, а почасти із сполучень прийменника з яким-небудь відмінком"⁶⁴. Справді, серед прислівників можна знайти чимало таких, які за семантичними й формальними ознаками зберігають живі зв'язки з відмінковими формами тих чи інших слів. Разом з тим ця тенденція поширюється далеко не на всі прислівники.

Сучасні концепції словотвору, зорієнтовані на тісний зв'язок його з синтаксисом, не задовольняються аналізом семантико-словотвірних відношень у парах "твірне — похідне", а враховують семантико-синтаксичний контекст базової і результативної одиниць деривації. Прислівники на -о в таких концепціях інтерпретуються як результат синтаксичного і морфологічного ступенів переходу прикметників в обставинні форми. "Обставинно-атрибутивні прислівники у конструкціях типу *Він прекрасно співає* легко виводяться від власне атрибутивного вживання /у нього прекрасний спів/ або злиття двох вихідних речень в одне ускладнене речення, пор.: *Він співає + Його спів прекрасний — Він прекрасно співає*"⁶⁵. Проте беззастережно стверджувати саме такий напрям вивідності важко. Річ у тому, що іменник *спів* — безсумнівний синтаксичний дериват від дієслова *співати*, тому більш коректною є трансформація: *Він співає — Його спів прекрасний*. Крім того, пропоновані трансформації ніяк не експлікують механізму суфіксальної адвербіалізації прикметника.

На нашу думку, прислівники на -о генетично є результатом структурної і семантичної компресії атрибутивного словосполучення з узгодженим означуючим. Численні сліди таких процесів знаходимо в сучасній українській мові, наприклад: *говорити тихим голосом* — *говорити тихо*, *йти швидким кроком* — *йти швидко*, *лягати рівною лінією* — *лягати рівно*, *чекати довгий час* — *чекати довго* і т.д. Рівнозначність однослівних номінативних трансформів і їх вихідних

словосполучень не викликає сумнівів, пор. рівноправність атрибутивних словосполучень та прислівників на -о у таких реченнях: "Я тебе, Дарочко, не випихаю, — високим і *тихим голосом* заговорив Семен" /Л. Українка/ — "Ястшембський заговорив до неї [Василини] *тихо й ласкаво*" /Л. Нечуй-Левицький/, "Дівчина зиркала на Рубіна якимсь *дивним поглядом*, насмішуватим і зухвалим" /І. Сенченко/ — "Світлана *дивно* зиркнула на матір і вискочила на кухню" /Є. Гуцало/. Тому недостатньо обґрунтованим є твердження, що "якісні прислівники навряд чи можна представити як результат компресії словосполучень, які безпосередньо реалізують граматичні валентності прикметника"⁶⁶.

Безпосередньою передумовою утворення прислівників на -о було використання атрибутивного словосполучення з узгодженим означуючим в ролі обставини, на основі чого потім відбулась дериваційна компресія його в однослівну номінативну одиницю, наприклад у давньоукраїнській мові: *идти долго время* — *идти долго*, *дълати благо дѣло* — *дълати благо* і т. д.

Як згортання атрибутивно-іменних словосполучень шляхом лексико-семантичної конденсації розглядають утворення прислівників на -о Є. І. Янович, О. О. Тараненко⁶⁷. Однак вони вважають, що процесу адвербіалізації передувала субстантивація форми прикметника. Проте в попередній субстантивації прикметника не було ніякої необхідності. Не підтверджується таке міркування й матеріалами писемних пам'яток, в яких збереглись би сліди попередньої субстантивації прикметників.

У даному випадку мали місце процеси, які в сучасному мовознавстві отримали назву "включення". "Включення — це таке розширення значення слова, яке здійснюється за рахунок семантики іншого слова, що не отримує в даному слові морфемного вираження"⁶⁸. В аналізованих словосполученнях включеним став означуваний іменник. Відмінкове закінчення прикметника на -о в кінцевому результаті з словозмінного показника перетворюється на словотвірчий засіб, оскільки адвербіалізація починає ототожнюватися з придієслівним вживанням прикметникової форми на -о. Так формувалась модель утворення прислівників на -о.

Коли ж модель "запрацювала" на повну силу, багато прислівників на -о могло утворюватися за законами кореляційного словотвору, не спираючись безпосередньо на процеси включення⁶⁹. Цим пояснюється те, що до деяких прислівників на -о вихідні словосполучення виглядають штучно. Слід також мати на увазі й ту обставину, що, утворившись як унівєрби номіналізованих вихідних словосполучень або як регулярні кореляти, прислівники на -о вливаються в лексичну систему мови, вступаючи в різноманітні парадигматичні й синтагматичні зв'язки з іншими словами, які

позначаються на їхній смисловій структурі, на особливостях функціонування в мовленні. Так, наприклад, прислівник *гладко* як словотвірний корелят прикметника *гладкий* перейняв його значення "без загинів, виступів, западин; рівний", пор. "*Гладко* стелеться з могилами широкий степ" /О. Стороженко/, на базі якого вже автономно, незалежно від семантики прикметника, розвинув ще два переносні значення: 1/"чітко і правильно" — "Все йому так *гладко* розказала, як на листу списала" /Г. Квітка-Основ'яненко/; 2/"легко, без ускладнень і труднощів" — "Ну, ми всі держимося того, що ураджено,.. ще й тішимосся, що так *гладко* йде діло" /І. Франко/. На підтвердження сказаного можна відзначити ще й те, що, окрім первинної і основної функції — означати дії, — прислівники на -о починають поєднуватися з прикметниками та якісними прислівниками. Правда, це досить незначна в кількісному відношенні і спеціалізована в семантичному плані /переважно на позначення міри вияву ознаки/ група прислівників на -о, наприклад: "Весь ліс — в інеї, в крихкому, *казково* розкішному уборі" /О. Гончар/, "День стояв чистий, *кришталево* прозорий" /О. Гончар/, "Казково красиво на Поліссі у ці зимові дні" /З газет/.

Комунікативні потреби в зростаючій диференціації найрізноманітніших відтінків дій, збагачуючи можливості семантичного статусу прислівників на -о, спонукають до розширення бази їх творення навіть за рахунок відносних прикметників, наприклад: "Лексика, що розкриває патріотичні почуття Брянського, звучить піднесено, урочисто, навіть *лозунгово*" /ж. "Мовознавство". Варто зауважити, що такі похідні мотиваційно тяжіють і до іменників, від яких утворені твірні відносні прикметники, пор. *ляльково* "як у ляльки": "Не була старою, але в брезклім, *ляльково* розмальованім обличчі жінки чаїлася смерть, прикрита оболонкою набіленої шкіри, наче смертним серпанком" /І. Вільде/.

Не вдаючись тут до аналізу співвідношення семантичної структури полісемічних прислівників на -о і їх твірних прикметників, відзначимо тільки, що багатозначні прислівники на -о можуть бути наслідком неодноразової дії словотвірної моделі на базі різних значень прикметників у мотивуючих словосполученнях, наприклад: *пахло /тхнуло/ гірким запахом* /"В солодкому повітрі стало тхнути *гірким духом* полину" /Л. Нечуй-Левицький/ — *пахло гірко* /"Над водою *гірко* і п'ярко пахло осиковими сережками, вербовими котиками і соком, що пробивав молоду кору" /М. Стельмах/; *сміятися гірким сміхом* /"Михайло хоч і сміявся, та *гірким сміхом*" /І. Франко/ — *сміятися гірко* /"І *гірко* посміхнулася Маруся, і сльози текли по непорушнім лиці" /Г. Хоткевич/.

Аналогічно сформувались і інші моделі утворення тих

прислівників, які формально й семантично співвідносяться з прикметниками. Сучасні моделі префіксально-суфіксальних відприкметникових прислівників по-...-ому, по-...-и, в-(у-)... -о(-і,-у), до-...а(-у), з-(с-)...а(-у), на-...-о, по-...-у походять із обставинних прикметниково-іменникових словосполучень в різних прийменниково-відмінкових формах. Прийменники і закінчення прикметників із граматично-словозмінних показників перетворюються на граматично-дериваційні. Про розширення семантики прикметника за рахунок означуваного ним іменника без спеціального морфологічного вираження, що стає передумовою адвербіалізації абсорбуючого прикметника, свідчать численні випадки паралельного використання в аналогічних контекстах давньоукраїнських писемних пам'яток обставинних прийменниково-відмінкових форм як з іменниковим членом конструкції, так і без нього на зразок *по малъ времени — помалъ, на долгъ часъ — надолго, изъ млада возраста — измлада* і т.д. Великий достовірний матеріал на підтвердження такої точки зору на формування словотвірних моделей прислівників, співвідносних із прикметниками, містить монографія Є. І. Янович⁷⁰.

Таким чином, інтерпретація генези словотвору прислівників, співвідносних із прикметниками, як структурно-семантичної компресії атрибутивних словосполучень із узгодженим означуючим шляхом включення дає можливість з'ясувати механізм переводу ознаки з присубстантивної позиції в придієслівну і обґрунтувати похідність прислівників від прикметників.

Утворенням прислівників від прикметників забезпечується переведення присубстантивної ознаки в привербальну, інакше кажучи, адвербіалізація ознаки, що і є словотвірним значенням цієї категорії похідних, пор.: *добрий — добре, веселий — весело, батьківський — по-батьківському* і т. д.

Структура словотвірних значень відприкметникових утворень в українській мові відображена в зведеній таблиці. Словотвірні значення деад'єктивних похідних, будучи складовою частиною словотвірної семантики української мови, утворюють цілісну систему категоріальних семантичних величин. Системність словотвірної семантики українських деад'єктивів ґрунтується на спільності мотивуючих ознакових значень і протиставленні типів семантичної субкатегоризації або перекатегоризації.

Структура словотвірних значень українських деад'єктивів:

Частиномовний склад деад'єктивів	Різновиди деривації	Мутація	Модифікація	Транспозиція	Приклади
	Словотвірні значення				
1	2	3	4	5	6
іменники	носії ознаки	+			бідняк
	абстрагована ознака			+	доброта
прикметники	слабкий вияв ознаки		+		білуватий
	сильний вияв ознаки		+		старезний
	надмірний вияв ознаки		+		задобрий
	гіпокористичність		+		сліпенький
	заперечення ознаки		+		невеликий
	розміщений над тим, що названо твірним словом мотивуючого прикметника		+		надзорний
	розміщений під тим, що названо твірним словом мотивуючого прикметника			+	підкістковий
	розміщений при тому, що названо твірним словом мотивуючого прикметника			+	прифронтний
	розміщений за межами того, що названо твірним словом мотивуючого прикметника			+	заполярний
	розміщений перед тим, що названо твірним словом мотивуючого прикметника			+	передопераційний
розміщений між тим, що названо твірним			+	міжрейковий	

	1	2	3	4	5	6
		словом мотивуючого прикметника				
		здійснений до того, що названо твірним словом мотивуючого прикметника		+		довосенний
		здійснений після того, що названо твірним словом мотивуючого прикметника		+		пополудневий
		здійснений у період між тим, що названо твірним словом мотивуючого прикметника		+		міжсесійний
		здійснений у відповідності з тим, що названо твірним словом мотивуючого прикметника		+		поквартальний
		спрямований проти того, що названо твірним словом мотивуючого прикметника		+		протитанковий
		прихильний до того, що названо твірним словом мотивуючого прикметника		+		прозахідний
дієслова		наділяти ознакою		+		синити
		набувати ознаки		+		веселіти
прислівники		адвербіалізація ознаки			+	радісно

§3. ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ СЛОВОТВІРНИХ ЗНАЧЕНЬ У ВІДПРИКМЕТНИКОВОМУ СЛОВОТВОРІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Створення типології словотвірних значень передбачає встановлення не тільки типів словотвірних значень, а й засобів їх реалізації й вираження. Засобами реалізації словотвірних значень у відприкметниковому словотворі виступають суфіксація, префіксація, конфіксація, основоскладання та субстантивація. Серед них домінуючою є суфіксація, інші дериваційні процеси відіграють помітну роль, але значно поступаються продуктивністю і не мають такого універсального характеру, як суфіксація. За допомогою словотворчих суфіксальних формантів від основ прикметників утворюються похідні всіх чотирьох частин мови: іменники, прикметники, дієслова та прислівники з широким семантичним спектром. Префіксація, конфіксація, основоскладання, субстантивація у відприкметниковому словотворі обмежені як частиномовною належністю продукованих похідних, так і специфікою словотвірних значень.

Як відомо, на врахуванні словотвірної семантики, засобів її вираження та частиномовної належності твірних основ ґрунтується така комплексна одиниця класифікації й опису словотвору, як словотвірний тип. Розроблене І. І. Коваликом поняття словотвірного типу, яке включає такі три основні необхідні складові елементи: 1/ єдність словотвірного значення, 2/ єдність словотворчого форманта, 3/ частиномовну єдність твірного слова як вихідної бази словотворчого процесу, — стало загальноприйнятим у сучасній дериватології⁷¹. Словотвірний тип у такому розумінні, як справедливо відзначив М. Докулід, являє собою важливий "вузловий пункт у мережі словотвірних відношень"⁷².

Подальший аналіз відприкметникових утворень, спрямований на встановлення системи словотворчих формантів, які реалізують виявлені словотвірні значення деад'єктивних дериватів, призведе й до виявлення всіх словотвірних типів, оскільки частиномовна єдність твірних основ задана відбором матеріалу.

Виявленням словотвірних типів відприкметникових похідних не вичерпується типологія деад'єктивного словотвору. У процесі реалізації словотвірних значень словотворчі ресурси проявляють себе неоднаково залежно від їх семантико-формальних характеристик. Повна типологія відприкметникового словотвору повинна містити виявлені семантичні і структурні різновиди твірних слів у межах усіх словотвірних типів. Аналіз словотвірної структури

деад'єктивів, спрямований на виявлення семантичних і структурних різновидів твірних, дасть змогу з'ясувати, які з твірних основ і у взаємодії з якими словотворчими формантами несуть більше функціональне навантаження в реалізації тих чи інших словотвірних значень, які — менше, які — зовсім незначне. Це одночасно дасть відповідь на питання, які з основ не беруть участі у словотворі.

Класифікаційний поділ прикметників, що ґрунтується одночасно на семантичних і структурних особливостях твірних слів, був би можливим за умови ізоморфізму їх морфемної і семантичної структур. Проте, як показало дослідження словотвору, зокрема відносних прикметників, "для вираження абсолютно однакових відношень, на яких ґрунтуються конкретні значення прикметників аналізованого функціонального різновиду /відносних — В. Г./, можуть використовуватись різні суфікси і, навпаки, один і той же суфікс може бути вживаним для передачі різних значень відносних прикметників"⁷³. З цього випливає, що твірні основи, які взаємодіють з тим чи іншим формантом, реалізуючи певне словотвірне значення, необхідно типологізувати окремо за їх структурою і семантикою.

З погляду структурних особливостей твірних прикметників значних труднощів при їх класифікації не виникає: непохідні основи, похідні з різними суфіксами, частина з яких із приад'єктивними префіксами, основи складних та складносуфіксальних прикметників⁷⁴.

Набагато складніше з класифікацією твірних прикметників за їх семантикою. Неоднакові критерії, що застосовуються при класифікації прикметників, відбиваючи щораз інші якості ознакових слів, призводять до виділення різних семантичних типів слів із значенням статичної ознаки. Критичний розбір сучасних семантичних класифікацій прикметників можна знайти в монографії З. А. Харитончик⁷⁵. Разом з тим жодна класифікація не може мати універсального застосування при аналізі мовного матеріалу.

Традиційний поділ прикметників на якісні й відносні, в основі якого лежить здатність прикметників виражати ознаки безпосередньо чи опосередковано, через відношення до предмета, дії, має важливе значення для з'ясування їх дериваційної поведінки. Так, базою утворення назв абстрагованих ознак, прислівників, прикметників, які виражають неповний, сильний чи надмірний вияв ознаки, можуть бути лише якісні прикметники, назви носія ознаки можуть утворювати як якісні, так і відносні прикметники тощо. Показово, що наявність співвідносних прислівників на -о, -е, а також абстрактних іменників на -ість та так званих форм суб'єктивної оцінки вважається граматичним критерієм розмежування якісних і відносних прикметників⁷⁶. Проте для аналізу відприкметникових похідних поділ прикметників на якісні й відносні, при всій своїй важливості, виявляється недостатньо диференціюючим.

У лінгвістичній літературі неодноразово підкреслювалась специфіка семантики прикметників — її залежність від означуваних ними іменників. Л. В. Щерба з приводу цього писав, що "без іменника, явного чи домислюваного, немає прикметника"⁷⁷. Полісемантизм багатьох прикметників зумовлений їх валентністю з різними означуваними іменниками. Так, для прикметника *відлюдний* безвідносно до означуваних ним слів можна констатувати значення ознаки, яка характеризується віддаленістю від людей. Конкретизація цієї ознаки в лексичних значеннях, які фіксуються, наприклад, тлумачними словниками, здійснюється у зв'язку з характером семантики означуваного слова. Якщо прикметник *відлюдний* стосується іменника, який називає особу, то його значення виражає внутрішню якість особи, якщо означуваним іменником виступає назва неособи, наприклад, *горога*, то той же прикметник *відлюдний* виражає локативну ознаку, пор.: "Приголомшена тяжкою втратою, Катря ніби сховалася в собі, стала *відлюдною*, навіть злою" /О. Гурев/ та "Він потайки, верхами та *відлюдними* стежками, вернув до села" /І. Франко/.

Отже, однією з найсуттєвіших ознак семантики прикметника є її зумовленість значенням означуваного іменника. "Оскільки конкретна ознака не існує сама по собі, поза її носієм.., сфера використання прикметника залежить в першу чергу від обсягу сфери денотатів-предметів або явищ, яким властива відповідна ознака. Іншими словами, сфера денотатів, яким властива відповідна ознака, визначає і в той же час обмежує вживання того чи іншого прикметника"⁷⁸.

Все це зайвий раз підтверджує справедливую думку про специфіку семантики прикметників, яка виявляється в тому, що кожне лексичне значення вичленовується не стільки парадигматично, скільки синтагматично. "Семантична структура прикметника, — пише Г. А. Уфімцева, — дуже тонко ієрархічно організована; лексико-семантичні варіанти маніфестуються, як правило, відносно семантично розчленованими знаками — лексичними двочленними синтагмами"⁷⁹.

Для класифікації ознак, виражених прикметником, важливе значення має диференціація іменного члена синтагми принаймні на осіб і неосіб. Про це свідчить хоч би й те, що ознаки особи чи неособи мають ряд характерних особливостей, властивих тільки одній категорії. Так, для категорії неосіб, особливо предметів, однією з ознак може бути така, яка відбиває відношення до того, з чого вони виготовлені /*солом'яний, шкіряний* і т. ін./, але якою не можна означувати особу, з іншого боку, ознаки особи за її родом діяльності не можуть стосуватися неосіб. Загалом же, за характером означування прикметники, які включаються у словотвір, поділяються

на три групи: прикметники, які виражають ознаки лише осіб /вродливий, незаможний і т. д./, прикметники, які виражають ознаки конкретних предметів, явищ, подій, фактів тощо, за винятком осіб /варений, дощовий, сукуватий, ватний, гречаний, записний і т. д./, прикметники, що виражають ознаки, якими можуть характеризуватися як особи, так і неособи /пор.: старий, великий, річний і т. д./.

Відзначені особливості прикметників своєрідно проявляються у відприкметниковій деривації. Так, деад'єктивні іменники з словотвірним значенням носія ознаки можуть утворюватися від усіх трьох груп прикметників, але якщо від прикметників першої групи утворюються лише назви осіб, від другої — назви неосіб, то від третьої — як назви осіб, так і назви неосіб або такі похідні, лексико-семантична структура яких поєднує значення особи і неособи. Враховуючи це, при встановленні семантичних різновидів прикметників, які беруть участь у творенні іменників — назв носіїв ознак, необхідно характеризувати окремо твірні іменників — назв осіб і твірні іменників — назв неосіб.

Щодо характеристики твірних інших деад'єктивів /абстрактних іменників, прикметників, дієслів, прислівників/, то їх диференціація здійснюється тільки дефініційно в назвах типів прикметників за характером означування ними осіб чи неосіб.

Словотвірний аналіз не повинен обмежуватися з'ясуванням способів і засобів утворення похідних, виявленням системного характеру лексичної деривації, його можливості набагато ширші. Так, словотвірний аналіз деад'єктивних дериватів може дати відповідь на питання про характер і особливості вибору ознак, через які людина номінує явища об'єктивної дійсності. Враховуючи тісний зв'язок номінативної і когнітивної діяльності, одержані дані виходять за межі чисто лінгвістичного інтересу і можуть пролити світло на окремі сторони пізнавальної діяльності людини, структури її мисленнєвого освоєння навколишньої дійсності.

Студії над словотвором деад'єктивів дозволяють з'ясувати, завдяки яким ознакам і властивостям людина виокремлює предмет із ряду подібних до нього, а тим самим уточнити механізм його найменування, що ґрунтується на виборі з великої кількості різноманітних ознак, властивих тому чи іншому класу предметів, якихось певних, найбільш важливих характеристик⁸⁰. Для інтерпретації когнітивних процесів, пов'язаних із виділенням статичної ознаки як характерологічної для осіб, з достатнім ступенем деталізації пропонуємо класифікацію, яка передбачає виділення таких типів прикметників:

Прикметники, які виражають внутрішні якості особи. До них належать назви рис характеру людини, її розумового, психічного,

вольового складу тощо, наприклад: *безсоромний, шалений, сміливий, розумний, впертий* і т. д.

Прикметники, які виражають зовнішні ознаки особи. Сюди відносяться прикметники, у значеннях яких відбита якась зовнішня ознака особи: *бородатий, великий, смаглявий, вродливий* і т. д.

Прикметники, які виражають ознаки за родом діяльності особи. До цієї семантичної групи належать прикметники, семантика яких ґрунтується на відношенні до сфери виробничої діяльності, наприклад: *акцизний, колійний, телевізійний, комунальний, річковий, меблевий* і т. д.

Прикметники, які виражають ознаки за соціальним статусом особи. Цю групу творять прикметники, значення яких містять вказівку на соціальний стан або належність до певної соціальної групи: *незаможний, чиновний, строковий, відставний, січовий* і т. д.

Прикметники, які виражають ознаки за віковими особливостями особи: *молодий, старий, юний, річний* і т. д.

Окремі прикметники, які виражають інші ознаки: *покійний, домовий, хрещений, знайомий* і т. д.

Багатство і різноманітність денотатів іменників-неосіб помітно ускладнює семантичну класифікацію прикметників, які виражають ознаки неосіб. Класифікаційний поділ таких твірних прикметників багатший, оскільки більш різностороння основа означування неосіб. Серед прикметників, які виражають ознаки неосіб, виділяємо такі семантичні групи:

Прикметники, які виражають внутрішні, фізичні якості предметів: *рігкий, густий, мокрий, сирий, глевкий, трухлявий, свіжий, шипучий* і т. д.

Прикметники, які виражають зовнішні ознаки предметів: *круглий, синій, довгий, репаний, прим'ятий, рівний* і т. д.

Прикметники, які виражають ознаки за відношенням до місця: *задній, спідній, захмарний, начеревний, низовий, центральний* і т. д.

Прикметники, які виражають ознаки за відношенням до часу: *щоденний, вечірній, весняний, десятирічний, двотижневий* і т. д.

Прикметники, які виражають ознаки за відношенням до краю, країни, етносу: *циганський, латинський, польський, слов'янський* і т. д.

Прикметники, які виражають ознаки предметів за відношенням до того, з чого вони виготовлені /з чого складаються/: *цинковий, лойовий, солом'яний, шкіряний, вівсяний, черешневий, березовий* і т. д.

Прикметники, які виражають ознаки предметів за відношенням до способу їх виготовлення, приготування: *варений, плетений, тканий, набиваний, саморобний, довбаний* і т. д.

Прикметники, які виражають ознаки предметів за відношенням

до їх призначення: *гощовий /плащ/, носовий /носова хустинка/, сінний, товарний /вагон/, відстійний, запобіжний* і т. д.

Прикметники, які виражають ознаки предметів за відношенням до того, з використанням чого вони зроблені і функціонують: *спиртовий, шомпольний, вітряльний, ситний, восковий, електричний* і т. д.

Прикметники, які виражають ознаки за відношенням до того, кому чи чому вони властиві: *лицарський, козацький, бабський, звірячий, вовчий, панський, парубоцький* і т. д.

Легко помітити, що в багатьох із відзначених груп можна виділити підгрупи на основі подальшої деталізації характеру інтегруючої семи ознаки. Так, серед прикметників, які виражають зовнішні ознаки предметів, чітко простежуються три групи прикметників. Першу з них творять прикметники, які виражають зовнішні ознаки предметів за кольором, другу — за розміром, третю — за конфігурацією, пор.: *зелений, синій, довгий, короткий, репаний, круглий, багатогранний* і т. д. Проте ці підгрупи легко простежуються на основі ілюстративного матеріалу. З іншого боку, деталізація семантичних груп прикметників до рівня відзначених підгруп, яка відображає лише нижчий ступінь узагальнення ознак, не може суттєво поліпшити інтерпретацію взаємодії ад'єктивних основ і словотворчих формантів, створюючи труднощі чисто практичного характеру при описі різновидів твірних основ, які беруть участь у відприкметниковому словотворі.

Встановлені типи твірних основ прикметників є оптимальними для з'ясування закономірностей відприкметникового словотвору, якими характеризується участь ад'єктивних основ у деривації. Відображаючи семантичну специфіку ознак, виражених дериваційно активними прикметниками, виділені типи твірних достатньо диференціюючі для аналізу відприкметникового словотвору, оскільки вони дають можливість з'ясувати дериваційно й когнітивно релевантні типи прикметників.

Подальша характеристика засобів реалізації словотвірних значень здійснена з урахуванням спадання продуктивності словотворчих формантів у межах виявлених словотвірних значень іменників, прикметників, дієслів, прислівників і включає опис семантичних та структурних типів твірних прикметників, які взаємодіють із тим чи іншим формантом у межах певного значення.

ВІДПРИКМЕТНИКОВІ ІМЕННИКИ

Як уже відзначалось, відприкметникові іменники на основі властивих їм словотвірних значень поділяються на дві групи похідних. Одні з них мають словотвірне значення "носій ознаки", інші — "абстрагована ознака".

Семантико-словотвірна структура іменників із словотвірним значенням "носій ознаки"

Засобом реалізації словотвірного значення "носій ознаки" в українській мові звичайно виступає суфіксація.

У лінгвістиці вже відзначалась тенденція мови до "концентрації і посиленого використання небагатьох основних словотвірних типів"⁸¹. Слід зазначити, що таку тенденцію виявляє й українська мова в ділянці суфіксального словотвору іменників з предметним значенням. Так, в українській мові назви носіїв ознак від основ прикметників утворюються за допомогою майже 50 суфіксальних морфем, проте ядро цієї словотвірної категорії становлять словотвірні типи з суфіксами *-ик, -ець, -к/а/, -иц/я/*. Інші типи малопродуктивні або непродуктивні.

Відприкметникові іменники чоловічого роду

Деад'єктиви з суфіксом *-ик*. Найчисленнішу групу відприкметникових іменників із словотвірним значенням "носій ознаки" становлять утворення з суфіксом *-ик* та похідними від нього суфіксами *-ник, -чик, -щик*. Серед них виділяються назви як осіб, так і неосіб за характерними для них ознаками, вказаними твірними прикметниками.

Деад'єктиви з суфіксом *-ик* неоднорідні щодо словотвірної мотивації. Так, деривати *безсоромник, молодик* і т. д. мотивовані відповідними прикметниками *безсоромний, молодий*, тоді як похідні типу *міжнародник, плановик* семантично мотивовані словосполученнями *міжнародна політика, міжнародне право, плановий віггіл, планова установа* тощо, а структурно — лише прикметниковим компонентом словосполучення.

В утворенні назв осіб за допомогою суфікса *-ик*, які переважають в аналізованій групі дериватів, велику активність виявляють відносні прикметники, що виражають ознаку за родом діяльності особи, наприклад: *атомник, буровик, вечірник, заочник, комунальник, оптовик, паперовик, плановик, сезонник, стройовик, суспільник, харчовик, хутровик, цементник, швейник, ядєрник* і т. д.

Не поступаються перед ними в утворенні іменників на *-ик* якісні відносні прикметники, які виражають ознаки за соціальним статусом особи, пор.: *бездомник, вуличник, відставник, злиденник, каторжник, невільник, незаможник, приватник, строковик, церковник, чиновник* і т. д.

Ще одну значну групу твірних деад'єктивів із суфіксом *-ик* складають якісні прикметники, які виражають внутрішні якості особи: *безсоромник, дотепник, заздрісник, захланник, каверзник, огидник, паскудник, скромник, спритник, хитрик* і т. д.

Від основ прикметників, які виражають ознаки за віковими особливостями особи, утворені поодинокі іменники з суфіксом *-ик*, наприклад: *молодик*.

Окремі деад'єктиви утворені за допомогою суфікса *-ик* від прикметників, що виражають інші ознаки особи, пор.: *домовик, грапіжник, обласник, покійник, полюбовник, повішеник, улюбленик, хваленик, хрещеник* і т. д.

В утворенні назв неосіб суфікс *-ик* взаємодіє з різними семантичними типами прикметників. Це переважно відносні прикметники, які виражають:

— ознаки предметів за відношенням до того, з чого вони виготовлені /з чого складаються/: *ватник, вівсяник, картопляник, маковик, пуховик, сирник, солом'яник, хвойник, черешник, яблучник* і т. д.;

— ознаки предметів за відношенням до їх призначення: *відстійник, дощовик "плащ", дров'яник "сарай", записник, купальник, нерестовик, носовик, салатник, сторожовик* і т. д.;

— зовнішні ознаки предметів: *багатогранник, багатолемішник, гостроконечник, куцик, прямокутник, репаник, рижик, чотиритранник* і т. д.;

— внутрішні якості предметів: *гутик, короткохвильовик, паровик, потайник, пряник, самозапальник, талик, тінник* і т. д.;

— ознаки предметів за відношенням до місця: *загник, надгробник, наплічник, наріжник, нарукавник, настільник, підчеревник, поперечник, спіжник* і т. д.;

— ознаки предметів за відношенням до часу: *двотижневик, денник, зимовик, нічник, річник, щоденник, щомісячник, щорічник* і т. д.;

— ознаки предметів за відношенням до того, з використанням чого вони зроблені й функціонують: *броньовик, вітрильний, піщаник, ситник* і т. д.;

— ознаки предметів за відношенням до способу їх виготовлення, приготування: *вареник, плетеник, січеник, стуленик, товченик* і т. д.

Щодо структурних особливостей твірних аналізованих деад'єктивів, то суфікс *-ик* найчастіше поєднується з прикметниками

з суфіксом *-н-*: *акцизник, каверзник, марудник, комунальник, хвойник* і т. д. Структура частини прикметникових основ ускладнена префіксами *без-, на-, не-, до-, під-*: *безбожник, безсоромник, безхатник, дошкільник, навіконник, нарукавник, невільник, негідник, підвіконник*. Ряд прикметникових основ, з якими сполучається суфікс *-ик*, — це складносуфіксальні основи з суфіксом *-н-*: *броньбійник, великодержавник, багатолітник, шеститомник*.

Значно рідше твірними аналізованих деад'єктивів виступають прикметники з суфіксом *-ов-*: *жировик, кадровик, низовик, портовик, суговик, тайговик, сторожовик*.

Суфікс *-ик* поєднується також із незначною частиною прикметників із суфіксом *-ан-/ -ян-/* та дієприкметників із суфіксом *-ен-*: *вівсяник, гречаник, піщаник, картопляник, вареник, соложеник, січеник, хваленик, хрещеник*.

У поодиноких випадках суфікс *-ик* взаємодіє із непохідними основами прикметників: *веселик, молодик, куцик, скромник, хитрик, рижик, тупик*.

Деад'єктиви з суфіксом *-ець*. Суфікс *-ець*, утворюючи назви осіб — носіїв ознак, які значно переважають над назвами неосіб, найчастіше поєднується з основами прикметників, які виражають внутрішні якості особи: *дбайливець, доброзичливець, завзятець, зрадливець, зухвалець, лінивець, лукавець, мудрець, неслухнянець, рвунівець, сміливець, шаленець* і т. д.

Інша значна група прикметників, що взаємодіють з суфіксом *-ець*, утворюючи назви осіб, — прикметники, що виражають ознаки за соціальним статусом особи: *засланець, переміщенець, переселенець, найманець, оточенець, реєстровець, строковець, суговець* і т. д.

Твірними аналізованої групи деад'єктивів є також прикметники, які виражають зовнішні ознаки особи: *вродливець, кучерявець, обігранець, обшарпанець, смаглявець, сивоголовець* і т. д.

Поодинокі назви осіб, носіїв ознак, утворено з допомогою суфікса *-ець* від основ прикметників, які виражають ознаки за віковими особливостями особи /*старець*/, за родом діяльності особи /*вандрівець, науковець*/ та інші ознаки, пор.: *вошивець, сестринець, знайомиць, мертвець, пещенець*.

Назв неосіб від прикметникових основ за допомогою суфікса *-ець* утворено небагато. Серед твірних переважають прикметники, які виражають внутрішні якості предметів /*гнилець, мокрець, простець, сирець, солонець, холодець*/ та їх зовнішні ознаки /*багрянець, жовтець, зеленець, ламанець, репанець, синець, червець*/.

Поодинокі аналізовані деад'єктиви утворені від основ прикметників, які виражають ознаки предметів за способом їх

виготовлення /*валянець, плесканець, рубанець*/, ознаки предметів за відношенням до того, з чого вони виготовлені /*сап'янець*/, ознаки предметів за відношенням до їх призначення /*звіринець*/, ознаки предметів за відношенням до того, з використанням чого вони зроблені й функціонують /*липець "мед"*/.

Суфікс *-ець* найчастіше поєднується з основами непохідних прикметників /*мертвець, мудрець, поганець*/, основами складних і складносуфіксальних прикметників /*божевілець, вільнодумець, сизокрилець*/ та основами прикметників із суфіксом *-лив-* /*лайливець, дбайливець, щасливець*/. Окремі з останніх у своїй морфемній структурі містять префікс *не-*: *недоброзичливець, недбайливець* і т.д.

Менше деад'єктивів на *-ець* засвідчено від основ прикметників із суфіксом *-ив-* /*лінивець, паршивець, юродивець*/ та від основ прикметників із суфіксом *-ов-* /*науковець, реєстровець, судовець*/. У процесі утворення окремих іменників суфікс *-ов-* може усікатися, пор.: *сап'янець*.

Незначна кількість іменників на *-ець* утворена також від основ прикметників із суфіксами *-ав-* /*кучерявець, ласкавець, смаглявець*/, *-ин-* /*бабинець, сестринець*/, *-ан-* /*неслухнянець*/, *-уват-* /*винуватець*/ та від основ прикметників із усіченим суфіксом *-н-* /*безумець, бездолець, холодець*/.

Чимало аналізованих похідних утворено від основ дієприкметників, у тому числі й ад'єктивованих, з суфіксом *-н-*: *запроганець, вибранець, сіянець, репанець* і т.д. В окремих дериватах на *-ець* твірними виступають ад'єктивовані основи прикметників із суфіксами *-ен-* /*улюбленець, оточенець*/, *-л-* /*бувалець, умілець*/, *-т-* /*завзятець*/, *-ом-* /*знайомиць*/.

Деад'єктиви з суфіксом *-ак/-як/*. Суфікс *-ак* /в окремих деад'єктивах з нарощеними приголосними *н, ч*, пор.: *молодняк, смільчак*/ однаковою мірою продуктивний в утворенні як назв істот, так і назв неістот. Твірними аналізованих деад'єктивів в абсолютній більшості випадків є якісні прикметники.

Назви істот за допомогою суфікса *-ак/-як/* утворюються від прикметників, які виражають:

– внутрішні якості особи: *весельчак, глупак, гордяк, добряк, мудрак, німчак, простака, смільчак, слабак, хитряк*;

– зовнішні ознаки особи: *голяк, здоров'як, лисак, смугляк, стришак, хирляк, хиряк, худяк*;

– ознаки за соціальним статусом особи: *бідняк, злидняк, лівак, новак, середняк, чужак*;

– ознаки за віковими особливостями особи: *річняк, юнак*;

– інші ознаки: *кревняк*.

Твірними деад'єктивних назв неосіб із суфіксом *-ак/-як/*

виступають основи прикметників, які виражають внутрішні, фізичні якості предметів /*глевтяк, гірчак, гуцак, кисляк, мокряк, порожняк, свіжак, солончак, трухляк*/, зовнішні ознаки предметів /*гостряк, жовтяк, кругляк, рудяк, стрімчак, чорняк*/, ознаки предметів за відношенням до того, з чого вони виготовлені /з чого складаються/ /*вишняк, житняк, мідяк, срібняк*/, ознаки предметів за відношенням до їх призначення /*гончак, товарняк*/, ознаки предметів за відношенням до того, з використанням чого вони зроблені й функціонують /*вітряк "вітряний млин"*/, ознаки предметів за відношенням до місця /*верхняк, нижняк, спідняк*/.

З погляду структури твірних основ прикметників, з якими поєднується суфікс *-ак/-як/*, продуктивністю виділяються основи непохідних прикметників: *гордяк, добряк, мудрак, німчак, простака, сизяк, слабак, тупак, худяк, чужак, юнак* і т.д.

Чимало іменників на *-ак/-як/* утворено також від основ прикметників з суфіксом *-н-*: *бідняк, верхняк, житняк, кревняк, спідняк, товарняк*.

Від інших структурних типів прикметників за допомогою суфікса *-ак/-як/* утворені поодинокі деривати. Це, зокрема, прикметники з усіченими суфіксами *-ав/-яв/* /*трухляк, хирляк*/, *-ов/-ев/* /*вишняк*/, *-ськ-* /*сільчак*/.

Деад'єктиви з суфіксом *-ок*. За допомогою суфікса *-ок* назви осіб утворюються від основ прикметників, які виражають внутрішні якості особи /*безсилока, відлюдока, недоумок*/, ознаки за віковими особливостями особи /*восьмиліток, малоліток, семиліток*/, інші ознаки особи /*коханок*/.

Мотивуючими деад'єктивів з суфіксом *-ок* на позначення неосіб виступають основи прикметників, які виражають зовнішні ознаки предметів /*білок, жовток, рижок, рум'янок*/, ознаки за відношенням до способу виготовлення /*валянок*/, інші ознаки /*дичок*/.

Суфікс *-ок* поєднується з основами непохідних прикметників /*білок, жовток, рижок*/ та зрідка з основами складносуфіксальних основ і основ дієприкметників з суфіксом *-н-* /*восьмиліток, валянок*/

Деад'єктиви з суфіксом *-ун*. Суфікс *-ун* від основ прикметників утворює тільки назви осіб. Мотивуючими таких утворень є основи прикметників, які виражають внутрішні якості особи або її зовнішні ознаки, пор.: *веселун, дикун, капризун, ласун, хитрун; коротун, красун, лисун, сліпун, товстун, хорошун, чепурун, чистун*. Деад'єктив *старун* утворений від прикметника, який виражає ознаку особи за відношенням до її віку.

Суфікс *-ун* взаємодіє з основами непохідних прикметників: *дикун, старун* і т.д.

Деад'єктиви з суфіксом іншомовного походження *-ист/-іст*,

-іст/. За допомогою суфікса *-іст* від основ прикметників також утворюються лише назви осіб. Більша частина цих деад'єктивів, будучи структурно мотивованими прикметниками, семантично мотивуються атрибутивними словосполученнями, означуваний еліптизований компонент якого називає культуру, мову, філологію. Суфікс *-іст/-іст, -іст/* взаємодіє з основами прикметників, які виражають ознаку за відношенням до країни, краю, етносу, пор.: *арабіст, гебраїст, германіст, індоєвропейст, еллініст, латиніст, русист, славіст, україніст*.

Поодинокі деад'єктиви за допомогою суфікса *-іст* утворені від основ прикметників, які виражають внутрішні якості особи: *активіст, сентименталіст*.

Твірними аналізованих деад'єктивів виступають основи прикметників із усіченими суфіксами *-н-* та *-ськ-*: *активіст, арабіст* і т. д.

Деад'єктиви з суфіксом *-ань*. За винятком слова *щербань*, суфікс *-ань* від основ прикметників утворює теж тільки назви осіб. Аналізовані деривати утворені від прикметників, які виражають зовнішні ознаки особи: *здоровань, кирпань, лисань, цибань* і т. д. Окремі утворення з суфіксом *-ань* мотивовані прикметниками, які виражають внутрішні якості особи: *глухань, погань*. Твірними цих утворень є основи непохідних прикметників */глухань/* та основи прикметників із усіченим суфіксом *-ат-*: *кирпань, щербань*.

Деад'єктиви з суфіксом *-к/о/*. Суфікс *-к/о/* від основ прикметників утворює назви осіб та тварин. Такими є прикметники, які виражають внутрішні якості особи */відлюдько, глушко, здоровко, любко/* або її зовнішні ознаки */безпалько, воронько, гнідко, рябко, сивко, сивобородько/*.

З погляду структури твірними аналізованих деад'єктивів виступають основи непохідних прикметників */гнідко/* та поодинокі основи складних прикметників */сивобородько/* і прикметників з нульовим суфіксом */безпалько/*.

Деад'єктиви з суфіксом *-ук*. Суфікс *-ук* поєднується здебільшого з основами непохідних прикметників, які виражають зовнішні ознаки осіб або предметів */гарнюк, краснюк, малюк, червонюк, чернюк, чистюк, смагляук/*, ознаки осіб за їх віковими особливостями */старук/*, інші ознаки */зведенюк/*.

З огляду на незначну кількість інших деад'єктивів наведемо лише їх приклади.

Деад'єктиви з суфіксом *-ан*: *білан, грубіян, куцан, молодан, стариган*.

Деад'єктиви з суфіксом *-ень*: *гурень, красень, сліпень, східень, хорошень*.

Деад'єктиви з суфіксом *-ій*: *багатій, муррій, гордій, скупій, смаглій*.

Деад'єктиви з суфіксом *-ач*: *багач, ласач, плескач, таркач*.

Деад'єктиви з суфіксом *-ар*: *глухар, моцар, сизар, скупар*.

Деад'єктиви з суфіксом *-анин*: *горішнянин, подорожанин, прихожанин*.

Деад'єктиви з суфіксом іншомовного походження *-ат*: *ректифікат, унікат*.

Деад'єктиви з суфіксом *-ай*: *коротай, кудлай*.

Деад'єктиви з суфіксом *-аш*: *плюгаш, сиваш*.

Деад'єктиви з суфіксом *-ир*: *багатир, пустир*.

Деад'єктиви з суфіксом *-иш*: *голиш, чорниш*.

Деад'єктиви з суфіксом *-ух*: *лінюх, упертюх*.

По одному деривату зафіксовано від основ прикметників із суфіксами *-атор, -ин, -ум, -унь* */новатор, поганин, унікум, красунь/* та з уніфіксами *-агель, -ердйй, -кут, -ман, -уч, -уш* */мудрагель, скупердйй, лівкут, глухман, сивуч, м'якуш/*.

Відприкметникові іменники жіночого роду

Деад'єктиви з суфіксом *-к/а/*. В утворенні деад'єктивних іменників жіночого роду суфікс *-к/а/*, а в окремих випадках похідні від нього суфікси *-анк/а/, -ачк /а/, -инк/а/, -атк/а/, -ітк/а/, -ушк/а/* найбільш продуктивні. З їх допомогою утворюються переважно назви неосіб від прикметників, які виражають:

— ознаки предметів за відношенням до того, з чого вони виготовлені /з чого складаються/: *бавовнянка, бляшанка, ватянка, вишнівка, вівсянка, глинянка, гротянка, картонка, кукурудзянка, лоївка, шкірянка, ячмінка* і т. д.;

— внутрішні якості предметів: *вузькоколійка, гвинтівка, дичка, колючка, липучка, м'якушка, невидимка, одноактівка, пустка, самохідка, сушка, тягучка, шипучка* і т. д.;

— ознаки предметів за відношенням до способу їх виготовлення, приготування: *довбанка, ліплянка, мазанка, набиванка, наклейка, настоюнка, оранка, писанка, плетінка, сіянка, тканка* і т. д.;

→ ознаки предметів за відношенням до їх призначення: *вибухівка, візитка, водянка "діжка", курилка, маслянка, підсобка, солянка "посудина", сукновалка, торцівка, цехівка "газета", штормівка* і т. д.;

— зовнішні ознаки предметів: *жовтянка, золотавинка, зубчатка, мідянка "змія", плоскодонка, синітка, синька, сукуватка, червінька* і т. д.;

— ознаки за відношенням до часу: *веснянка, вечірка, восьмирічка, десятилітка, однорічка, озимка, семиденка* і т. д.;

— ознаки предметів за відношенням до того, з використанням чого вони зроблені і функціонують: *бензинка, восківка, електричка, карбідка, моторка, нафтівка, спиртівка, шомполка* і т. д.;

— ознаки предметів за відношенням до місця: *кінцівка, лугівка, низовка, підземка, поперечка, центрівка, централка* і т.д.;

— ознаки предметів за відношенням до краю, країни, етносу: *кабардинка, кримка, латинка, циганка* і т.д.;

Назв осіб від прикметникових основ за допомогою суфікса *-к/а/* утворено небагато. Їх твірними є основи прикметників на позначення зовнішніх ознак особи: *білявка, білянка, босоніжка, кривоніжка, круглявка, одноручка, русявка, смаглявка, смуглявка, чорнобривка, чорнявка*. Ще одну групу таких деад'єктивів складають ті, які утворені від прикметників, які виражають внутрішні якості осіб: *гонорка, коханка, любка, миршавка, поганка, тонкослізка*. Окремі деад'єктиви мотивовані прикметниками, які виражають вікові особливості особи /*малолітка, молодка*/ та інші ознаки /*первістка, первачка, сестрінка*/.

Суфікс *-к/а/* взаємодіє з основами прикметників із суфіксом *-ов-*: *вибухівка, цехівка* і т.д. В частині твірних суфікс усічений, пор.: *оксамитка, саліцилка* та ін.

Друга велика група твірних основ відприкметникових утворень із суфіксом *-к/а/* — це прикметники з усіченим суфіксом *-н-*: *вечірка, манка, чисталка* і т.д. Значна частина таких твірних — складні прикметники: *грибнокаліберка, одностволокка, сукновалка* і т.д. У складі окремих аналізованих твірних основ наявний префікс *під-* /*підсобка, підземка*/.

Досить продуктивний суфікс *-к/а/* в утворенні іменників і від прикметників із суфіксом *-ян-*: *берестянка, веснянка, шкірянка* і т.д.

Значну частину твірних основ деад'єктивів на *-ка* складають переважно ад'єктивовані дієприкметники з суфіксом *-н-*: *довбанка, коханка* і т.д. Від інших основ дієприкметників, зокрема з суфіксами *-ен-, -уч-, -ан-, -т-, -им-*, засвідчені окремі деривати: *наклейка, колючка, шифровка, скритка, невидимка* тощо.

Суфікс *-к/а/* трансформує в іменники прикметники з нульовим суфіксом, в тому числі й складносуфіксальні: *беззубка, босоніжка, сизоперка* і т.д.

Незначна частина аналізованих утворень мотивована непохідними прикметниками /*молодка, сушка*/ і основами прикметників із усіченим суфіксом *-ськ-* /*канарка, циганка*/.

В окремих деад'єктивах на *-к/а/* твірними є основи прикметників із суфіксами *-ат-, уват-, -яв-*: *зубчатка, сукуватка, білявка* тощо.

Деад'єктиви з суфіксом *-иц/я/*. Серед вказаних дериватів переважають назви осіб. Слід, однак, зауважити, що особові утворення на *-иця* в українському мовознавстві кваліфікуються як відіменникові деривати, фемінітиви до відповідних деад'єктивів чоловічого роду з суфіксом *-ик*, зрідка *-ець*⁸². Проте для таких

утворень природною є також структурна й семантична мотивація прикметника, пор.: *жінка лукава* — *лукавиця*, *жінка марнотратна* — *марнотратниця*, *молодиця облесна* — *облесниця*, *дівчина розумна* — *розумниця* тощо. Те, що подібні деривати можуть бути утворені безпосередньо і від ад'єктивних основ, підтверджується поодинокими похідними на зразок *манірниця* без паралельних відповідників чоловічого роду⁸³.

Абсолютна більшість назв осіб за допомогою суфікса *-иц/я/* утворено від прикметників, які виражають внутрішні якості осіб: *відлюдниця, гбайливиця, доброзичливиця, готелниця, заздрісниця, зрадливиця, капосниця, лукавиця, манірниця, нахабниця, нещасниця, нікчемниця, огидниця, розпусниця, скромниця* і т.д.

Від інших семантичних груп прикметників за допомогою суфікса *-иц/я/* утворено незначну кількість дериватів на позначення осіб, зокрема від основ прикметників, які виражають:

— ознаки за соціальним статусом особи: *бездомниця, важниця, зарібниця, незаможниця, підданиця, поселениця, чужаниця* і т.д.;

— ознаки за родом діяльності особи: *вечірниця, заочниця, подорожниця, сезонниця, швидкісниця*;

— зовнішні ознаки особи: *вродливиця, модниця, розкішниця, сучоробріця*;

— ознаки за віковими особливостями особи: *молодиця, стариця*;

— інші ознаки: *покійниця, обраниця, улюблениця, втоплениця*.

Твірними назв неосіб на *-иця* є прикметники, які виражають:

— ознаки предметів за відношенням до їх призначення: *винниця, мийниця, мірниця, нотниця, олійниця, пивниця, помийниця, порохівниця, салатниця, санниця, супниця* і т.д.;

— внутрішні якості предметів: *гірчиця, гнилиця, квасниця, кислиця, сировиця, таловиця, теплиця* і т.д.;

— ознаки предметів за відношенням до того, з чого вони виготовлені /з чого складаються/: *вівсяниця, волосяниця, залізниця, кам'яниця, мігниця, просяниця, сливовиця, ячниця*;

— ознаки предметів за відношенням до способу їх виготовлення, приготування: *варениця, вудженця, кошениця, мішаниця, плетениця, смажениця, сушениця, тканиця*;

— ознаки предметів за відношенням до того, з використанням чого вони зроблені і функціонують: *колісниця, пісочниця, пуховиця*;

— зовнішні ознаки предметів: *багрянниця, мігяниця, світлиця, темниця, чорниця*;

— ознаки за відношенням до місця: *лівиця, нижниця, передовиця, правиця, побічниця, спідниця*;

— ознаки за відношенням до часу: *зимниця*.

Абсолютна більшість твірних основ деад'єктивів із суфіксом *-иц/я/* — це основи прикметників із суфіксом *-н-*: *блудниця,*

манірниця, пісочниця, хлібниця і т. д. У структурі ряду твірних основ на *-ний* наявні префікси *без-* /*безталанниця*/, *від-* /*відлюдниця*/, *в-* /*втішниця*/, *за-* /*заочниця*/, *не-* /*незаможниця*/, *об-* /*облесниця*/, *під-* /*підлесниця*/, *по-* /*подорожниця*/, *пре-* /*преподобниця*/, *роз-* /*розтратниця*/.

Чимало деад'єктивів за допомогою суфікса *-иц/я* утворено й від основ непохідних прикметників: *гнилиця, сириця, скромниця* і т. д.

По кілька дериватів утворено від дієприкметникових із походження основ, зокрема з суфіксами *-им-* /*любимця*/, *-л-* /*умілиця*/, *-ен-* /*варениця*/, *-н-* /*мішаниця*/, *-т-* /*повитиця*/.

Мотивуючими кількох відприкметникових утворень із суфіксом *-иц/я* є основи складносуфіксальних слів, пор.: *доброзичливиця, марнотратниця* тощо.

Інші структурні типи твірних основ в утворенні деад'єктивів на *-иця* значно поступаються продуктивністю відзначеним. Це основи прикметників із суфіксами *-ат-* /*головатиця*/, *-енн-* /*смирениця*/, *-ив-* /*ревнивиця*/, *-лив-* /*дбайливиця*/, *-льн-* /*сповідальниця*/, *-ов-* /*пуховиця*/, *-уват-* /*винуватиця*/, *-ян-* /*кам'яниця*/.

Деад'єктиви з суфіксом *-ин/а*. Назви носіїв ознаки з суфіксом *-ин/а* представлені найменуваннями неосіб. Найчисленнішу їх групу складають деривати, мотивовані прикметниками, які виражають внутрішні якості предметів: *глушина, живина, лакомина, німина, прілина, свіжина, талина* і т. д.

Чимало назв неосіб на *-ина* утворено від прикметників, які виражають зовнішні ознаки предметів: *верховина, вершина, вузина, зеленина, куцина, лисина, мілина, підпужлина, прим'ятина, рівнина, ряботина, сивина, тіснина, чистина* та ін.

Частина аналізованих дериватів утворена від прикметників, які виражають ознаки предметів за відношенням до способу їх виготовлення /приготування/: *квашенина, копченина, мішанина, продовбина, пропалина, тканина, смаженина, солонина* і т. д.

Окремі деривати за допомогою суфікса *-ин/а* утворені також від основ прикметників, які виражають ознаки предметів за відношенням до місця /береговина, чужоземщина/, до часу /озимина/, до етносу /слов'янщина/ та за відношенням до того, з чого вони виготовлені /з чого складаються/ /шовковина/.

Деякі утворень на *-ин/а* мотивовані присвійними прикметниками, пор.: *батьківщина, дідівщина, отчина, предківщина*.

Деад'єктив *гядина* є наслідком лексичного включення /*гядина жінка*/, виділюваний у ньому суфікс *-ин-* прикметниковий.

Твірними аналізованих утворень найчастіше виступають непохідні прикметники: *дичина, сивина, ярина* і т. д.

Серед суфіксальних основ найбільшою продуктивністю

відзначаються основи прикметників із суфіксом *-ов-*: *білковина, шовковина* тощо.

Частина досліджуваних дериватів на *-ина* утворена від дієприкметникових за походженням основ з суфіксами *-ен-* /*смаженина*/, *-н-* /*мішанина*/, *-л-* /*прілина*/, *-ом-* /*лакомина*/, *-т-* /*прим'ятина*/.

Поодинокі іменники на *-ина* з предметним значенням утворені від основ прикметників із нульовим суфіксом /*заячина*/ та з суфіксом *-ськ-* /*слов'янщина*/.

Деад'єктиви з суфіксом *-атин/а*. Суфікс *-атин/а* від основ прикметників утворює тільки назви неосіб. Твірні прикметники цих деад'єктивів однорідні за структурно-семантичними особливостями. Ними є непохідні ад'єктиви, які виражають внутрішні якості предметів, пор.: *гнилятина, дохлятина, мерзлятина, кислятина, тухлятина*.

Деад'єктиви з суфіксом *-ух/а*. Від прикметникових основ за допомогою суфікса *-ух/а* утворюються як назви осіб, так і назви неосіб. Назви осіб мотивовані прикметниками, які виражають зовнішні ознаки осіб /*гладуха, товстуха, красуха, чистуха*/, їх внутрішні якості /*хитруха*/, ознаки осіб за віком /*молодуха, старуха*/.

Назви тварин утворені від прикметників, які виражають зовнішні ознаки: *лусуха, білуха*.

Серед назв неосіб переважають ті, які мотивовані прикметниками на позначення зовнішніх ознак предметів, зокрема кольору: *жовтуха, краснюха, сивуха, синюха*. Твірні окремих деад'єктивів виражають внутрішні якості предметів /*солодука*/, ознаки предметів за відношенням до способу їх приготування /*варенуха*/.

З погляду структури твірних основ аналізованих дериватів переважають основи непохідних прикметників: *веселуха, жовтуха* тощо. Іменник *варенуха* утворений від дієприкметникової за походженням основи з суфіксом *-ен-*.

Крім проаналізованих деад'єктивів жіночого роду, відзначимо ще й такі поодинокі утворення:

Деад'єктиви з суфіксом *-ин/я*: *милостиня, пустиня, святиня, твердиня*.

Деад'єктиви з суфіксом *-ул/я*: *красуля, кривуля, товстуля, хорошуля, здоровуля*.

По одному деривату утворено від прикметників за допомогою суфіксів *-в/а* /*моква*/, *-ун/я* /*красуня*/ та уніфікса *-оть* /*м'якоть*/.

Деад'ективні іменники спільного роду /чоловічого й жіночого/

Ряд суфіксів, реалізуючи словотвірне значення "носій ознаки", утворюють від прикметникових основ іменники подвійного роду. Це переважно назви осіб. До таких утворень належать:

Деад'ективи з суфіксом *-ак/а/*: *бідняка, гниляка, добряка, здохляка, розумака*.

Деад'ективи з суфіксом *-ах/а/*: *бідяха, розумаха*.

Деад'ективи з суфіксом *-аг/а/*: *бідняга, добряга, здоров'яга, скромняга, скуп'яга, симпатяга*.

Деад'ективи з суфіксом *-иц/я/*: *п'яниця, тупиця*.

Деад'ективи з суфіксом *-ох/а/*: *чистьоха*.

Деад'ективи з суфіксом *-ут/а/*: *білуга, жаднюга, п'янюга, хитрюга*.

Деад'ективи з суфіксом *-ук/а/*: *злюка, скаженюка*.

У ряді аналізованих деад'ективів виділяються уніфікси *-ендр/а/* /*скупендра/*, *-ерд/я/* /*скупердя/*, *-инд/я/* /*скупин-дя/*, *-он/я/* /*тихоня/*, *-орб/а/* /*худорба/*, *-ош/а/* /*святоша/*, *-тур/а/* /*німтура/*, *-ут/а/* /*плохута/*, *-ш/а/* /*лівша/*.

Відприкметникові множинні іменники

Від прикметникових основ утворені також окремі множинні іменники з суфіксами *-к/и/* /*балетки, вельветки/*, *-ц/і/* /*круглогубці, пласкогубці/*.

Нульсуфіксальні деад'ективи

На окрему увагу заслуговують деад'ективи чоловічого, жіночого, середнього й спільного родів, що постали внаслідок реалізації словотвірного значення носія ознаки за допомогою нульової суфіксації. Як відомо, вона займає особливе місце в системі суфіксації. Більше того, нульовий суфікс як словотворча морфема визнається не всіма. Матеріальна невираженість суфікса та різні супроводжуючі акт деривації морфологічні явища призводять до неоднозначності і протиріч в інтерпретації рядів похідних, які підводяться під поняття нульової суфіксації.

Українські нульсуфіксальні деад'ективи були об'єктом дисертаційного дослідження Л. М. Третевич⁸⁴. Аналіз конкретного словотвірного матеріалу дозволив їй встановити такі моделі нульової суфіксації:

- 1/ ОП+0_с+а /*бистря, нахаба/* *
- 2/ ОП+0_с+0_ф/-і/ /*міць/*,
- 3/ ОП+0_с+0_ф/-у/-а/ /*кремез/*,
- 4/ ОП+0_с+о /*рум'яно/*,
- 5/ ОП+0_с+и/-а/ /*білі/*⁸⁵.

Крім відзначених похідних, до нульової суфіксації слід віднести ще значну групу дериватів, які утворені за моделлю ОП+0_с+а/-і/ /*спальня, читальня, цегельня/*, хоч частина з них не виключає паралельної мотивації основами дієслів, іменників, як, зрештою, і частина вищевідзначених нульсуфіксальних деад'ективів⁸⁶.

Нульова суфіксація в українській мові є засобом утворення як назв осіб, так і неосіб. Нульовою суфіксацією утворені назви неосіб від прикметників, які виражають ознаки предметів за відношенням до їх призначення: *бавовнопрядильня, вітальня, курильня, приймальня, спальня, сукновальня, цегельня, чекальня, читальня, шерстепрядильня* і т. д.

Менша частина аналізованих дериватів утворена від прикметників, які виражають внутрішні якості предметів: *бистря, гаряч, гниль, пріль, слиз, слизь, солод, суш, плінь*.

Ряд нульсуфіксальних похідних мотивовані прикметниками, які виражають зовнішні ознаки предметів: *біль, велич, жовч, зелень, каламуть, нечисть, сідь*.

Окремі нульсуфіксальні деад'ективи утворені також від основ прикметників, які виражають ознаки предметів за відношенням до способу їх приготування /*копчення, ламань, рвань, ткани/*, за відношенням до місця /*централь/*, за відношенням до краю, етносу /*латина, латинь/*.

Більшість нульсуфіксальних назв осіб утворена від прикметників, які виражають внутрішні якості осіб: *бездара, гид, гидь, комік, недотепа, непотріб, неслух, погань, слабогук, цинік* та ін.

З інших основ прикметників, від яких нульовою суфіксацією утворені назви осіб, відзначимо основи прикметників, які виражають зовнішні ознаки особи /*біловус, кремез, кривоніс, розхристя/*, ознаки за соціальним статусом особи /*голь, зведєня, нерівня, рівня/*, ознаки за родом діяльності особи /*органік/*, ознаки за віковими особливостями особи /*молодь/*.

Значна частина нульсуфіксальних іменників утворена від основ прикметників із суфіксом *-н/* /у віддієслівних — *-льн-/*: *каламуть, дотепа, вітальня* і т. д. Деякі з твірних прикметникових основ містять префікси *без-, не-*, пор.: *бездара, нечема*.

* Позначення: ОП — основа прикметника, 0_с — нульовий суфікс, 0_ф -у, -а і под. — флексії (матеріально виражені або нульові з матеріально вираженими варіантами в родовому відмінку).

Другою за продуктивністю в аналізованій відприкметниковій нульовій суфіксації є група непохідних прикметників: *біль, погань, гаряч* і т. д.

Основами нульсуфіксальних утворень рідше виступають складносуфіксальні прикметники: *біловус, кривоніс* тощо.

В окремих випадках мотивуючими нульсуфіксальних деад'єктивів можуть бути основи прикметників із суфіксами *-ськ-* /латинь/ та діеприкметникові за походженням основи з суфіксами *-ен-/складень/, -н- /ламань/, -л- /пріль/*.

Поряд із суфіксацією важливим засобом реалізації словотвірного значення "носій ознаки" в українському словотворі є також субстантивація прикметників, тобто "утворення іменників, структурно мотивованих прикметниками, з використанням у ролі словотворчого засобу флексій прикметника /парадигми одного граматичного роду або лише множини/"⁸⁷.

Субстантивацією прикметників утворюються як назви осіб, так і назви неосіб усіх трьох родів або множинних форм.

Найчисленнішу групу субстантивованих прикметників на позначення осіб становлять ті прикметники, які виражають внутрішні якості людини: *відважний, добрий, душевнохворий, злий, скупий, сміливий, хитрий, хоробрий, чесний, щасливий, шалений*.

Другою великою групою субстантивованих прикметників є ті, які виражають ознаки за соціальним статусом особи: *безробітний, вільний, двірський, демобілізований, засланий, наближені, підлеглий, полонений, реєстровий, репатрійований, трудящі, убогий/-а/* і т. д.

Чимало субстантивовано й тих прикметників, які виражають ознаки за родом діяльності особи: *взводний, військовий, горновий, загібний, конвойний, політичний, посильний, рядовий, штабний, ярмарковий* і т. д.

Значна частина субстантивованих прикметників, назв осіб, - це прикметники, які виражають зовнішні ознаки: *бородатий, голий, горбатий, жовтолиці, малий, неохайні, однорукий, патлатий, рудий, сивий, чорнобривий*.

Ряд субстантивованих прикметників виражають ознаки за віковими особливостями особи: *молодий/-а, -е, -і/, неповнолітні, старий /-а/, юні* і т. д.

Серед назв неосіб — субстантивованих прикметників — найбільшою продуктивністю відзначаються прикметники, які виражають ознаки предметів за відношенням до їх призначення: *борозний, гримерна, дитяча, душова, мийна, операційна, пасажирський, питне, покійницька, препаратурська, приймальна, чайові*.

Ряд субстантивованих аналізованих прикметників — це прикметники, які виражають внутрішні якості предметів: *гаряче,*

гостре, жирне, солодке, темна, холодна, швидкий, швидка або їх зовнішні ознаки: *білі, зелена, крива, семиструнна, червоне, чорна* і т. д.

Субстантивуються також прикметники, які виражають ознаки предметів за відношенням до способу їх виготовлення, приготування /варена, варене, печене, пряжене/, того, з використанням чого вони зроблені й функціонують /калганова, полинна, спиртне/, за відношенням до краю, країни, етносу /російська, угорське, циганська/, до того, з чого вони виготовлені /золотий, м'ясне, рядняне, срібний/, до місця /ліва, набережна, передня, передова, права/, часу /добові, рання, ярі/ та інші /зельтерська, накладна тощо/.

Нижче в порядку спадання продуктивності наводяться структурні типи прикметників, які субстантивуються. Це основи прикметників із суфіксами *-н-* /операційна, спиртне/, *-ов-* /горновий, стовпова/, основи непохідних прикметників /глухий, сухе/, основи складносуфіксальних прикметників /двогольні, сивоголовий/, основи прикметників із суфіксами *-ськ-* /ордиаторська, угорське/, *-оц-* /любий/, *-ат-* /кудлатий, лобатий/, *-ав-/-яв- /русявий, чорнявий/, -ив- /лінивий, сміливий/, -лив- /лякливий, щасливий/, -уват- /винуватий, вугруватий/, -ач-/-яч- /дитяча, легача/, -аст- /мишастий, сумчасті/, -енн- /сотенний, спасенний/, -еньк- /солоденьке, старенькі/, -ян- /водяний, рядняне/, -ист- /качаніста/. З діеприкметникових за походженням субстантивуються основи з суфіксами *-ен-* /варена, хрещений/, *-н-* /демобілізовані, кохана/, *-л-* /горіле, умілий/, *-юч-* /початкуючий, видючий/, *-им-* /одержимий/, *-т-* /проклятий, убитий/.*

У структурі ряду субстантивованих прикметникових основ наявні префікси *без-* /безсімейний/, *за-* /загворовий/, *не-* /нечиста/, *перед-* /передопераційна/, *під-* /підручний/, *недо-* /недобитий/, *по-* /погений/, *пре-* /пречиста/, *при-* /придворний/.

Семантико-словотвірна структура іменників із словотвірним значенням "абстрагована ознака"

Абстрагування ознак шляхом суфіксації прикметникових основ здійснюється за допомогою ряду словотворчих формантів, але особлива роль у цьому процесі належить суфіксові *-ість*. За його допомогою утворена абсолютна більшість деад'єктивів із словотвірним значенням "абстрагована ознака".

Відприкметникові іменники жіночого роду

Деад'ективи з суфіксом *-ість*. Основний масив цих утворень складають ті, які мотивовані якісними прикметниками, що виражають внутрішні якості осіб, предметів: *агресивність, гнилість, готепність, кмітливість, кислуватість, крихкість, лагідність, міцність, мокрість, мудрість, скромність, хитрість, хоробрість, цупкість, чесність, щільність* і т. д.

Значною продуктивністю в утворенні дериватів на *-ість* характеризуються також прикметники, які виражають зовнішні ознаки осіб, предметів: *асиметричність, багряність, білість, блігість, горбатість, громізdkість, дебелість, жовтавість, засмагість, картатість, неохайність, непрозорість, плямистість, русявість* і т. д.

Інші семантичні типи прикметників в утворенні деад'ективів на *-ість* не настільки активні, як згадані, але також відзначаються певною продуктивністю. Так, чимало іменників на *-ість* утворено від основ прикметників, які виражають ознаки предметів за відношенням до того, з використанням чого вони зроблені і функціонують, пор.: *волокнистість, кров'янистість, крохмалистість, маслянистість, м'ясистість, оліїстість, піскуватість, смолистість, цукристість*.

Частина дериватів на *-ість* мотивована прикметниками, які виражають ознаки за відношенням до часу: *анахронічність, безстроковість, вічність, вчасність, давність, довговічність, майбутність, минулість, моментальність, нагальність, передчасність, своєчасність, хвилинність*.

Ряд деад'ективів утворено за допомогою суфікса *-ість* від прикметників, які виражають ознаки за соціальним статусом особи: *бідність, безпритульність, безправність, заможність, злиденність, знатність, знедоленість, неможливість, пригнобленість, убогість, чиновність* і т. д.

По кілька дериватів на *-ість* утворено від прикметників, які виражають ознаки предметів за відношенням до місця /*відцентровість, кінцевість, крайність, піднебесність, суміжність, центральність*/, за відношенням до того, з чого виготовлені /*складаються*/ предмети /*вітамінність, водність, ворсистість, колосистість, кристалічність*/, за відношенням до способу виготовлення, приготування /*нарізність, розораність, розрідженість, рубчастість*/, за відношенням до вікових особливостей особи /*дитячість, молодість, старість*/, за відношенням до призначення /*коксівність, вибуховість, агітаційність*/.

В утворенні українських деад'ективів на *-ість* бере участь понад п'ятдесят різноструктурних типів твірних основ. Різні структурні

типи прикметників неоднаково взаємодіють із суфіксом *-ість*. Так, майже кожен третій аналізований деад'ектив мотивований прикметником із суфіксом *-н-*. Деривати на *-ість*, утворені від непохідних і складносуфіксальних прикметників та від прикметників із суфіксами *-н-*, *-лив-*, *-л-*, *-ен-*, *-н-* /три останні діеприкетникові за походженням/ складають понад 72% усіх похідних на *-ість*: *добрість, довговічність, нагідність, корисливість, зроговілість, схвильованість, погожденість* тощо. Крім вказаних структурних типів твірних основ іменників на *-ість*, в їх утворенні беруть участь ще ряд прикметників, які наводимо в порядку спадання їх продуктивності, зокрема, прикметники з суфіксами *-уват-* /*-юват-* /*гіркуватість*/, *-ист-* /*-іст-* /*плямистість*/, *-ичн-* /*-ічн-*, *-ічн-* /*епізодичність*/, *-ов-* /*-ев-* /*науковість*/, *-к-* /*крихкість*/, *-альн-* /*монументальність*/, *-уч-* /*-юч-* /*тямучість*/, *-им-* /*одержимість*/, *-енн-* /*мерзенність*/, *-ивн-* /*-івн-* /*імпульсивність*/, *-т-* /*діеприкетниковий за походженням* /*розбитість*/, *-ав-* /*-яв-* /*жовтавість*/, *-льн-* /*повчальність*/, *-ив-* /*правдивість*/, *-овит-* /*гордовитість*/, *-част-* /*поривчастість*/, *-овн-* /*-евн-* /*гріховність*/, *-ат-* /*пихатість*/, *-нн-* /*старанність*/, *-аст-* /*-яст-* /*смугастість*/, *-ом-* /*вагомість*/, *-ян-* /*людянність*/, *-ськ-* /*світськість*/, *-ональн-* /*субстанціональність*/, *-ит-* /*-їт-* /*іменитість*/, *-чат-* /*чубчатість*/, *-ущ-* /*-ющ-* /*значущість*/, *-зн-* /*мовчазність*/, *-есн-* /*тілесність*/, *-езн-* /*старезність*/, *-арн-* /*легендарність*/, *-уальн-* /*ітелектуальність*/, *-абельн-* /*рентабельність*/, *-ляв-* /*вертлявість*/, *-ч-* /*творчість*/, *-озн-* /*граційність*/, *-нич-* /*мальовничість*/, *-яч-* /*терплячість*/, *-ішн-* /*теперішність*/, *-ельн-* /*смертельність*/, *-орляв-* /*сухорлявість*/, *-еч-* /*старечість*/, *-етн-* /*славетність*/, *-р-* /*мокрість*/, *-утн-* /*могутність*/.

Деад'ективи з суфіксом *-от/а/*. Ці похідні утворюються від прикметників, які виражають внутрішні якості осіб, предметів або їх зовнішні ознаки, пор.: *гіркота, глупота, глухота, гордота, гострота, густина, доброта, кислота, мерзлота, мокрота, піглотта, пустота, сумнота, сухота, твердота, тіснота, частота, біглотта, бруднота, висота, довгота, красота, нагота, пишнота, ряснота, сизота, сизьота, чистота, чорнота*. Тільки похідні *біднота* і *злигота* мотивовані прикметниками, які виражають ознаки за соціальним статусом особи.

Більшість твірних деад'ективів на *-от/а/* — це непохідні прикметники та прикметники з суфіксом *-н-*: *гордота, біднота* тощо. Окремі аналізовані похідні утворені від прикметників з суфіксами наявними чи усиченими *-енн-* /*злигота*/, *-ив-* /*красота*/, *-л-* /*мерзлота*/.

Деад'ективи з суфіксом *-ин/а/*. Суфікс *-ин/а/* найчастіше поєднується з основами прикметників, які виражають зовнішні

ознаки предметів чи осіб або їх внутрішні якості: *білина, величина, глибина, грубина, довжина, жовтина, косина, кривина, опуклина, розкосина, сірина, товщина, трухлявина, широчина, ясина; бистрина, густина, новина, плутанина, порожнина, скаженина, слабина, таїна, теплина*.

Ряд аналізованих дериватів утворено від прикметників, які виражають ознаки за відношенням до часу */будучина, бугучина, давнина, козаччина, минушина, первина, першина, прадавнина/* і місця */галечина, відгалина/* та інші */вітцівщина, зайвина, заслуженина, дешевина/*.

Більшість абстрактних іменників на *-ин/а/* утворена від основ непохідних прикметників: *білина* і т. д. Поодинокі іменники за допомогою суфікса *-ин/а/* утворені також від основ прикметників із суфіксами *-ляв- /трухлявина/, -н- /холодина/, -уч- /будучина/, -цьк- /вітцівщина, козаччина/, -ш- /минушина/* та від дієприкметникових за походженням основ із суфіксами *-ен- /заслуженина, відгалина/, -л- /опуклина/, -н- /плутанина/*.

Деад'ективи з суфіксом *-изн/а/*. Суфікс *-изна* транспонує в іменники прикметники, які виражають зовнішні ознаки осіб, предметів: *білизна, голизна, голубизна, грубизна, жовтизна, кривизна, крутизна, мілизна, прямизна, рудизна, рябизна, сивизна, синизна, сіризна*. Поодинокі назви абстрагованих ознак на *-изна* утворені від прикметників, які виражають внутрішні якості чогось */гнилизна, новизна/* та інші ознаки, пор.: *дешевизна, лівизна*.

Твірними аналізованих деад'ективів є основи непохідних прикметників.

Деад'ективи з суфіксом *-к/а/*. Твірними цих деад'ективів є прикметники, які виражають внутрішні якості предметів, явищ: *безперервка, гарячка, масовка, нетерплячка, несподіванка, оперативка, прогресивка, скоромовка, хитромовка, швидкомовка*. Окремі деривати на *-к/а/* з абстрактним значенням утворені від прикметників, які виражають інші ознаки, пор.: *вітрянка, п'ятихвилинка*.

З погляду структури твірних основ відзначених дериватів виділяються основи прикметників із усіченим суфіксом *-н- /оперативка/*, в тому числі ускладнені префіксами *без-, не- /безперервка, несподіванка/*, складносудфіксальні основи */п'ятихвилинка/*, поодинокі основи прикметників з суфіксами *-ов-, -ян-, -яч-: масовка, нетерплячка, вітрянка* тощо. Іменник *гарячка* утворений від основи непохідного прикметника.

Деад'ективи з суфіксом *-щин/а/*. Основу твірної бази цих дериватів складають прикметники, які виражають внутрішні якості явищ, подій: *банальщина, безтолковщина, бугенщина, голобельщина, казенщина, кустарщина, нелегальщина, обивательщина,*

сентиментальщина і т. д. В окремих випадках твірними іменників на *-щина* можуть бути й ті прикметники, які виражають ознаки явищ за відношенням до місця */іноземщина, провінціальщина/, часу /старосвітщина, щогенщина/, етносу /татарщина, циганщина/* та інші ознаки, пор.: *аракчєєвщина, поліцейщина* тощо.

Аналізовані деад'ективи утворені від основ прикметників із усіченими суфіксами *-ськ- /канцелярщина/, -н- /бугенщина/*. Похідні *безтолковщина* та *цехівщина* мотивовані прикметниками з суфіксом *-ов-*.

Деад'ективи з суфіксом *-інь*. Суфікс *-інь* взаємодіє з основами прикметників, які виражають зовнішні ознаки предметів */величінь, височінь, гладінь, голубінь, сивінь, темінь, червінь, широчінь/* або їх внутрішні якості */бистрінь, гарячінь, мокрінь, студінь, твердінь/*, а в окремих випадках — ознаки предметів за відношенням до місця */галечінь/*.

Твірними аналізованих деад'ективів є основи непохідних прикметників */гарячінь/*, окремі основи з суфіксом *-н-/темінь/*.

Деад'ективи з суфіксом *-истик/а/, -истик/а/*. Суфікс *-истик/а/, -истик/а/* поєднується з основами прикметників із усіченим суфіксом *-ськ-*, які виражають ознаки явищ за відношенням до країни, краю, етносу: *арабістика, білорусистика, гебраїстика, германістика, індоєвропеїстика, іраністика, китаїстика, монголістика, романістика, славістика, русистика, україністика*. Окремо стоїть деад'ектив *цивілістика*, мотивований прикметником, який виражає внутрішні якості явища.

Деад'ективи з суфіксом *-иц/я/*. В утворенні абстрактних іменників суфікс *-иц/я/* поєднується з основами прикметників, які виражають внутрішні якості чогось: *безсонниця, дивниця, дурниця, марниця, обітниця, різноголосиця, таємниця*. Поодинокі деривати утворені від основ прикметників, які виражають зовнішні ознаки предметів або ознаки предметів за відношенням до часу, пор.: *дрібниця, різниця, річниця*.

Мотивуючими деад'ективів на *-иц/я/* виступають основи непохідних прикметників */різниця/*, основи прикметників із суфіксом *-н- /дивниця/*, в окремих випадках — складносудфіксальні прикметники */різноголосиця/*.

Деад'ективи з суфіксом *-еч/а/*. Аналізовані деривати утворені від основ прикметників, які виражають внутрішні якості осіб, предметів, явищ: *голоднеча, мокреча, порожнеча, солоднеча, холоднеча*, пор. також *дорожнеча*.

В утворенні деад'ективів на *-еч/а/* беруть участь основи непохідних прикметників */порожнеча/*, в окремих випадках — основи прикметників із суфіксами *-оц-, -н- /ворожнеча, голоднеча/*.

Деад'ективи з суфіксом *-яв/а/*. Твірними цих деад'ективів є

основи непохідних прикметників, які виражають зовнішні ознаки предметів, рідше — їх внутрішні якості: *синява, сірява, повнява, рівнява, чорнява, порожнява, тіснява*.

Крім відзначених, назвемо ще поодинокі похідні з суфіксами *-аді/я/ /муграція, новація, різнація, тругнація/, -инк/а/ /лукавинка, рижинка, смішинка, хитринка/, -ин/я/ /гординя, святиня, твердиня/*.

Уніфікс *-омань* вичленовується у деад'єктиві *глухомань*.

Відприкметникові іменники чоловічого роду

Із словотворчих формантів, які, поєднуючись із основами прикметників, утворюють абстрактні іменники чоловічого роду, виділяється суфікс іншомовного походження *-изм/-ізм/*. Твірними прикметниками деад'єктивів з суфіксом *-изм/-ізм/* є переважно ті, які виражають внутрішні якості осіб, предметів, явищ: *автоматизм, академізм, буквализм, вульгаризм, героїзм, демократизм, динамізм, ізоморфізм, інтелектуалізм, інтуїтивізм, інфантилізм, лаконізм, лібералізм, меркантилізм, натуралізм, негативізм, синкретизм, утопізм, фаталізм, функціоналізм, цинізм* і т. д.

Певною продуктивністю в утворенні іменників на *-изм /-ізм/* характеризуються також прикметники, які виражають ознаки за відношенням до країни, краю, етносу: *англіцизм, арабізм, германізм, грецизм, мадяризм, романізм, русизм, тюркізм, українізм, старослов'янськ, церковнослов'янськ* і т. д.

Поодинокі деривати на *-изм/-ізм/* утворені від основ прикметників, які виражають зовнішні ознаки осіб, предметів */атлетизм, гігантизм/*.

Твірними аналізованих деад'єктивів виступають основи прикметників, переважно іншомовного походження, з усіченими суфіксами *-н-, -ичн-, -ськ-: діалектизм, догматизм, гігантизм* тощо. В поодиноких деад'єктивах виділяються питомо слов'янські твірні основи, пор. *буквалізм, побутовізм*.

Відприкметникові іменники середнього роду

Деад'єктиви з суфіксом *-ств/о/ /-цтв/о/*. Суфікс *-ств/о/ /-цтв/о/* утворює назви абстрагованих ознак переважно від прикметників, які виражають внутрішні якості осіб, предметів, явищ: *бездумство, безстидство, глупство, віроломство, вільнодумство, ехидство, зухвальство, користолюбство, лінивство, лукавство, навіженство, плюгавство, смиренство, шаленство, хвацтво* і т. д.

По кілька абстрактних іменників за допомогою суфікса *-ств/о/ /-цтв/о/* утворено також від основ прикметників, які виражають

ознаки осіб за родом їх діяльності */токарство, ювелірство/*, за їх соціальним статусом */убозтво/*, віковими особливостями */маленьство, молодецтво, старецтво/* та ознаки за відношенням до країни, краю, етносу */йудейство, латинство, циганство/*.

Твірними аналізованих деад'єктивів виступають основи прикметників із усіченими суфіксами *-н-, -ськ- /безумство, братерство, хвацтво/*, складносудфіксальні прикметники та непохідні */красномовство, багатство/*. Поодинокі такі деривати утворені від основ прикметників діеприкметникового походження з суфіксами *-ен-, -л- /шаленство, недбальство/*.

Деад'єктиви з суфіксом *-й/а/*. Твірними цих похідних є прикметники, які виражають внутрішні якості осіб, предметів, явищ тощо: *багатоголосся, безвладдя, безглуздя, беззаконня, безпам'яття, безсилля, безчестя, завзяття, могуття, нещастя, різноманіття, слабосилля, суголосья, сумир'я, щиросердя* і т. д.

Частина аналізованих дериватів утворена від основ прикметників, які виражають ознаки за відношенням до часу: *восьмисотріччя, майбуття, передання, переджнив'я, передвечір'я, повсякдення, пообіддя, семиліття, середньовіччя* і т. д.

Окремі деад'єктиви на *-й/а/* мотивовані прикметниками, які виражають ознаки за відношенням до місця */безмежжя, безмір'я/* та зовнішні ознаки */каламуття, розмаїття/*.

Аналізовані деад'єктиви утворені від основ прикметників із усіченим суфіксом *-н-,* частина яких ускладнена префіксами *без-, не-, перед-, по- /каламуття, безхліб'я, неблагополуччя, передобіддя, пообіддя/* та від основ складносудфіксальних прикметників */різнобарв'я, співзвуччя/*.

Відприкметникові множинні іменники

Деад'єктиви з суфіксом *-ощ/і/*. Суфікс *-ощ/і/*, утворюючи назви абстрагованих ознак, що передаються множинними іменниками, поєднується з основами прикметників, які виражають внутрішні якості осіб, явищ: *веселощі, гордощі, грубощі, гурощі, заздрощі, лінощі, любощі, лютощі, милощі, мугрощі, прикрощі, пустощі, радощі, ревнощі, скупощі, хитрощі* і т. д. Окремі іменники на *-ощ/і/* утворені від основ прикметників, які виражають ознаки осіб за їх віковими особливостями: *молодощі, старощі*.

Твірними аналізованих деад'єктивів є основи непохідних прикметників, зрідка — основи прикметників із суфіксом *-н-,* пор.: *гордощі, ціннощі* тощо.

Окремі множинні абстрактні іменники утворені також від прикметників за допомогою суфікса *-иц/і/:* *дрімливичі, плаксивичі, сонливичі*.

Нульсуфіксальні абстрактні деад'єктиви

Твірними нульсуфіксальних абстрактних деад'єктивів виступають основи прикметників, які виражають внутрішні якості осіб, предметів, явищ: *безгомінь, безлад, безпам'ять, безум, глуш, лінь, лють, міць, могуть, невтома, недуг, неприязнь, простосердя, прохолодь, примітив, сить, сприт, твердь, чвань* і т. д.

Значно менша частина аналізованих похідних утворена від основ прикметників, які виражають зовнішні ознаки предметів: *багрянць, безкрай, безмір, гладь, глїб, неґатив, обшир, повня, прозор, сизь, синь, фіолет, чернь, шир* і т. д.

Деякі нульсуфіксальні абстрактні деад'єктиви мотивовані прикметниками, які виражають ознаки за відношенням до часу /*майбуть, рань*/ та ознаки за віковими особливостями /*юнь*/.

Твірними нульсуфіксальних похідних є переважно основи прикметників із усіченим суфіксом -н- та основи непохідних прикметників: *міць, твердь, повня* тощо. Окремі аналізовані деривати утворені також від основ прикметників із суфіксами -лив-/чвань/, -ив-/лїнь/, -ов-/фіолет/, 0с/*безкрай*/ та від основ складних прикметників /*простосердя*/.

Засобом реалізації словотвірного значення "абстрагована ознака" може виступати також субстантивація. При цьому найчастіше субстантивуються прикметники, які виражають внутрішні якості осіб, предметів, явищ, пор.: *добре, дурне, живе, корисне, лихе, незабутнє, необхідне, непізнаване, неприємне, підле, логане, потаємне, пусте, реальне, рутинне, смішне, соромне, справедливе, трагічне, уявне* і т. д.

Значно рідше субстантивуються прикметники, які виражають зовнішні ознаки осіб, предметів /*велике, гарне, красиве, мале, прекрасне*/ та ознаки за відношенням до часу /*грядуще, давне, колишне, настрокове, недавнє, попереднє, прадавнє, сучасне, тодішнє, хвилиннє*/.

Субстантивуються переважно прикметники з суфіксом -н- та непохідні: *головне, лихе* і т. д. В окремих випадках субстантивуються також прикметники з суфіксами -енн- /*священнє*/, -ив- /*красиве*/, -лив- /*справдливе*/, -ов- /*перегове*/, -ивн- /*прогресивне*/, прикметники діеприкетникового походження з суфіксами -ен- /*дозволене*/, -н- /*обіцяне*/, -л- /*стале*/, -ущ- /*грядуще*/ та складно-суфіксальні прикметники /*рівнодійна*/.

Частина субстантивованих прикметників — це префіксальні утворення від суфіксальних безпрефіксних утворень, зокрема, з префіксами *не-* /*недавнє*/, *над-* /*настрокова*/, *по-* /*попереднє*/, *пре-* /*прекраснє*/, *пра-* /*прадавнє*/.

Засобом реалізації словотвірного значення "абстрагована ознака"

в окремих випадках може виступати також конфіксація. Внаслідок таких словотворчих актів постали префіксально-суфіксальні деад'єктиви *прожовть, прозелень, прозолоть, просивїнь, просинь, просивина, пазелень, памолодь, памолодок, празелень*.

ВІДПРИКМЕТНИКОВІ ПРИКМЕТНИКИ

Багатством різноманітних проявів ознаки щодо її інтенсивності, локативних, темпоральних та інших вимірів зумовлена значна кількість модифікаційних словотвірних значень, згрупованих нами у градуальні, заперечні, просторові й часові. Засобом реалізації словотвірних значень деад'єктивних прикметників є префіксація й суфіксація, а в окремих випадках — конфіксація.

У межах модифікації ознаки, вираженої твірним прикметником, щодо інтенсивності її прояву виявлені словотвірні значення "неповний /слабкий/ вияв ознаки", "сильний вияв ознаки" та "надмірний вияв ознаки".

Семантико-словотвірна структура деад'єктивних прикметників із словотвірним значенням "неповний вияв ознаки"

Деад'єктиви з суфіксом -уват-. Суфікс -уват- найчастіше поєднується з основами прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось: *вогкуватий, глухуватий, гордуватий, густуватий, кислуватий, крихкуватий, м'якуватий, нуднуватий, пріснуватий, різкуватий, сухуватий, тугуватий, тулуватий, хитруватий, холоднуватий, черствуватий* і т. д.

Досить продуктивний суфікс -уват- в утворенні прикметників із значенням неповного вияву ознаки і від прикметників, які виражають зовнішні ознаки когось чи чогось, пор.: *білуватий, бруднуватий, жовтуватий, зеленуватий, каламутнуватий, короткуватий, лисуватий, малуватий, мутнуватий, огряднуватий, рудуватий, сизуватий, сіруватий, сутулуватий, яснуватий* і т. д.

Окремі прикметники на -уватий утворені від основ прикметників, які виражають ознаки осіб за їх віковими особливостями /*старуватий*/, за соціальним статусом /*біднуватий*/.

Більшість із аналізованих деад'єктивних прикметників утворена від основ непохідних прикметників та прикметників із суфіксом -н-: *буруватий, біднуватий* і т. д. Поодинокі прикметники з суфіксом -уват- утворені також і від основ прикметників із суфіксами -к- /*клейкуватий*/, -ян- /*тьмянуватий*/, з діеприкетниковими за походженням суфіксами -л- /*прілуватий*/, -ен- /*солонуватий*/, а також із усіченими суфіксами -ов- /*лілуватий*/, -яв- /*смагляуватий*/.

Деад'ективи з суфіксом *-еньк*⁸⁸. В утворенні деад'ективів із значенням неповного вияву ознаки суфікс *-еньк* найчастіше поєднується з основами прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось: *важненький, веселенький, вогкенький, гниленький, кисленький, крутенький, ледаченький, мокренський, м'якенький, нудненький, п'яненийкий, сильненький, скупенький, скучненький, твердненький, трудненький, тугенький* і т. д.

Чимало деад'ективів на *-енький* із значенням неповного вияву ознаки утворено від основ прикметників, які виражають зовнішні ознаки когось чи чогось: *величенький, височенький, довгенький, кремезненький, кругленький, огрядненький, поганенький, риженький, рум'яненийкий, темненький* і т. д.

Від інших основ прикметників утворені поодинокі похідні, зокрема, від основ прикметників, які виражають ознаки осіб за їх соціальним статусом */багатенький, заможненький, убогенький/*, локативні та темпоральні ознаки */галеченький, давненький/*.

З погляду структури найпродуктивнішими в утворенні аналізованих деад'ективів є основи непохідних прикметників */веселенький/* та основи прикметників із суфіксом *-н* */сильненький/*. Окремі похідні утворені також від основ прикметників із суфіксами *-ив* */паршвєнький/*, *-лив* */покладливенький/* та *-л* */гниленький/*.

Деад'ективи з суфіксом *-ав* */-яв*/. Суфікс *-ав* */-яв* поєднується в основному з основами прикметників, які виражають зовнішні ознаки предметів: *блідавий, жовтавий, зеленавий, золотавий, круглявий, повнявий, пухлявий, рославий, сивавий, синявий, сірйавий, темнавий, червонавий, чорнявий, щуплявий* і т. д. Деад'ективи на *-авий* */-явий* від прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось та ознаки осіб за їх віковими особливостями, — нечисленні, пор.: *солодкавий, холоднавий, молодявий*.

Твірними аналізованих утворень є непохідні прикметники */жовтавий/*, в окремих випадках — прикметники з суфіксами *-н* */холоднавий/*, *-л* */пухлявий/*.

Деад'ективи з суфіксом *-аст* */-яст*/. Твірними цих похідних є основи непохідних прикметників, які виражають зовнішні ознаки когось чи чогось: *біластий, білястий, довгастий, жовтастий, зеленастий, зеленястий, круглястий, сивастий, синястий, смаглястий, смуглястий, стрімчастий, червонастий, червонястий*.

Деад'ективи з суфіксом *-ист*. Суфікс *-ист* модифікує значення тих прикметників, які виражають зовнішні ознаки когось чи чогось: *багрянистий, зеленистий, зорянистий, полум'янистий, прозористий, ряснистий, темнистий*. В окремих випадках твірними аналізованих похідних є основи прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось */бадьористий/*, ознаки за відношенням до того, з використанням чого вони зроблені й функціонують */росянистий/*,

та за відношенням до вікових особливостей особи */молодистий/*.

Твірними деад'ективних прикметників на *-истий* є основи непохідних прикметників */зеленистий/*, основи прикметників з суфіксом *-ян* */росянистий/*.

Деад'ективи з суфіксом *-овит*. Суфікс *-овит* поєднується з основами непохідних прикметників та прикметників з суфіксами *-н*, *-к*, які виражають внутрішні якості осіб: *гордовитий, сумовитий, плямковитий* і т. д.

Деад'ективи з префіксом *небез*. Твірними цих деад'ективів є прикметники, які виражають внутрішні якості когось чи чогось: *небезвигідний, небезгрішний, небезінтересний, небезкорисливий, небезкорисний, небезрозсудний, небезспірний, небезсторонній, небезсуперечний, небезуспішний*. Поодинокі деривати з префіксом *небез* утворені від прикметників, які виражають ознаки предметів за відношенням до їх призначення */небеззахисний/* та за відношенням до того, з використанням чого вони зроблені й функціонують */небеззбройний/*.

З погляду структури твірними є основи прикметників з суфіксом *-н* */небезвигідний/*, за винятком деад'ектива *небезкорисливий*.

Деад'ективи з префіксом *напів*. В утворенні деад'ективів із префіксом *напів* беруть участь різні групи прикметників. Найпродуктивнішим з них є прикметники, які виражають внутрішні якості когось чи чогось: *напівбожевільний, напівгнилий, напівголодний, напівдикий, напівдостиглий, напівзотлілий, напівм'який, напівпорожній, напівпритомний, напіврідкий, напіврозквітлий, напівсерйозний, напівстиглий, напівсухий, напівтвердий, напівтрухлий, напівхворий*.

Значна частина аналізованих деад'ективів утворена від прикметників, які виражають зовнішні ознаки когось чи чогось: *напівбосий, напіввідкритий, напіввідтулений, напівголий, напівзаплющений, напівзатоплений, напівкруглий, напіводягнений, напівпрозорий, напівсивий, напівтемний, напівтонкий* і т. д.

Ряд деад'ективів із префіксом *напів* мотивовані прикметниками, які виражають ознаки предметів за відношенням до способу їх виготовлення, приготування: *напівзасипаний, напівзатулений, напівкустарний, напіврозвалений, напіврозібраний, напіврозкритий, напівстертий*.

Префікс *напів* поєднується також з прикметниками, які виражають ознаки за соціальним статусом особи: *напівбезробітний, напіввійськовий, напівколоніальний, напівкріпосний, напівкріпосницький, напівпролетарський, напівфеодальний*.

Окремі похідні з префіксом *напів* утворені від прикметників, які виражають ознаки за відношенням до місця */напівпідвальний/*, часу */напівпатріархальний/*, до того, з чого вони

виготовлені /напівшерстяний, напівшкіряний, напівшовковий/, за віковими особливостями особи /напівдитячий/.

З погляду структури твірних основ аналізованих деад'єктивів виділяються основи непохідних прикметників /напівсивий/, прикметників із суфіксом -н- /напівпустинний/. Основи прикметників з суфіксами -альн-, -енн-, -лив-, -ов-, -ськ-, -ян-, -яч-, O_c та основи складносуфіксальних прикметників тільки в окремих випадках поєднуються з префіксом напів- /напівпатріархальний, напівписьменний, напівжартівливий, напівцукровий, напівпролетарський, напівшкіряний, напівдитячий, напівпрозорий/. Чимало деад'єктивів з префіксом напів- утворено від дієприкметникових за походженням основ із суфіксами -ен-, -н-, -л-, -т-, -ом-: напіврозлящений, напіврозібраний, напівусохлий, напівстертий, напівсвідомий і т. д.

Деад'єктиви з префіксом пів-. Префікс пів- поєднується переважно з основами прикметників, які виражають зовнішні ознаки когось чи чогось /піваршинний, піввідчинений, півголий, півголений, півзаплющений, півзатоплений, півкруглий, півметровий, півпрозорий/ або їх внутрішні якості /півавтоматичний, півватний, півгнилий, півзабутий, півмертвий, півсвідомий, півсонний, півсохлий/. Окремі з аналізованих деад'єктивів утворені від основ прикметників, які виражають ознаки предметів за відношенням до способу їх виготовлення, приготування /півзігнутий, півзруйнований/, часу /піввіковий/, місця /півсередній/ та ознаки осіб за їх віковими особливостями /півдитячий/.

Мотивуючими деад'єктивів із префіксом пів- є основи непохідних прикметників /півголий/ та прикметників з суфіксами -н- /півсонний/, -ичн- /півавтоматичний/, -ов- /піввіковий/, -яч- /півдитячий/, O_c /півпрозорий/, а також дієприкметникові за походженням основи з суфіксами -ен- /піввідчинений/, -н- /півзруйнований/, -л- /півсохлий/, -т- /півзігнутий/, -ом- /півсвідомий/.

Деад'єктиви з префіксом по-. Твірними цих утворень виступають основи прикметників, які виражають зовнішні ознаки когось чи чогось /подогвуватий, помалий, потовстий, потемний/, їх внутрішні ознаки /посолодкий, похваткий/, ознаки за відношенням до місця /поблизький/ та ознаки осіб за їх віковими особливостями /постарий/.

За структурою — це непохідні прикметники /помалий/, за винятком деад'єктивів *подогвуватий, похваткий*.

Крім відзначених, утворювати прикметники із значенням неповного вияву ознаки може також префікс при-, пор.: *приглухий, пристарий, притрухлий*.

Семантико-словотвірна структура деад'єктивних прикметників із словотвірним значенням "сильний вияв ознаки"

Деад'єктиви з суфіксом -есеньк-. Твірними цих деад'єктивів є прикметники, які виражають зовнішні ознаки або внутрішні якості когось чи чогось, пор.: *взусенький, грібнесенький, коротесенький, круглесенький, низесенький, рівнесенький, тонесенький, худесенький, чистесенький, добресенький, м'якесенький, новесенький*.

В окремих випадках твірними деад'єктивів з суфіксом -есеньк- виступають основи прикметників, які виражають ознаки за відношенням до часу /ранесенький/, до місця /близесенький/.

Твірні основи аналізованих похідних не відзначаються різноманітністю структури. Ними є основи непохідних прикметників /взусенький/, значно рідше — основи прикметників з суфіксом -н- /грібнесенький/.

Деад'єктиви з суфіксом -ісіньк-. Суфікс -ісіньк- поєднується з тими твірними основами, з якими взаємодіє суфікс -есеньк-. Він однаковою мірою продуктивний як з основами прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось, так і з тими, які виражають зовнішні ознаки когось чи чогось, пор.: *байджісінький, веселісінький, новісінький, повнісінький, простісінький, радісінький, холоднісінький, гарнісінький, грібнісінький, жовтісінький, круглісінький, малісінький, прямисінький, рівнісінький, сивісінький, сірісінький, цілісінький, чистісінький, чорнісінький* і т. д.

Від інших основ прикметників засвідчені деад'єктиви *молодісінький, пізнісінький*.

Твірними для цих деад'єктивів є переважно основи непохідних прикметників /веселісінький/. Основи прикметників з суфіксом -н- виділяються в небагатьох дериватах /грібнісінький/.

Деад'єктиви з суфіксом -ущ-/-ющ-/. Твірними деад'єктивів на -ущий/-ющий/ є основи прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось /важнющий, завзятущий, злющий, міцнющий, мокрющий, проклятущий, силющий, ситющий, триклятущий, труднющий, хитрющий, холоднющий/ та основи прикметників, які виражають зовнішні ознаки когось чи чогось /бруднющий, гострющий, товстющий, худющий/. Дериват *багатющий* мотивований прикметником, який виражає ознаку особи за її соціальним статусом.

З погляду структури твірними аналізованих деад'єктивів виступають основи непохідних прикметників /злющий/ та прикметників із суфіксами -н- /бруднющий/ і дієприкметниковим за походженням суфіксом -т- /завзятущий/.

Деад'ективи з суфіксом *-езн-*. Суфікс *-езн-* поєднується з основами прикметників, які виражають зовнішні ознаки когось чи чогось /*величезний, височезний, глибочезний, грубезний, довжезний, сивезний, страшезний, товстезний, широчезний*/, та з основами прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось /*важезний, важчезний, здоровезний, тяжезний*/. Окремі деад'ективи утворені від основ прикметників з часовою і просторовою семантикою /*галечезний, давчезний*/ та від прикметників, які виражають вікові особливості когось чи чогось /*старезний*/.

Твірними аналізованих деад'ективів є основи непохідних прикметників /*грубезний*/. Деад'ектив *страшезний* утворений від основи прикметника з суфіксом *-н-*.

Деад'ективи з суфіксом *-енн-*. Суфікс *-енн-*, як і попередній, взаємодіє з основами прикметників, які виражають зовнішні ознаки когось чи чогось /*величенний, височенний, глибоченний, довженний, страшенний, товстенний, товщенний, широченний*/, та з основами прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось /*блаженний, важенний, добренний, жагенний, здорovenний, ситенний, тяженний*/. Поодинокі деад'ективи утворені також від основ прикметників, які виражають ознаки за відношенням до місця /*галеченний*/ та до вікових особливостей /*старенний*/.

За структурою — це основи непохідних прикметників /*довженний*/, а також поодинокі основи прикметників із усіченим суфіксом *-н-* /*страшенний*/.

Деад'ективи з суфіксом *-уч/-юч-*. Твірними цих деад'ективів є основи прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось /*вагучий, важучий, жаднучий, злючий, кислuchий, смачнuchий, твердчuchий, холоднuchий*/ або зовнішні ознаки когось чи чогось /*жирнuchий, поганчuchий, страшнuchий, товстчuchий, худчuchий*/.

Деад'ективи із суфіксом *-уч/-юч-* утворені від основ непохідних прикметників /*злучий*/ та із суфіксом *-н-* /*холоднчuchий*/.

Деад'ективи з суфіксом *-усіньк-/-юсіньк-*. Суфікс *-усіньк-/-юсіньк-* поєднується з основами прикметників, які виражають зовнішні ознаки когось чи чогось /*дрібнюсінький, малюсінький, мацюпусінький, тонюсінький*/, а в окремих випадках — з основами прикметників, які виражають внутрішні якості предметів /*солодюсінький*/ та вікові особливості когось чи чогось /*молодюсінький*/.

З погляду структури — це непохідні прикметники /*молодюсінький*/, зрідка — основи прикметників із суфіксом *-н-* /*дрібнюсінький*/.

Деад'ективи з префіксом *пре-*. Синтагматика префікса *пре-* у відприкметниковому словотворі обмежена основами прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось /*превеселий,*

прегіркий, прегустий, прегобрий, презавзятий, презлий, прелютий, премудрий, преніжний, пресмачний, пресумний, претяжкий, прехитрий, прещедрий/ або зовнішні ознаки когось чи чогось /*превеликий, превисокий, прегарний, преговгий, преговжелезний, препаскудний, прелоганий, претовстий, прехороший, пречистий, пречорний, пречудовий* і т.д. Поодинокі деад'ективи утворені і від основ прикметників, які виражають ознаки за соціальним статусом особи /*пребаганий, пребідний*/ або за її віковими особливостями /*престарий*/.

Основу дериваційної бази аналізованих деад'ективів складають непохідні прикметники та прикметники з суфіксом *-н-* /*предивний*/. Зрідка в ролі твірних деад'ективів з префіксом *пре-* виступають основи прикметників з суфіксами *-ив-* /*препаршивий*/, *-лив-* /*прещасливий*/, *-ов-* /*пречудовий*/, *-езн-* /*преговжелезний*/, *-єнн-* /*прездоровенний*/, *-ущ/-ющ-* /*презлющий*/, *-о_с* /*превражий*/, *-т-* /*презавзятий*/ та основи складносуфіксальних прикметників /*предобродушний*/.

Деад'ективи з префіксом іншомовного походження *ультра-*. Префікс *ультра-* утворює похідні із значенням сильного вияву ознаки від основ прикметників, які виражають внутрішні ознаки когось чи чогось /*ультрависокий, ультражорстокий, ультракороткий, ультрапористий, ультрапоруватий, ультрарозріжений*/, зовнішні ознаки /*ультрамогний, ультрафіолетовий, ультрачервоний*/, а в окремих випадках також від основ прикметників, які виражають ознаки за відношенням до часу /*ультрасучасний*/, до призначення /*ультраселективний*/ та за соціальним статусом когось чи чогось /*ультралівий, ультраправий, ультрареакційний*/.

Твірними аналізованих похідних є основи непохідних прикметників /*ультралівий*/, прикметників із суфіксами *-єн-* /*діеприкметниковий* за походженням/ /*ультрарозріжений*/, *-ивн-* /*ультраселективний*/, *-ист-* /*ультрапористий*/, *-н-* /*ультрасучасний*/, *-єрн-* /*ультрамогний*/, *-ов-* /*ультрафіолетовий*/, *-уват-* /*ультрапоруватий*/.

Деад'ективи з префіксом *пра-*. Кілька деад'ективів із значенням сильного вияву ознаки утворено за допомогою префікса *пра-*: *правічний, прадавній, праісторичний, прастарий*.

Семантико-словотвірна структура прикметників із словотвірним значенням "надмірний вияв ознаки"

Деад'ективи з префіксом *за-*. Твірними деад'ективів із префіксом *за-* є основи прикметників, які виражають зовнішні ознаки /*забілий,*

завеликий, зависокий, завузький, заглибокий, загострий, загрубий, загустий, задовгий, заздоровий, зазелений, закороткий, замалий, занизький, запишний, затісний, затонкий, заширокий/, внутрішні якості когось чи чогось /заважкий, заделікатний, задешевий, залегкий, замудрий, занемічний, зарозумний, заслабий, затяжкий, зашвидкий/, зрідка — основи прикметників, які виражають ознаки за відношенням до часу /завчасний, запізній, заранній/, до вікових особливостей /замолодий, застарий /.

Префікс *за-* поєднується з основами непохідних прикметників /застарий/ та прикметників із суфіксами *-н-* /зарозумний/.

Деад'єктиви з префіксом *над-*. Префікс *над-* утворює деад'єктиви із значенням надмірного вияву ознаки переважно від основ прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось /надвлучний, надвправний, надгустий, наддалекобійний, надзвичайний, надлегкий, надлюдський, надміцний, надпотужний, надприродний, надсильний, надскладний, надтвердий, надточний, надударний, надцілкий, надчистий, надчутливий, надчуттєвий, надшвидкісний/, рідше від основ прикметників, які виражають зовнішні ознаки когось чи чогось /надвеликий, надвисокий, надглибокий, наддовгий/, ознаки за відношенням до часу /награнній, надстроковий, надтерміновий/, до місця /надвисотний, наддалекий/.

За структурою — це основи непохідних прикметників /надчистий/, основи прикметників із суфіксом *-н-* /надприродний/, *-ов-* /надтерміновий/, /наднизький/, в поодиноких випадках — з суфіксами *-к-* /надцілкий/, *-лив-* /надчутливий/, *-ськ-* /надлюдський/ та складносуфіксальні прикметники /наддалекобійний/. Кілька деад'єктивів із такою семантикою утворено за допомогою префікса *понад-*: *понадзвуковий, понадлімітний, понаднормативний, понадплановий, понадстроковий*.

Семантико-словотвірна структура деад'єктивних прикметників із словотвірним значенням "гіпокористичність"

Деад'єктиви з суфіксом *-еньк-*. Базою творення вказаних похідних переважно є два типи ад'єктивів: прикметники, які виражають внутрішні якості особи /істоти/ або предмета, і прикметники, які виражають зовнішні ознаки особи /істоти/ або предмета.

Від першого типу прикметників утворені деад'єктиви *бадьоренький, дивненький, дорогенький, живенький, забавненький, зграбненький, порядненький, привітненький, проворненький,*

пухкенький, розумненький, свіженький, спішненький, хутенький, цікавенький, цупкенький, чуйненький, щасливенький, швиденький і т. д.

Від прикметників, які виражають зовнішні ознаки когось чи чогось, утворені похідні *акуратненький, білявенький, вишневенький, граненький, кирпатенький, куценький, низенький, повненький, прехорошенький, пузатенький, рябенький, рожевенький, руденький, русявенький, сумненький, фاینенький, чистенький, шпичастенький, ясненький* і т. д.

Поодинокі аналізовані деад'єктиви утворені від основ прикметників, які виражають ознаки предметів за відношенням до місця /близенький/, часу /пізненький/ та ознаки осіб за їх соціальним статусом /бігненький/, віковими особливостями /старенький/.

Більшість із таких деад'єктивів утворена від основ непохідних прикметників /ясненький/ та основ прикметників із суфіксом *-н-* /смутненький/. Окремі похідні утворені також від основ прикметників з суфіксами *-ат-* /чубатенький/, *-аст-* /горластенький/, *-ев-* /вишневенький/, *-лив-* /щасливенький/, *-к-* /хрипкенький/, *-уват-* /смагляватенький/, *-яв-* /трухлявенький/, *-ян-* /слухняненький/ та дієприкметниковими за походженням *-н-* /граненький/, *-ен-* /солоненький/, *-л-* /гниленький/.

Семантико-словотвірна структура прикметників із словотвірним значенням "заперечення ознаки"

Деад'єктиви з префіксом *не-*. Синтагматичні зв'язки префікса *не-* досить широкі, але переважна більшість відприкметникових похідних з цим префіксом утворена від основ прикметників, які виражають внутрішні ознаки когось чи чогось: *небайдужий, неввічливий, невимогливий, негордий, недобрий, незаздрісний, незів'ялий, незлий, нелегкий, нелеткий, нелукавий, немудрий, непогатливий, неспокійний, непривітний, нерідкий, нерішучий, нерозважливий, несердитий, нескромний, несмачний, неухажливий, нехитрий, нечесний, нещирий* і т. д.

Значну групу деад'єктивів з префіксом *не-* складають утворення від прикметників, які виражають ознаки предметів, речей тощо за відношенням до способу їх виготовлення, приготування: *небілений, невивершений, невижаний, невиїжджений, невикінчений, невимолочений, невипалений, невипечений, невисвітлений, невіяний, невтоптаний, негашений, недрукований, нежаний, незабрукований, незаплетений, незаскиртований, некований, нелуджений, необгороджений, нерозораний, нерозрізаний, нерукотворний* і т. д.

Досить продуктивний префікс не- з основами прикметників, які виражають зовнішні ознаки когось чи чогось: *невеликий, невисокий, невродливий, негарний, недовгий, незагорілий, незаплямований, некрасивий, немалий, неохайний, непривабливий, непрозорий, нерівний, нерозбірливий, нерозчесаний, несимпатичний, нечистий, нечіткий, неясний* і т. д.

Ряд деад'єктивів із значенням заперечення ознаки утворено від прикметників, які виражають ознаки предметів, речей, явищ за відношенням до їх призначення: *небудівельний, невиборний, невиліковний, невійськовий, невоєнний, негігієнічний, неїстівний, непаровий, непроїжджий, непрохідний, неробочий, нерозбірний, неслужбовий, несполучний* і т. д.

Твірними деад'єктивів із префіксом не- є також основи прикметників, які виражають ознаки за соціальним статусом особи: *небагатий, несоціалістичний, непролетарський, непідлеглий, непігкорений, непартійний, неосудний, неосілий, неїмущий, незаможний, незабезпечений, невільний, небідний, небагатодітний*.

По кілька деад'єктивів із значенням заперечення ознаки утворені від основ прикметників, які виражають ознаки за відношенням до часу /*невчасний, недавній, недовговічний, недовготривалий, недовгочасний, несвоєчасний, нетривалий*/, до місця /*неблизький, недалекий, неземний*/, до вікових особливостей /*недитячий, недорослий, немолодий, неповнолітній, нестарий*/, до того, з використанням чого щось зроблене й функціонує /*невітряний, неводний, нерудний, неугноєний*/ та з чого щось зроблене, виготовлене /*небрукований, неклітинний*/.

Структура твірних основ деад'єктивів з префіксом не- досить різноманітна. Найбільшою продуктивністю в утворенні деад'єктивів із значенням заперечення ознаки за допомогою префікса не- характеризуються основи прикметників із суфіксом -н- /*незаконний*/, основи непохідних прикметників /*нечемний*/, основи прикметників із суфіксом -лив- /*нешкідливий*/, складні та складносуфіксальні основи /*нежиттєздатний, недоброякісний*/.

Досить активні у творенні деад'єктивів із префіксом не- також основи прикметників із суфіксом -к- /*неп'ямкий*/, -ов- /*ненауковий*/.

Менш продуктивні основи прикметників із суфіксами -альн- /*нематеріальний*/, -єнн- /*неписьменний*/, -ущ- /*неосидющий*/, 0с /*непогожий*/.

Окрім деад'єктиви утворені від основ прикметників із суфіксами -абельн- /*нерентабельний*/, -ав- /*неласкавий*/, -ешн- /*нетутешній*/, -ельн- /*несмертельний*/, -ив- /*незлюбивий*/, -ивн- /*івн-*/ /*неефективний*/, -ист- /*небарвистий*/, -ичн- /*недемократичний*/, -овит- /*негордовитий*/, -овн- /*нетактовний*/, -ональн- /*непропорціональний*/, -оч- /*неробочий*/, -очн- /*невжиточний*/, -уват- /*невинуватий*/, -чив- /*неподільчивий*/,

-язн- /*нелюб'язний*/, -ян- /*нелюдяний*/, -яч- /*незрячий*/, -ящ- /*нетрудящий*/.

Окремо слід сказати про участь в утворенні деад'єктивів із префіксом не- дієприкметникових за походженням основ. Особливою продуктивністю тут відзначаються основи з суфіксами -н- /*неримований*/, -єн- /*невдоволений*/, децю меншою - основи з суфіксами -л- /*непророслий*/, -т- /*немитий*/.

Ряд деад'єктивів із префіксом не- утворено також від основ із суфіксами -уч- /*неуч-*/ /*невмираючий*/, -им- /*невловимий*/, -ом- /*нерухомий*/.

Деад'єктиви з префіксом без-. Більшість деад'єктивів із префіксом без- утворена від основ прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось: *безвинний, безвідповідальний, безрадісний, безвірагний, безвладний, безголовний, безгріховний, безґрунтовний, бездефіцитний, бездіяльний, беззобний, беззмістовний, безідейний, безкорисливий, безпристрасний, безрадісний, безсердечний, безсовісний, безсумнівний, безчесний, безефектний* і т. д.

Значна частина аналізованих похідних мотивована прикметниками, які виражають ознаки предметів, явищ за відношенням до того, з використанням чого вони зроблені й функціонують: *безвітряний, безмоторний, безоружний, безплацкартний, безприймениковий, безрейковий, безрозсадний, безсловесний, безсонячний, безсполучниковий, безступінчастий* і т. д.

Ще ряд таких дериватів утворено від основ прикметників, які виражають ознаки предметів, явищ за відношенням до того, з чого вони виготовлені /з чого складаються/: *безбілковий, безгрошовий, бездротовий, беззбройний, беззоряний, безквітковий, безлюдний, безпелюстковий, безпігметовий, безповітряний, безросяний* і т. д.

Поодинокі деривати утворені від основ прикметників, які виражають ознаки предметів, явищ за відношенням до їх призначення: *безкарний, безконтрольний, безмитний, безоплатний, безплатний*.

Щодо структури твірних деад'єктивів із префіксом без-, то їх абсолютну більшість складають основи прикметників із суфіксом -н- /*безконфліктний*/, певною продуктивністю характеризуються також основи прикметників із суфіксом -ов- /*безплановий*/, від інших основ утворені поодинокі похідні, зокрема від основ прикметників із суфіксами -єсн- /*безсловесний*/, -к- /*безп'ямкий*/, -лив- /*безкорисливий*/, -льн- /*безвідповідальний*/, -овн- /*безгріховний*/, -ональн- /*безнаціональний*/, -част /*безступінчастий*/, -ян- /*беззоряний*/, -ячн- /*безсонячний*/.

Деад'єктиви з префіксом іншомовного походження *анти-*. Кілька деад'єктивів із значенням заперечення ознаки утворено за допомогою префікса *анти-* від прикметників, які виражають

внутрішні якості когось чи чогось: *антигігієнічний, антидемократичний, антиісторичний, антиморальний, антинауковий, антипатріотичний, антипедагогічний, антисанітарний, антитоксичний, антихудожній*. За структурою — це основи прикметників із суфіксами *-н- /антиморальний/, -ичн-/-ічн-/ /антиісторичний/, -ов- /антинауковий/*.

Деад'єктиви з префіксом іншомовного походження *а-*. Префікс *а-* поєднується з основами прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось: *аполітичний, аритмічний, асинхронний, ахроматичний, аморальний, анормальний, асиметричний*. Твірними аналізованих дериватів є основи прикметників іншомовного походження з суфіксами *-альн- /анормальний/, -ичн-/-ічн-/ /асиметричний/, -н- /аполітичний/*.

Окремі деад'єктиви із значенням заперечення ознаки утворені за допомогою префіксів іншомовного походження *ір-* /ірреальний, іррегулярний, ірраціональний/ та *ім-* /імматеріальний, імморальний/, *псевдо-* /псевдовчений, псевдогероїчний, псевдоісторичний, псевдокласичний, псевдомарксистський, псевдонародний, псевдонауковий/.

Просторові, часові та інші модифікації ознаки не настільки продуктивні, як градуальні чи заперечні, хоча характеризуються різноманітністю. Засобом реалізації словотвірних значень виступає лише префіксація.

Деад'єктиви з семантикою локативної і темпоральної модифікації, утворені за допомогою префіксів, співвідносних із прийменниками, зокрема *над-, понад-, під-, при-, за-, поза-, перед-, між-, до-, після-, по-, проти-*, не виключають також мотивації і відповідними прийменниково-іменниковими формами, а більшість структурно однотипних із ними похідних прикметників — це відіменникові префіксально-суфіксальні утворення⁸⁹.

Характеризуючи семантико-словотвірну структуру деад'єктивів, що постали внаслідок просторових і часових модифікацій ознак, виражених твірними прикметниками, досить вказати на структурні типи твірних і дериваційні префікси в їх взаємодії, оскільки твірні мають відповідно локативні або темпоральні значення.

Просторові модифікації

Семантико-словотвірна структура прикметників із словотвірним значенням "розміщений над тим, на що вказує твірне слово мотивуючого прикметника"

Деад'єктиви з префіксом *над-*. Префікс *над-* поєднується з основами прикметників із просторовою семантикою з суфіксами *-н- /надвіконний, надводний, надпалубний, надчерепний/ та -ов- /надґрунтовий, надкістковий, надліктювий, надлобковий, надрядковий/*. Поодинокі деад'єктиви утворені також від основ прикметників із суфіксами *-льн- /надорбітальний/, -ян- /надзоряний/*.

Деад'єктиви *понадводний, понадхмарний* утворені за допомогою префікса *понад-*.

Семантико-словотвірна структура прикметників із словотвірним значенням "розміщений під тим, на що вказує твірне слово мотивуючого прикметника"

Деад'єктиви з префіксом *під-*. Твірними аналізованих деад'єктивів виступають основи прикметників із суфіксами *-н- /піднебесний, підпотиличний, підресорний, підсніжний, підчеревний, підшийний, підшкірний/ та -ов-/-ев-/ /підглотковий, підґрунтовий, підкістковий, підкореневий, підсніговий/*. В окремих випадках твірними може бути прикметник із суфіксом *-альн-*, пор.: *підорбітальний*.

Семантико-словотвірна структура прикметників із словотвірним значенням "розміщений у безпосередній близькості до того, при тому, на що вказує твірне слово мотивуючого прикметника"

Деад'єктиви з префіксом *при-*. Префікс *при-* взаємодіє з трьома структурними типами основ, а саме: з основами прикметників із суфіксом *-ськ- /приазовський, приаральський, прибайкальський, прибалтійський, привольський, придніпровський, придністровський, придонський, придунайський, прикарпатський, прикаспійський, прикубанський, приміський, приморський, приокеанський, приуральський/*, з суфіксом *-н- /прианальний, приатлантичний, привокзальний, придорожній, приземний, приканальний, приполярний, пристінний, прифабричний, прихатній, пришкільний/ та з суфіксом -ов-/-ев-/ /прибалковий, приґрунтовий, прикінцевий, прирейковий, прирічковий, прифронтний, пришляховий/*.

Деад'ективи з префіксом іншомовного походження *суб-*. Поодинокі деад'ективи з префіксом *суб-* засвідчені від основ прикметників із суфіксами *-н-* /*субарктичний, субтропічний*/, *-ичн-* /*ічн-* /*субантарктичний, субкосмічний*/, *-ськ-* /*субальпійський*/, *-арн-* /*ярн-* /*субполярний*/.

Деад'ективи *підгірський* та *підміський* утворені від основ прикметників із суфіксом *-ськ-* за допомогою префікса *під-*.

Семантико-словотвірна структура прикметників із значенням "розміщений за межами того, на що вказує твірне слово мотивуючого прикметника"

Деад'ективи з префіксом *за-*. Синтагматику префікса *за-* в утворенні прикметників просторової модифікації визначають основи прикметників із суфіксами *-ськ-* /*заальпійський, забайкальський, забалканський, заволзький, задніпровський, задунайський, закавказький, закарпатський, закаспійський, заміський, заморський, зокеанський, зауральський*/, *-н-* /*заатлантичний, заатмосферний, зазубний, заозерний, зарічний, завушний, зашкірний*/, *-ов-* /*заглотковий, задворовий*/ та *-арн-* /*ярн-* /*заполярний*/.

Деад'ективи з префіксом *поза-*. Твірними аналізованих деад'ективів виступають основи прикметників із суфіксами *-н-* /*позаклітинний, позастудійний, позахмарний, позашкільний*/, *-ов-* /*-ев-* /*позакореневий, позацеховий*/, *-ськ-* /*позаміський, позапарламентський*/.

Семантико-словотвірна структура прикметників із словотвірним значенням "розміщений перед тим, на що вказує твірне слово мотивуючого прикметника"

Деад'ективи з префіксом *перед-*. Аналізовані деад'ективи мотивовані прикметниками з суфіксами *-н-* /*передопераційний, передраменний*/, *-ов-* /*-ев-* /*передміхуровий, передмостовий, передплечовий, передшлунковий*/, *-ськ-* /*передгірський, передміський*/, *-арн-* /*ярн-* /*передполярний*/.

Семантико-словотвірна структура прикметників із словотвірним значенням "розміщений між тим, на що вказує твірне слово мотивуючого прикметника"

Деад'ективи з префіксом *між-*. Засобом реалізації словотвірного значення вказаної просторової модифікації є префікс *між-*, що поєднується з основами прикметників із суфіксами *-н-* /*міжатомний,*

міжзубний, міжклітинний, міжпланетний, міжрайонний, міжселищний, міжсудинний, міжхребетний, міжщелепний/, *-ов-* /*міжкрайовий, міжльодовиковий, міжповерховий, міжребровий, міжрейковий, міжрядковий, міжщелеповий*/, *-ськ-* /*-анськ-* /*міжзаводський, міжміський*/, *-альн-* /*міжзональний, міжконтинентальний*/, *-ан-* /*-ян-* /*міжзоряний*/.

Окремі деад'ективи утворені за допомогою префікса *інтер-*, пор.: *інтервокальний, інтердентальний.*

Часові модифікації

Семантико-словотвірна структура прикметників із словотвірним значенням "здійснений до того, на що вказує твірне слово мотивуючого прикметника"

Деад'ективи з префіксом *перед-*. Більшість таких деад'ективів утворено від основ прикметників із суфіксами *-н-* /*передвечірній, передвихідний, передвоєнний, переддосвітній, передекзаменаційний, передзимній, передінкубаційний, передінфарктний, переднавігаційний, переднічний, передобідний, передопераційний, передосінній, передостанній, передранній, передреволюційний*/ та *-ов-* /*передгрозовий, переддощовий, переджовтневий, передзимовий, передкризовий, передполудневий, передпусковий, передранковий, передсвітанковий, передсвятковий, передтравневий* і т. д. / Окремі утворення зафіксовані також і від основ прикметників із суфіксами *-льн-* /*передзбиральний*/, *-ичн-* /*передісторичний*/, *-очн-* /*передсвяточний*/, *-л-* /*передминулий*/, *-шн-* /*-ішн-* /*передранішній, передгучорашній*/, *-ськ-* /*передз'їздивський, передолімпійський*/, *-ч-* /*передвиборчий*/, *-ан-* /*-ян-* /*передвесняний, передріздвяний*/.

Деад'ективи з префіксом *до-*. Твірними цих деад'ективів є основи прикметників із суфіксами *-н-* /*добуржуазний, дообідний, дописемний, дореволюційний, дофеодальний, дошкільний, дошлюбний*/, *-ичн-* /*доімперіалістичний, доісторичний, докапіталістичний, домонополістичний, досоціалістичний*/, *-ов-* /*-ев-* /*дожовтневий, докласовий*/, *-ськ-* /*доіскрівський, домарксистський, допетровський, дорадянський, дохристиянський*/, *-ішн-* /*дотеперішній*/.

Відзначена часова модифікація ознаки в окремих випадках здійснюється і за допомогою префікса *під-* /*підвечірній, підобідний*/.

Семантико-словотвірна структура прикметників із словотвірним значенням "здійснений після того, на що вказує твірне слово мотивуючого прикметника"

Деад'єктиви з префіксом *після-*. Префікс *після-* поєднується здебільшого з основами прикметників із суфіксами *-н-* /*післявоєнний, післяжнивний, післяобідній, післяопераційний, післяпосівний, післяреволюційний, післятретинний*/, *-ов-/-ев-* /*післягрозовий, післяжовтневий, післяльодовиковий, післяпологовий, післяполудневий, післяродовий, післясвятковий*/. Поодинокі деад'єктиви утворені від основ прикметників із суфіксами *-льн-* /*післязбиральний*/, *-ськ-* /*післяз'їздівський*/, *-шн-* /*післязавтрашній*/.

Деад'єктиви з префіксом *по-*. Значення "здійснений після того, на що вказує твірне слово мотивуючого прикметника" реалізується також префіксом *по-* у поєднанні з основами прикметників із суфіксами *-н-* /*повоєнний, пожнивний, пообідній, пореволюційний, посмертний, пошлюбний*/, *-ов-/-ев-* /*пожовтневий, пополудневий*/.

Окремі деад'єктиви з цим значенням утворені за допомогою префікса *пост-*: *постембріональний, пострагіаційний*.

Семантико-словотвірна структура прикметників із словотвірним значенням "здійснений у період між тим, на що вказує твірне слово мотивуючого прикметника"

Деад'єктиви з префіксом *між-*. Твірними цих деад'єктивів є основи прикметників з суфіксами *-н-* /*міжнавігаційний, міжсесійний*/, *-альн-* /*міжстагіальний*/, *-ов-* /*міжродовий*/.

Семантико-словотвірна структура прикметників із словотвірним значенням "здійснений у відповідності з тим, на що вказує твірне слово мотивуючого прикметника"

Деад'єктиви з префіксом *по-*. Ці деривати утворюються від основ прикметників із суфіксом *-н-*: *погодинний, поденний, поквартальний, помісячний, посезонний*.

Інші модифікації

Семантико-словотвірна структура прикметників із словотвірним значенням "спрямований проти того, на що вказує твірне слово мотивуючого прикметника"

Деад'єктиви з префіксом *проти-*. Найчастіше префікс *проти-* поєднується з основами прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось: *протибольовий, протигангренозний, протигарячковий, протигрипозний, протидифтерійний, протиенідемичний, протиерозійний, протизаконний, протималярійний, протипожежний, протиприродний, протираковий, протиревматичний, протискарлатиновий, протитифозний, протитуберкульозний, протиурядовий, протихалерний, протицинготний, протишоковий*.

Другою значною групою твірних аналізованих дериватів є основи прикметників, які виражають ознаки когось чи чогось за відношенням до того, з використанням чого вони зроблені й функціонують: *протиатомний, противірусний, протигазовий, протидесантний, протиіпритний, протимінний, протитанковий, протиторпедний, протихімічний*.

Окремі деад'єктиви утворені від основ прикметників, які виражають ознаки предметів, явищ за відношенням до їх призначення /*протизенітний*/, до місця /*протиповітряний*/.

Твірними аналізованих деад'єктивів з погляду їх структури є основи прикметників із суфіксами *-н-* /*противірусний*/, *-ов-* /*протибольовий*/, рідше — з суфіксами *-ичн-/-ічн-* /*протихімічний*/, *-озн-* /*протигрипозний*/, *-отн-* /*протицинготний*/, *-ськ-* /*протигромадський*/, *-уч-* /*протирижучий*/, *-ан-/-ян-* /*протиповітряний*/.

Деад'єктиви з префіксом іншомовного походження *анти-*. Префікс *анти-* поєднується з основами прикметників, які виражають внутрішні якості предметів, явищ. За структурою — це основи прикметників із суфіксами *-ськ-* /*антикріпосницький, антиленінський, антимарксистський, антигромадський, антимілітаристський, антирадянський, антифашистський*/, *-н-* /*антиалкогольний, антивоєнний, антиклерикальний, антинародний, антипартійний, антирелігійний*/, *-ичн-/-ічн-* /*антикомуністичний, антиімперіалістичний, антиматеріалістичний, антимілітаристичний*/, в окремих випадках *-альн-* /*антибактеріальний*/.

Семантико-словотвірна структура прикметників із словотвірним значенням "прихильний до того, здійснений на користь того, на що вказує твірне слово мотивуючого прикметника"

Деад'єктиви з префіксом *про-*. Твірними деад'єктивів із префіксом *про-* є основи прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось /*проконсервативний, проколонізаторський, проімперіалістичний, профашистський*/, ознаки когось чи чогось за відношенням до краю, країни, етносу /*проізраїльський, профранцузький, проамериканський, прозахідний*/.

Аналізовані деад'єктиви утворені від основ прикметників із суфіксами *-ськ-* /*проізраїльський*/, *-ивн-* /*проконсервативний*/, *-ичн-* /*проімперіалістичний*/, *-н-* /*прозахідний*/.

Семантико-словотвірна структура прикметників із словотвірним значенням "встановлений, існуючий між тим, на що вказує твірне слово мотивуючого прикметника"

Деад'єктиви з префіксом *між-*. Мотивуючими цих деад'єктивів є прикметники, які виражають внутрішні якості явищ: *міжбібліотечний, міжбригадний, міжвидовий, міжвідомчий, міжвузівський, міжгалузевий, міждержавний, міждіалектний, міжзаводський, міжколгоспний, міжмовний, міжнаціональний, міжобласний, міжокружний, міжпарламентський, міжплемінний, міжрайонний, міжреспубліканський, міжспілчанський, міжстановий, міжцеховий*, хоча окремі похідні можуть бути мотивовані й іншими прикметниками, пор.: *міжслов'янський* тощо. З погляду структури — це основи прикметників з суфіксами *-н-* /*міжмовний*/, *-ов-* /*ев-* /*міжродовий*/, *-ськ-* /*цьк-* /*міжслов'янський*/, а в окремих випадках — з суфіксами *-ональн-* /*міжнаціональний*/, *-ч-* /*міжвідомчий*/.

ВІДПРИКМЕТНИКОВІ ДІЄСЛОВА

Відприкметниковий дієслівний словотвір здійснюється в рамках словотвірних значень "набувати ознаки" та "наділяти ознакою".

Семантико-словотвірна структура відприкметникових дієслів із словотвірним значенням "набувати ознаки"

Деад'єктиви з суфіксом *-і-*. Синтагматику суфікса *-і-* у відприкметниковому словотворі визначають два типи прикметників,

хоч в окремих випадках словотвірний формант може поєднуватися з іншими ад'єктивними основами. Найактивніші в утворенні дієслів за допомогою суфікса *-і-* — основи прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось, пор.: *байдужіти, безсиліти, буйніти, веселіти, густіти, добріти, дряхліти, духмяніти, зліти, квасніти, лагідніти, лютіти, мокріти, мужніти, порохнявіти, пружніти, розумніти, свіжіти, сумніти, твердіти, холодніти, шаленіти* і т. д.

Не менш продуктивні в утворенні дієслів за допомогою суфікса *-і-* основи прикметників, які виражають зовнішні ознаки когось чи чогось: *багряніти, біліти, блакитніти, каламутніти, кремезніти, маліти, мохнатіти, мутніти, пістрявіти, повніти, поганіти, прищавіти, рижіти, русявіти, світліти, сивіти, синіти, смаглявіти, темніти, товстіти, хорошіти, червоніти, чорніти, шершавіти, ясніти* і т. д.

У межах словотвірного значення "набувати ознаки" і на базі його у ряді деад'єктивів сформувався значення "виділятися ознакою", пор.: *біліти, жовтіти* тощо. Для окремих деад'єктивів таке значення єдине, наприклад: *височіти, глибочіти, пістрявіти, срібліти, срібніти, строкавіти, широчіти, янтаріти, яріти, яскравіти*.

Поодинокі дієслова із значенням "набувати ознаки" утворені також від основ прикметників, які виражають ознаки осіб за їх соціальним статусом /*багатіти, бігніти, заможніти, лівіти, правіти, убожіти*/, за відношенням до вікових особливостей /*молодіти, старіти, юніти*/, а також від прикметників, які виражають ознаки предметів за відношенням до того, з використанням чого вони зроблені й функціонують /*водніти, водявіти, волохатіти*/ та до місця /*галеніти*/.

З погляду структури твірних основ деад'єктивів із суфіксом *-і-* виділяються основи непохідних дієслів /*густіти*/ та дієслів із суфіксом *-н-* /*водніти*/, менш продуктивні основи прикметників із суфіксами *-ав-* /*яв-* /*іржавіти*/, *-ан-* /*ян-* /*дерев'яніти*/, *-ов-* /*ев-* /*буряковіти*/, *-л-* /дієприкметниковий за походженням/ /*кисліти*/, в окремих випадках твірними аналізованих деад'єктивів виступають основи прикметників із суфіксами *-ат-* /*горбатіти*/, *-ив-* /*вошивіти*/, *-0с* /*золотіти*/, дієприкметниковими за походженням *-ен-* /*скаженіти*/, *-ом-* /*нерухоміти*/ та складносуфіксальні основи /*божеволіти*/.

Деад'єктиви з суфіксом *-а-*. За семантичними особливостями твірних основ деад'єктиви з суфіксами *-а-* мало чим відрізняються від попередніх, окрім того, що в даному випадку мотивуючими є компаративи. Суфікс *-а-*, утворюючи дієслова з інхотивним значенням, поєднується з основами прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось: *бадьорішати, веселішати,*

густішати, добрішати, гурнішати, жвавішати, злішати, кислішати, м'якшати, нахабнішати, нуднішати, свіжішати, серйознішати, скупішати, сміливішати, солодшати, сумнішати, сухішати, твергішати, холоднішати, черствішати і т. д.

Другою значною групою прикметників, від яких утворені дієслова за допомогою суфікса *-а-*, є ад'єктиви, які виражають зовнішні ознаки когось чи чогось, пор.: *білішати, більшати, блакитнішати, вужчати, дебелишати, довшати, жовтішати, каламутнішати, коротшати, кращати, нижчати, поганішати, прозорішати, ряснішати, сивішати, сірішати, товстішати, тьмянішати, чорнішати, яснішати* і т. д.

В окремих випадках твірними аналізованих деад'єктивів є прикметники з часовим значенням */частішати/* та ті, які виражають ознаки осіб за їх віковими особливостями */молодшати, старішати/* або за їх соціальним станом */багатшати, біднішати, лівішати, правішати/*.

З погляду структури твірні деад'єктивів з суфіксом *-а-* однорідні, ними виступають форми вищого ступеня порівняння прикметників із суфіксом *-ш-/-іш-/ /говшати, яснішати/*.

Відкомпаративні дієслова з суфіксом *-а-* характерні лише для українського словотвору, в російській і білоруській мові їм відповідають деривати на *-е-*, словосполучення зі стрижневим словом *становиться* у російській мові */білорус. станавіцца/* чи префіксально-суфіксальні утворення з афіксом *-ся* */білорус. -ца/*. Російські й білоруські аналоги українських деад'єктивів з суфіксом *-а-* мотиваційно пов'язані як з компаративом, так і з позитивом, "наявність чи відсутність семантичного зв'язку з одним із мотивуючих слів чи одночасно з обома словами визначається контекстом"⁹⁰.

Деад'єктиви з суфіксом *-ну-*. Половину цієї кількісно невеликої групи деад'єктивів складають ті, які утворені від основ прикметників, що виражають внутрішні якості когось чи чогось: *вологнути, гіркнути, глухнути, кваснути, киснути, кріпнути, мокнути, м'якнути, огиднути, остогиднути, слабнути, сліпнути, тверднути, трухнути, тухнути* і т. д.

Друга група охоплює деад'єктиви з суфіксом *-ну-*, що мотивовані прикметниками, які виражають зовнішні ознаки когось чи чогось: *бліднути, блякнути, брезкнути, гладнути, грубнути, жовкнути, куднути* і т. д.

За структурою — це переважно основи непохідних основ */грубнути/* та основи з дієприкметниковим за походженням суфіксом *-л-* */тухнути/*. В окремих випадках аналізовані деад'єктиви утворені від нульсуфіксальних прикметників */вологнути/* та прикметників із суфіксом *-н-* */кваснути/*.

Словотвірне значення "набувати ознаки" може реалізуватися й префіксально-суфіксальними утвореннями на базі прикметникових основ на зразок *завагітніти, збуденніти, окрилатіти* і т. д. Їх необхідно відрізнити від ідентичних за морфемною будовою і близьких у семантичному відношенні девербативів *заніміти, збагатіти, отверезіти* тощо. Для останніх характерні опосередковані мотивації прикметниками, тоді як для перших — безпосередні.

Префіксально-суфіксальних деад'єктивів небагато, тому їх характеристику обмежимо лише переліком моделей і наведенням ілюстрацій.

Деад'єктиви з конфіксом *за-...-і/ти/*: *завагітніти, завошивіти, заголіти, закривіти, закудлатіти, заціліти*.

Деад'єктиви з конфіксом *з-/с-/...-і/ти/*: *збезволіти, збезлісіти, збезлюдніти, збезсмертніти, зболотніти, збуденніти, звільніти, звогчіти, зволожіти, згоргіти, скучерявіти, зненависніти, знепорушніти, знерухоміти, спігліти, спротивіти*.

Деад'єктиви з конфіксом *о-...-і/ти/*: *обезвладніти, обезводніти, обезглуздіти, обезлюдніти, обезплідніти, обезрибіти, окрилатіти, онеможіти, опернатіти, оприкріти, опрісніти, опротивіти, опяжіти*.

Деад'єктиви з конфіксом *об-...-і/ти/*: *обрусіти*.

Деад'єктиви з конфіксом *по-...-і/ти/*: *пожвавіти, покрасивіти, полюдніти, посмачніти*.

Деад'єктиви з конфіксом *роз-...-і/ти/*: *розморгатіти*.

Деад'єктиви з конфіксом *у-/в-/...-і/ти/*: *уціліти, вціліти*.

Семантико-словотвірна структура відприкметникових дієслів із словотвірним значенням "наділяти ознакою"

Деад'єктиви з суфіксом *-и-*. Суфікс *-и-* поєднується з обмеженою кількістю твірних прикметникових основ. Він найбільш продуктивний з основами прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось: *бадьорити, веселити, воложити, гірчити, добрити, злити, кислити, лютити, мертвити, мочити, п'янити, свіжити, ситити, сліпити, смутити, солодити, студити, сушити, тверезити, холодити, черствити, щасливити* і т. д.

Другу значну групу твірних дієслів на *-ити* складають основи прикметників, які виражають зовнішні ознаки когось чи чогось: *багрянити, бруднити, глибити, горбити, жовтити, зеленити, коротити, кривити, кучерявити, пістрявити, поганити, рум'янити, синити, темнити, червонити, чистити, чорнити* і т. д.

Окремі деад'єктиви з суфіксом *-и-* утворені від основ прикметників, які виражають ознаки за відношенням до того, з

використанням чого вони зроблені й функціонують /*дірявити, кривавити*/, за відношенням до вікових особливостей /*молодити, старити*/, до часу /*віковічнити*/, місця /*близити*/.

З погляду структури твірними деад'ективів на *-ити* виступають переважно основи непохідних прикметників /*глушити, злити*/, в окремих випадках — основи складносуфіксальних прикметників /*різноманітнити*/ та прикметників із суфіксами *-ав-/-яв-/-кривавити, кучерявити*/, *-ат-/-горбатити*/, *-ив-/-фальшивити*/, *-лив-/-щасливити*/, *-л-/-круглити*/, *-н-/-бруднити*/, *-уват-/-винуватити*/, *-ян-/-кам'янити*/, *0с-/-воложити*/ та форми вищого ступеня порівняння прикметників /*м'якшити*/.

Деад'ективи з суфіксом *-ува-*. Суфікс *-ува-* /в окремих похідних *-ізува-*, *-фікува-*/, утворюючи дієслова, що мають словотвірне значення "наділяти ознакою", на базі якого ряд дериватів розвинули значення "проявляти ознаку", поєднуються переважно з основами прикметників на позначення внутрішніх якостей когось чи чогось: *готувати, злувати, індивідуалізувати, інтернаціоналізувати, марнувати, німувати, слабувати, сліпувати, памкувати, хитрувати, цивілізувати, швидкувати* і т. д. Окремі деад'ективи утворені від основ прикметників, які виражають ознаки за відношенням до соціального статусу когось чи чогось /*революціонізувати*/, до вікових особливостей /*старувати*/, до етносу, країни, краю /*латинізувати*/ та зовнішні ознаки /*прямувати*/.

Твірними аналізованих деад'ективів виступають переважно непохідні прикметники: *злувати, сліпувати* тощо. Окремі деад'ективи утворені від основ прикметників із суфіксами *-к-/-тямкувати*/, *-н-/-капризувати*/, *-альн-/-індивідуалізувати*/, *-ональн-/-інтернаціоналізувати*/, *-ов-/-нервувати*/, *-ськ-/-латинізувати*/ і форм вищого ступеня порівняння прикметників /*старшувати*/.

Деад'ективи з конфіксом *в-/у-/...-и/ти*. Більшість конфіксальних деад'ективів цього типу утворена від основ прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось: *ублагородити, ублажити, удосконалити, удостоїти, уздоровити, уласкавити, умилосердити, умилостивити, уможливити, умудрити, унеможливити, упевнити, уповільнити, усвідомити, усамітнити, употужнити, упокорити, утишити, утруднити, ущасливити, ущедрити, усовістити, успокоїти, усправедливити, утелити* і т. д.

По кілька дериватів за допомогою конфікса *в-/у-/...-и/ти* утворено від основ прикметників, які виражають зовнішні ознаки когось чи чогось /*увиразнити, укрупнити, умалити, уменшити, унаочнити, уподібнити*/, ознаки за соціальним статусом /*упідлеглити, усупільнити*/, за відношенням до часу /*увіковічнити, увічнити, усучаснити*/, до місця /*упередити*/.

В утворенні аналізованих деад'ективів найчастіше беруть участь непохідні прикметники /*ублажити, умалити*/, прикметники з суфіксом *-н-*, що може усікатися /*увільнити, усовістити*/, та складносуфіксальні прикметники /*увіковічнити*/.

Зрідка твірними виступають основи прикметників із суфіксами *-ав-/-уласкавити*/, *-ив-/-умилостивити*/, *-лив-/-уможливити*/ та форми вищого ступеня порівняння прикметників /*уменшити*/.

Деад'ективи з конфіксом *з-/с-/...-и/ти*. Переважна більшість таких деад'ективів утворена від основ прикметників, які виражають або зовнішні ознаки когось чи чогось /*збільшити, згладити, здовжити, змалити, зменшити, зрігити*/, або внутрішні якості когось чи чогось /*збридити, звеличити, звогчити, зволожити, здійснити, здорожити, стишити*/.

Окремі похідні мотивовані також прикметниками, які виражають ознаки осіб за їх соціальним статусом /*збагатити, збіднити, звільнити, зубожити*/ та локативну ознаку /*знижити*/.

Щодо структурних особливостей аналізованих деад'ективів, то серед них переважають основи непохідних прикметників /*збагатити*/, зрідка твірними є основи прикметників із суфіксами *-н-*, *0с-/-збіднити, зволожити*/ та форми вищого ступеня порівняння прикметників /*збільшити*/.

Деад'ективи з конфіксом *о-...-и/ти*. Більшість таких конфіксальних деад'ективів утворена на базі прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось: *обезвладнити, обезглуздити, облагородити, ожжавити, оздоровити, онімити, оновити, опошлити, опріснити, опростити, ослабити, осмілити, отеплити, ототожнити, ощасливити*. Окремі похідні мотивовані також прикметниками, які виражають зовнішні ознаки осіб і предметів /*обезлюднити, оголити, освітлити*/, їх ознаки за соціальним статусом /*обуржуазити, обіднити, обезправити*/, за відношенням до їх призначення /*одомашнити*/, до етносу, країни, краю /*офранцузити*/, до часу /*осучаснити*/.

Твірними аналізованих деад'ективів є основи непохідних прикметників /*онімити*/, рідше — прикметників із суфіксом *-н-/-обіднити*/ /у частині твірних прикметників виділяється префікс *без-/-обезводнити*/, в окремих випадках — прикметників із суфіксами *-лив-/-зък-, -шн-, 0с-/-останній* — у поєднанні з префіксом *без-/-ощасливити, офранцузити, одомашнити, обезглуздити*/ та основи складносуфіксальних прикметників /*облагородити*/.

Інші моделі конфіксальних деад'ективів із значенням "наділяти ознакою" непродуктивні.

Деад'ективи з конфіксом *ви-...-и/ти*: *вивільнити, вигдовжити, викривити, вимілити, випорожнити, випрямити, висвітлити, витончити, вияснити*.

Деад'єктиви з конфіксом *від-...-и/ти/*: *відволожити, відгалити, відновити, відчужити.*

Деад'єктиви з конфіксом *за-...-и/ти/*: *завищити, заводжити, задавжити, залюджити, занечистити, занизити, занімити, запевжити, зарожевити, зачастити.*

Деад'єктиви з конфіксом *на-...-и/ти/*: *наводжити, напрямити.*

Деад'єктиви з конфіксом *об-...-и/ти/*: *обводжити, обгладити, обласкавити, облегшити, обнизити, обновити, об'яснити, обтяжити, об'яснити.*

Деад'єктиви з конфіксом *пере-...-и/ти/*: *перебільшити, перевищити.*

Деад'єктиви з конфіксом *під-...-и/ти/*: *підбільшити, підвищити, підгрязнити, підновити.*

Деад'єктиви з конфіксом *по-...-и/ти/*: *погіршити, подешевити, подірчавити, подовжити, пожвавити, покращити, полегшити, полівити, помалити, понизити, послабити, потошнити, пояснити.*

Деад'єктиви з конфіксом *при-...-и/ти/*: *прибільшити, применшити, принизити, прискорити, притишити, пришвидшити.*

Деад'єктиви з конфіксом *про-...-и/ти/*: *продовжити, прорідити, прояснити.*

Деад'єктиви з конфіксом *роз-...-и/ти/*: *розпрямити, розрідити, розслабити, роз'ярити, роз'яснити.*

ВІДПРИКМЕТНИКОВІ ПРИСЛІВНИКИ

Засобами реалізації словотвірного значення "адвербіалізація ознаки" є приад'єктивні суфіксальні й префіксально-суфіксальні форманти.

Деад'єктиви з суфіксом *-о/-е/*. Основна маса відприкметникових прислівників утворена за допомогою суфікса *-о/-е/*, який характеризується різноманітними синтагматичними зв'язками. Більшість прислівників на *-о/-е/* утворено від основ прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось: *азартно, альтруїстично, аморально, байдуже, густо, доброзичливо, дум'яно, задеркувато, запашно, здивовано, злобно, зухвало, інтенсивно, кисло, лагідно, мокро, м'яко, ніжно, підступно, ревниво* і т. д.

В утворенні прислівників на *-о* найбільш продуктивні після основ прикметників, які виражають внутрішні якості осіб і неосіб, основи прикметників, які виражають зовнішні ознаки когось чи чогось: *багряно, блакитно, бідувато, брудно, вузько, голо, дрібно, елегантно, жовто, зеленкувато, контрастно, крилато, малиново, матово, навскісно, невиразно, неохайно, оранжево, охайно, пірамідально, розлого, хвилясто, яскраво* і т. д.

Інші семантичні типи прикметників в утворенні слів на *-о* менш

продуктивні. До таких належать прикметники, які виражають ознаки:

— за відношенням до часу: *безстроково, віковично, вчасно, давно, довговічно, довічно, ізохронно, миттєво, моментально, невчасно, одночасно, перегчасно, повсякденно, раптово, синхронно, споконвічно, сучасно, хвилинно, щоденно* та ін.;

— за соціальним статусом особи: *бідно, безправно, заможно, злиденно, класово, невільно, незалежно, нужденно, осіло, пригноблено, сиропливо, убого* та ін.;

— за відношенням до того, з використанням чого зроблені й функціонують предмети, явища: *іскристо, квітчасто, маслянисто, масляно, масно, соковито, туманно* та ін.;

— за відношенням до місця: *відцентрово, далеко, доцентрово, неосіяжно, нескінченно, обширно, суміжно* та ін.;

— за відношенням до того, з чого виготовлені /складаються/ предмети, явища: *гимно*;

— за відношенням до вікових особливостей: *молодо, старече, юно* та ін.

У структурному відношенні твірні основи прислівників на *-о/-е/* відзначаються різноманітністю. Найпродуктивнішими з них є основи прикметників із суфіксом *-н-*: *бідно, вільно, радісно* тощо. Значною продуктивністю в утворенні прислівників на *-о/-е/* характеризуються основи непохідних прикметників /*глухо/*, складносуфіксальні основи прикметників /*багатобічно/* та основи прикметників із суфіксами *-лив-/* *бrehливо/*, *-ичн-/* *ічн-/* /*сферично/*, *-еньк-/* *грубенько/*, *-ов-/* *ев-/* /*веселково/*, *-уват-/* *юват-/* /*вогкувато/*, а також основи ад'єктивованих діеприкметників із суфіксами *-ен-/* *занепокоєно/*, *-н-/* *налякано/*, *-л-/* *зів'яло/*. Певною продуктивністю у деривації прислівників на *-о/-е/* відзначаються основи прикметників із суфіксами *-ист-/* *іст-/* /*голосисто/*, *-к-/* *вертко/*, *-альн-/* *натурально/*, *-ивн-/* *івн-/* /*агресивно/*, *-ісіньк-/* *повнісінько/*, *-есеньк-/* *вірнесенько/*, *-ав-/* *яв-/* /*кучеряво/*, *-льн-/* *величально/*, *-ан-/* *ян-/* /*крижано/*, *0с/* *безглуздо/*, *-енн-/* *нужденно/*, *-ив-/* *ліниво/*, *-овн-/* *духовно/*, *-овит-/* *соковито/*, ад'єктивовані основи прикметників із суфіксами *-уч-/* *юч-/* /*колюче/*, *-т-/* *замкнуто/* та форми вищого й найвищого ступеня порівняння прикметників /*важче, найбільше/*. Незначну кількість прислівників на *-о/-е/* утворюють основи прикметників із суфіксами *-аст-*, *-част-/* *зеленасто, відривчасто/*, *-ат-/* *крилато/*, *-арн-/* *елементарно/*, *-ит-/* *працьовито/*, *-ональн-/* *національно/*, *-очн-/* *святочно/*, *-ч-/* *говірчо/*, *-уальн-/* *інтелектуально/*, *-чат-/* *поривчато/*, *-ин-/* *орлино/*, *-еч-/* *молодечо/*, *-цьк-/* *багацько/*, *-шн-/* *внутрішньо/*, *-абельн-/* *комфортабельно/*, *-орн-/* *ілюзорно/*, *-нич-/* *мальовничо/*, *-язи-/* *люб'язно/*, *-ляв-/* *верп'яво/*, *-езн-/* *помпезно/*, *-нн-/* *старанно/*, *-ельн-/* *смертельно/*, *-етн-/* *славешно/*, *-озн-/* *граціозно/*,

-яч- /*дитячо*/ та ад'єктивовані основи дієприкметників із суфіксами -ом- /*відомо*/, -им- /*мислимо*/, -ущ-/-ющ- /*значаще*/, -яч- /*боляче*/.

Деад'єктиви з суфіксом -я. Твірними цих прислівників є основи прикметників, які виражають ознаки предметів, осіб, явищ за відношенням до того, кому вони властиві: *диявольськи, езуїтськи, зрадницьки, молодецьки, нелюдськи, рабськи, страдницьки, страждальницьки*; в окремих випадках — прикметники, які виражають внутрішні якості або зовнішні ознаки когось чи чогось /*гігантськи, хвацьки, чудернацьки*/.

Твірними з погляду їх структури виступають основи прикметників із суфіксом -ськ-, -цьк- /*диявольськи, зрадницьки*/.

Деад'єктиви з конфліксом *по-...-ому*. Майже половина деад'єктивів із конфліксом *по-...-ому* утворена від основ прикметників, які виражають ознаки осіб, предметів, явищ за відношенням до того, кому вони властиві: *по-бабському, по-баб'ячому, по-батьківському, по-багатирському, по-божому, по-братському, по-братньому, по-варварському, по-ведмежому, по-військовому, по-вовчому, по-дитячому, по-дівоному, по-жебрацькому, по-жіночому, по-звірячому, по-зрадницькому, по-індичому, по-качиному, по-козацькому, по-котячому, по-лисичому, по-міському, по-народному, по-парубочому, по-свинячому, по-солов'їному, по-страдницькому, по-яструбиному* і т. д.

Чимало прислівників із конфліксом *по-...-ому* утворено від основ прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось: *по-бойовому, по-войовничому, по-діловому, по-доброму, по-гурному, по-культурному, по-простому, по-пустому, по-справедливому, по-справжньому, по-старомодному, по-театральному, по-товариському, по-хорошому, по-чесному, по-щирому* і т. д.

Ряд конфіксальних прислівників мотивовано прикметниками, які виражають ознаки когось чи чогось за відношенням до часу: *по-вечірньому, по-вчорашньому, по-давньому, по-зимовому, по-осінньому, по-ранішньому, по-ранковому, по-старовинному, по-стародавньому, по-сучасному, по-теперішньому* і т. д.

Певною продуктивністю в утворенні прислівників із конфліксом *по-...-ому* характеризуються прикметники, які виражають ознаки когось чи чогось за відношенням до їх призначення /*по-буденному, по-весільному, по-дорожньому, по-похідному, по-празниковому, по-святковому, по-святчному, по-ярмарковому*/ та за відношенням до країни, краю, етносу /*по-азіатському, по-англійському, по-білоруському, по-болгарському, по-вірменському, по-грузинському, по-європейському, по-індійському, по-іспанському, по-італійському*/.

Окремі похідні з конфліксом *по-...-ому* утворені також від основ прикметників, які виражають ознаки за віковими особливостями

осіб /*по-молодому, по-старечому, по-юному*/ та за відношенням до місця /*по-місцевому, по-південному, по-тутешньому*/.

Конфікс *по-...-ому*, утворюючи прислівники, найчастіше обрамлює основи прикметників із суфіксами -н- та -ськ-, -цьк-: *політньому, по-товариському, по-жебрацькому* тощо. Менш продуктивні в утворенні прислівників за допомогою конфікса *по-...-ому* основи непохідних прикметників /*по-доброму*/ та прикметників із суфіксами -ов-/-ев- /*по-діловому, по-березневому, -ач-/-яч- /по-звірячому/, -ин-/-їн- /по-качиному/, 0с /по-божому/*. Поодинокі аналізовані деад'єктиви утворені від складносуфіксальних основ /*по-старомодному*/ та від основ із суфіксами -альн- /*по-провінціальному*/, -енн- /*по-письменному*/, -еч- /*по-старечому*/, -ичн- /*по-комуністичному*/, -л- /*по-дорослому*/, -лив- /*по-особливому*/, -шн-, -ішн- /*по-вчорашньому*/, -ян- /*по-весняному*/.

Деад'єктиви з конфліксом *по-...-и*. Цей тип деад'єктивних прислівників дублює попередній, пор.: *по-армійськи, по-бабськи, по-баб'ячи, по-батьківськи* і т. д., відбиваючи особливості взаємодії твірних основ із словотворчим формантом. Правда, синтагматичні зв'язки конфікса *по-...-и* дещо вужчі, ніж конфікса *по-...-ому*. Абсолютна більшість аналізованих деад'єктивів утворена від основ прикметників, які виражають ознаки осіб, предметів, явищ за відношенням до того, кому вони властиві /*по-кавалерійськи, по-католицьки, по-лицарськи, по-лівацьки, по-людськи, по-материнськи, по-міщанськи, по-молодецьки, по-ораторськи, по-панськи, по-парубоцьки, по-пролетарськи, по-ремісницьки, по-собачи* і т. д./, та від основ прикметників, які виражають ознаки за відношенням до країни, краю, етносу /*по-вірменськи, по-кабардинськи, по-литовськи, по-німецьки, по-російськи, по-румунськи, по-слов'янськи, по-таджикськи, по-українськи, по-французьки, по-циганськи, по-черкеськи, по-якутськи* і т. д./.

Поодинокі деад'єктиви мотивовані прикметниками, які виражають внутрішні якості когось чи чогось /*по-панібратськи, по-шляхетськи*/, ознаки когось чи чогось за відношенням до часу /*по-старосвітськи*/ і за віковими особливостями /*по-старечи*/.

Крім поодиноких деад'єктивів від нульсуфіксальних прикметників і прикметників з суфіксом -ач-/-яч-/, конфікс *по-...-и* поєднується з основами прикметників із суфіксом -ськ-, -цьк-: *по-баб'ячи, по-ведмежи* і *по-чеськи, по-туркменськи, по-ремісницьки* і т. д.

Деад'єктиви з конфліксом *з-/с-/-...-а-/у- /*. Твірними даних деад'єктивів найчастіше виступають основи прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось: *згарячу, зглуха, згорда, згрізна, згуста, злегка, змудра, знагла, зосібна, зрідка, зчаста, сповна, спотайна, спроквола, спроста, сп'яну, стиха, стиху*. Окремі деад'єктиви за допомогою конфікса *з-/с-/-...-а-/у- /* утворені від основ

прикметників, які виражають зовнішні ознаки когось чи чогось /зглибока, згола, скрива/, ознаки за відношенням до місця /здалека, зліва/, до часу /здавна, спрадавна/, до вікових особливостей /змологу/.

За винятком кількох похідних, мотивованих прикметниками з суфіксом -н- /зосібна, згрізна/, твірними аналізованих деад'єктивів є непохідні основи прикметників /скрива, знагла/.

Деад'єктиви з конфіксом *на-...-о*. Такі конфіксальні деад'єктиви утворюють прикметники, які виражають внутрішні якості когось чи чогось /наглухо, намертво, наново, насліпо, насухо, нашивку/, їх зовнішні ознаки /набіло, наголо, накриво, начисто, начорно/, в окремих випадках — ті прикметники, які виражають ознаки за відношенням до місця /наліво, направо/, до часу /навічно/.

Окрім прислівника *навічно*, всі інші утворені від основ непохідних прикметників /наглухо/.

Ряд префіксально-суфіксальних відприкметникових прислівників характеризуються незначною продуктивністю, зокрема:

Деад'єктиви з конфіксами *в-/у-/...-і*: /вповні, уповні, впорожні, упорожні/, *в-/у-/...-о* /вліво, уліво, вправо, управо/, *в-/у-/...-у* /всліпу, усліпу, втемну, утемну/.

Деад'єктиви з конфіксом *до-...-а*: *догола, допізна, доп'яна, досита, госуха, готемна, гочиста*.

Деад'єктиви з конфіксом *за-...-у/-а*: *замологу, затемна, затепла*.

Деад'єктиви з конфіксом *за-...-ки*: *завширшки, завтовшки, завдовжки, завгрубшки, завглибшки, заввишки, завбільшки*.

Деад'єктиви з конфіксом *на-...-і /-ки, -ець*: *наготові, насправді, нарівні, наостанці, напрямки, напрямець, насправжки*.

Деад'єктиви з конфіксом *нав-...-ки/-ці, -ець*: *направці, навпрямці, навпростець, навпрошки, навпрямки, навсправжки*.

Деад'єктиви з конфіксом *по-...-у*: *повидну, поговгу, помалу, попросту, порівну, порідку, порізну, посуху, потверезу, потемну, потиху, почасту*.

Окремі прислівники утворені від прикметників за допомогою інших конфіксів, пор.: *надзелень, надголодь, незгірш, навпрост, замалим, навкоси, наостанку, наостанне, заново*.

Розділ 3

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ СЛОВОТВІРНИХ ПАРАДИГМ ПРИКМЕТНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

§1. ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРУВАННЯ СЛОВОТВІРНИХ ПАРАДИГМ

Визначення словотвірної парадигми як множини похідних від однієї твірної основи на одному ступені творення не передбачає послідовності розміщення дериватів у межах парадигми, однак це питання має важливе значення для опису й ідентифікації однотипних парадигм. Розробка певного порядку розташування похідних у парадигмі пов'язана з рядом об'єктивних труднощів, оскільки основу структурування можуть визначати різні формально-семантичні дериваційні чинники.

Можливі два основні варіанти розв'язання цього питання. Перший полягає в тому, що розташування кодериватів по вертикалі зумовлене способом їх утворення, скажімо, спочатку подаються суфіксальні похідні, потім префіксальні, префіксально-суфіксальні, далі — композити, ще далі — деривати, що постали внаслідок переходу однієї частини мови в іншу, тощо. У тих дослідженнях, у яких за мету ставиться визначення питомої ваги способів і засобів трансформації твірних основ у процесах деривації, найдоцільнішим буде саме такий підхід до розміщення дериватів у парадигмах. Такий принцип структурування словотвірних парадигм частково реалізований у словотвірному словнику російської мови, хоча, як зазначає його автор О. М. Тихонов, "прийнятий у словнику порядок розміщення похідних враховує (наскільки це можливо) смислову близькість до твірного слова, їх лексико-граматичні і словотвірні відношення"¹.

Разом з тим не можна не бачити, що в таких парадигмах все підпорядковане способам, а в межах них — засобам словотвору, і похідні однієї загальнокатегоріальної семантики, навіть із спільним словотвірним значенням, займають різні місця в парадигмі залежно від способів і засобів їх деривації. Це створює ряд труднощів чисто

практичного плану при ідентифікації однотипних словотвірних парадигм та при створенні їх типології. Тому більш конструктивним нам видається інший спосіб розташування дериватів у словотвірній парадигмі, зокрема за їх частиномовною належністю.

Переваги структурування словотвірних парадигм за лексикограматичними особливостями похідних підтверджують й інші фактори. Словотвір певної частини мови — це особлива підсистема, і не враховувати цього не можна. На спільності загальнокатегоріальної семантики ряду похідних ґрунтується поняття зони, чи блоку словотвірної парадигми. Розміщення похідних у парадигмах за їх частиномовною належністю забезпечує одночасно розв'язання проблеми лексикографічного опису дрібніших мікросистем у межах парадигм — блоків, або зон.

Ще О. О. Потєбня відзначав: "В історії мови загальної уваги заслуговує, звичайно, дослідження не звукового зовнішнього вигляду слів, яке при всій своїй важливості має лише службове значення, а мисленевого змісту слів, неможливого, не існуючого без мови, створюваного й відтворюваного разом із звуковою зовнішністю слів"². Для дериватології надзвичайно важливим є структурно різні прийоми й засоби творення слів, проте не вони є визначальними у словотворі, а семасіолого-ономасіологічна природа номінацій у процесах деривації. Доречно зауважити, що для номінації одного й того ж явища можуть використовуватися похідні, утворені різними способами, пор. у відприкметниковому словотворі *старезний* та *престарий* і т. д.

Таким чином, для типологізування словотвірних парадигм, для лексикографічного опрацювання словотвірної системи на рівні словотвірних гнізд і парадигм найдоцільніше розміщувати кодеривати за їх частиномовною належністю. Постає питання: в якій послідовності у рамках словотвірної парадигми розміщувати похідні різних частин мови? Якийсь лінгвістично обґрунтований критерій тут запропонувати важко. Очевидно, слід дотримуватись будь-якої однієї довільно встановленої і закріпленої практикою наступних досліджень схеми розташування. Подібне маємо і в морфологічних парадигмах: традицією граматик освячено розміщення родового відмінка на другому місці, а орудного — на п'ятому в відмінковій парадигмі іменників у східнослов'янських мовах. Ф. де Соссюр зазначав: "Число відмінків строго визначене, але порядок їх розміщення не фіксований і те чи інше групування їх залежить виключно від сваволі автора граматики; у свідомості мовців називний відмінок — зовсім не перший відмінок; члени парадигм можуть виникати в тому чи іншому порядку чисто випадково"³.

Як один із можливих пропонується порядок розміщення похідних

у парадигмі відповідно до прийнятого в сучасних граматиках порядку аналізу частин мови, тобто іменні частини мови, дієслова, прислівники. Отже, у парадигмах прикметників порядок розміщення дериватів буде таким: іменники, прикметники, дієслова, прислівники. Компенсувати переваги структурування словотвірних парадигм, що ґрунтуються на способах і засобах словотвору, при пропонованому порядку розміщення похідних можна в той спосіб, що в межах дериватів однієї частини мови встановити строгу послідовність подачі дериватів відповідно до способів їх творення. Те, що деривати з однаковим словотвірним значенням можуть бути розміщені не поряд, а дистантно /наприклад, *стіннівка* і *стінгазета*, *старезний* і *престарий*/, не буде скільки-небудь серйозною перешкодою дослідження словотвірних парадигм, оскільки протяжність зон, або блоків, невелика, значно менша, ніж цілої парадигми, і в рамках такого фрагмента словотвірної парадигми вони добре простежуються.

Важливими параметрами словотвірної парадигми як одиниці, яка відображає дериваційну спроможність твірних, є її протяжність і глибина місця, або позиції, в парадигмі. Протяжність словотвірної парадигми задається числом властивих їй словотвірних значень і зон, або блоків. Глибина місця, або позиції, в парадигмі визначається кількістю структурно різнотипних дериватів у межах словотвірних значень. Річ у тім, що те чи інше значення парадигм може бути реалізоване одним або кількома похідними одночасно. Так, значення субстантивної зони "абстрагована ознака" парадигми прикметника *рожевий* реалізоване дериватом *рожевість*, прикметника *голубий* — *голубинь*, *голубизна*, а прикметника *синій* — *синь*, *синьота*, *синизна*, *просинь*, *синява*.

Слід зауважити, що в дериватології глибину позиції парадигми обмежують "різними дериватами з одним і тим же словотвірним значенням, по-різному маркованими у стильовому відношенні"⁴. Проте, як свідчить аналіз конкретного матеріалу, стильова маркованість різних похідних із однаковим словотвірним значенням може мати місце, а може бути й відсутньою. Зважаючи на факультативний характер стильової маркованості дериваційно однозначних похідних, її в параметр глибини позиції не включаємо.

Як уже відзначалось, типова словотвірна парадигма виводиться на основі конкретних парадигм твірних слів. Як одиницю плану змісту, її формують словотвірні значення, властиві дериватам, твірні яких репрезентують єдину лексико-семантичну або тематичну групу слів. У ряді випадків окремі деривати спільної лексико-семантичної твірної бази поряд із типовими словотвірними значеннями, характерними для інших дериваційно споріднених утворень, реалізують поодинокі значення, не типові для дериваційно-сміслових

трансформацій даних твірних. Найчастіше це буває тоді, коли словотворчим засобом виступає уніфікс. Проте такі окремі нетипові значення можуть виражатися і дериватами із звичайним афіксом. Так, словотвірне значення "неповний вияв ознаки" реалізується деад'ективами з суфіксом *-уват-*, пор. *скупуватий* "трохи скупий", *гордуватий* "трохи гордий", *малуватий* "трохи малий", *твердуватий* "трохи твердий" і т. д., а структурно однотипний деад'ектив *мудруватий* означає не "трохи мудрий", а "важкий, складний для розуміння". Такі випадки кваліфікуються як словотвірні аномалії, а питання про те, які із похідних конкретних словотвірних парадигм мають право дати семантичне місце для типової словотвірної парадигми вирішується так: якщо яке-небудь словотвірне значення представлене більш як одним дериватом від слів певної лексико-семантичної групи, то воно вважається нормальним і як таке має право на включення в типову словотвірну парадигму⁵.

§2. РЕАЛІЗАЦІЯ СЛОВОТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРИКМЕТНИКАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВНУТРІШНІХ ЯКОСТЕЙ ЛЮДИНИ

Прикметники, які виражають внутрішні якості людини, становлять найчисленнішу тематичну групу структурно різнотипних слів, у межах якої виділяються семантичні угруповання на основі таких інтегруючих сем, як характер, воля, темперамент, інтелект, душевний чи фізичний стан, загальна оцінка людини за її внутрішніми якостями. Проте диференціація ознак, якими характеризується внутрішній світ особи, не впливає на дериваційну спроможність прикметників, які виражають ці ознаки. Тому їх словотворчий потенціал і його реалізацію доцільно проаналізувати разом.

Типова словотвірна парадигма прикметників на позначення внутрішніх якостей людини має чотиризонну структуру з такими семантичними позиціями в кожній із чотирьох зон: субстантивна — "носій ознаки", "абстрагована ознака", ад'ективна — "неповний вияв ознаки", "сильний вияв ознаки", "надмірний вияв ознаки", "гіпокористичність", "заперечення ознаки", вербальна — "наділяти ознакою", "набувати ознаки", адвербіальна — "адвербіалізація ознаки".

Із 654 проаналізованих парадигм прикметників на позначення внутрішніх якостей людини 53 мають чотиризонну структуру, проте жодна з них не характеризується повною протяжністю. Так, у парадигмах прикметників *веселий*, *ситий*, *дурний* не відзначені похідні із значенням "надмірний вияв ознаки" ад'ективної зони, а в парадигмах прикметників *добрий*, *хитрий* відсутні ще й утворення

із значенням "неповний вияв ознаки" цієї ж зони або "наділяти ознакою" вербальної зони, пор.:

— *веселун*, *веселуха*, *весельчак*, *веселка*, *веселик*, *веселість*, *веселоці*, *веселенький*, *веселісінський*, *превеселий*, *невеселий*, *веселити*, *веселіти*, *весело*;

— *ситий/-а,-і/* /субст./, *ситість*, *ситенький*, *ситенний*, *ситющий*, *неситий*, *ситити*, *ситіти*, *сито*;

— *дурник*, *дурень*, *дурак*, *дурило*, *дурний/субст./*, *дурість*, *гуроці*, *гурниця*, *гурне/субст./*, *гурняк*, *гур*, *гурнуватий*, *гурненький*, *гурнесенький*, *негурний*, *гурити*, *гуріти*, *гурно*;

— *добряк*, *добряка*, *добряга*, *добрий/субст./*, *добро*, *добрість*, *доброта*, *добренький*, *добресенький*, *добренний*, *добрячий*, *добрящий*, *предобрий*, *недобрий*, *добрити*, *добріти*, *добре*, *по-доброму*;

— *хитряк*, *хитрун*, *хитрик*, *хитруха*, *хитрюга*, *хитрий/субст./*, *хитрість*, *хитроці*, *хитринка*, *хитруватий*, *хитрючий*, *хитрющий*, *прехитрий*, *хитренький*, *нехитрий*, *хитрити*, *хитро*.

У парадигмі прикметника *слабий* відсутні деривати із значенням "сильний вияв ознаки" та "заперечення ознаки" ад'ективної зони, а прикметника *здоровий* — деад'ективи із значенням "абстрагована ознака" субстантивної зони та "неповний вияв ознаки" ад'ективної зони:

— *слабак*, *слабий/-а//* /субст./, *слабість*, *слабота*, *слабина*, *слабуватий*, *слабовитий*, *зслабий*, *слабенький*, *ослабити*, *послабити*, *розслабити*, *слабіти*, *слабнути*, *слабо*;

— *здоровань*, *здоров'яга*, *здоров'яка*, *здоровко*, *здоровуля*, *здоровий/субст./*, *здоровесенький*, *здоровісінський*, *здоровенний*, *здоровезний*, *прездоровий*, *зздоровий*, *здоровенький*, *нездоровий*, *оздоровити*, *здоровіти*, *здорово*.

Парадигми прикметників *мудрий*, *злий*, *тверезий* не представлені похідними ад'ективної зони із значенням "неповний вияв ознаки", "надмірний вияв ознаки" та "гіпокористичність", пор.:

— *мудрець*, *мудрак*, *мудрій*, *мудрагель*, *мудрий/субст./*, *мудрість*, *мудроці*, *мудрація*, *премудрий*, *немудрий*, *умудрити*, *мудріти*, *мудро*;

— *злюка*, *злий/-а//* /субст./, *злість*, *зло*, *злючий*, *злющий*, *презлий*, *незлий*, *злити*, *зліти*, *зло/-е/*;

— *тверезий/субст./*, *тверезість*, *тверезісінський*, *нетверезий*, *тверезити*, *тверезіти*, *тверезо*.

У парадигмах прикметників *милий*, *щирий* відсутні деривати із значенням "неповний вияв ознаки", "надмірний вияв ознаки" та "наділяти ознакою":

— *милий/-а/* /субст./, *милість*, *милоці*, *милесенький*, *милісінський*, *премилий*, *миленький*, *немилий*, *милішати*, *мило*;

— *щирець*, *щирість*, *щирісінський*, *нещирий*, *щиренький*, *щирувати*, *щиро*.

Чотиризонні парадигми з нереалізованими трьома значеннями однієї або кількох зон мають прикметники *сумний, глухий, тихий, цікавий, живий, радий, тупий, розумний, багьорий*:

– *сумний/субст./, сумність, сумнуватий, сумнесенький, сумнений, сумніти, сумно*;

– *глухань, глухар, глушко, глушман, глухий/а//субст./, глушина, глуш, глухомань, глухість, глухота, глухуватий, приглухий, глухенький, глушити, глухнути, глухо*;

– *тишко, тихоня, тихість, тишина, тихесенький, тихісінький, тихенький, стишити, тихнути, тихо, стиха*;

– *цікавий/субст./, цікавість, цікаве/субст./, прецікавий, цікавенький, нецікавий, цікавити, цікаво*;

– *живчик, живець, живло, живина, живе/субст./, живість, живенький, живесенький, живісінький, неживий, оживити, відживити, живішати, живо*;

– *радість, радоці, радесенький, радісінький, раденький, нерадій, радувати, радіти, радо*;

– *тупак, тупець, тупик/птах/, тупик/коля/, тупиця, тупість, тупуватий, тупенький, тупити, тупіти, тупо*;

– *розумник, розумака, розумний/субст./, зарозумний, розумнений, нерозумний, розумніти, розумно*;

– *багьорість, багьоренький, багьорити, багьорішати, багьоро*.

У парадигмі прикметника *гордий* не відзначені деривати, що реалізують семантичні позиції "сильний вияв ознаки", "надмірний вияв ознаки" і "гіпокористичність" ад'єктивної зони та "наділяти ознакою" вербальної зони: *гордій, гордяк, гордість, гордота, гординя, гордоці, гордуватий, негордий, згордіти, гордо, згорда*.

Прикметники *готовий* і *святий* не реалізували значень "неповний вияв ознаки", "надмірний вияв ознаки", "заперечення ознаки" ад'єктивної зони та "набувати ознаки" вербальної зони. Такими ж особливостями характеризується й парадигма прикметника *смирний*, правда, в дієслівній зоні нереалізованим залишилось значення "наділяти ознакою", пор.:

– *готівка, готовість, готовісінький, готовенький, готовити, готувати, готово*;

– *святець, святоша, святий/субст./, святилище, святиня, святки, святці, святоці, святість, пресвятий, святенький, святити, свято*;

– *смирний/субст./, смирність, смирно, смиренесенький, смирененький, смирніти, смирно*.

Не актуалізовані в дериватах семантичні позиції "надмірний вияв ознаки", "гіпокористичність" та "заперечення ознаки" ад'єктивної зони і "набувати ознаки" вербальної зони в парадигмі прикметника

гідкий: гід, гідь, гіджа, гідкість, гідота, гіденький, гідючий, гідити, гідко. У парадигмі прикметника *байдужий* відсутні деад'єктиви із значенням "неповний вияв ознаки", "гіпокористичність" ад'єктивної зони та "наділяти ознакою" вербальної зони: *байдужий/субст./, байдужість, байдужісінький, небайдужий, байдужіти, байдуже /-о/*.

Парадигми прикметників *сліпий* і *п'яний* не представлені похідними ад'єктивної зони, за винятком відповідно дериватів із пестливим значенням та неповного вияву ознаки, а парадигми прикметників *сердитий* і *дужий* – похідними на позначення градації ознаки та по одному деривату вербальної зони:

– *сліпак, сліпець, сліпень, сліпий/субст./, сліпняк, сліпунець, сліпушка, сліпи, сліпота, сліпенький, сліпити, сліпнути, сліпо, сліпма, сліпцем*;

– *п'яниця, п'янюга, п'янчуга, п'яний/субст./, п'янство, п'янка, п'януватий, п'янький, п'янити, п'яніти, п'яно*;

– *сердитий/субст./, сердитість, сердитенький, несердитий, сердити, сердито*;

– *дужі/субст./, дужість, дуженький, недужий, одужати, видужати, дужо*.

Прикметник *буйний* не реалізував значення "носій ознаки" субстантивної зони, "надмірний вияв ознаки", "заперечення ознаки" ад'єктивної зони та "наділяти ознакою" вербальної зони, а *сильний* – "абстрагована ознака" субстантивної зони, "сильний вияв ознаки", "заперечення ознаки" ад'єктивної зони і "наділяти ознакою" вербальної зони:

– *буйність, буйнесенький, буйнений, буйніти, буйно*;

– *сильний/субст./, сильнений, сильнішати, сильно*.

У парадигмах прикметників *дикий*, *ледачий*, *скупий*, *хижий* відсутні похідні, які реалізують значення ад'єктивної зони, за винятком "неповний вияв ознаки", та деад'єктиви вербальної зони із значенням "наділяти ознакою":

– *дикун, дик, дичка, дичок, дичина, дикий/субст./, дикість, дикуватий, дичіти, дико*;

– *легар, легач, ледацюга, ледачий/субст./, ледачість, ледачкуватий, ледаченький, ледачіти, ледачо*;

– *скупар, скупендра, скупердя, скупиндя, скупій, скуп'яга, скупий/субст./, скупість, скупощі, скупуватий, скупенький, скупіти, скупо*;

– *хижак, хижий/субст./, хижість, хижуватий, хижіти, хижо*.

Відсутністю похідних ад'єктивної зони на позначення градації ознаки та суб'єктивної оцінки, а також дієслів із значенням "наділяти ознакою" характеризуються парадигми прикметників *лукавий* і *сміливий*, пор.:

– *лукавець, лукавий/субст./, лукавість, лукавство, лукавинка, нелукавий, лукавити, лукаво*;

— *сміливець, сміливий/субст./, сміливість, несміливий, сміливішати, сміливо.*

Аналогічну структуру парадигм мають і прикметники *достойний, благородний*, тільки у вербальній зоні нереалізованим залишилось значення "набувати ознаки":

— *достойник, достойність, достоїнство, недостойний, угдостіти, достойно;*

— *благородний/субст./, благородність, благородство, неблагородний, благородити, благородно.*

Парадигма прикметника *щедрий* не представлена похідними із значенням "неповний вияв ознаки", "надмірний вияв ознаки", "гіпокористичність" ад'єктивної зони і "наділяти ознакою" вербальної зони: *щедрий/субст./, щедрість, щедрота, прещедрий, ущедряти, щедро.*

У парадигмах прикметників *черствий, лютий, жвавий* не відзначені деривати із значенням "носій ознаки" субстантивної зони та похідні ад'єктивної зони, за винятком якогось одного:

— *черствість, черствуватий, черствити, черствіти, черство;*

— *лютість, лютощі, лють, прелютий, лютити, лютіти, люто;*

— *жвавість, жвавенький, ожвавити, пожвавити, жвавішати, жваво.*

Прикметники *ловкий, паршивий* реалізували значення "носій ознаки" субстантивної зони, "неповний вияв ознаки" та "гіпокористичність" ад'єктивної зони, "набувати ознаки" вербальної зони та "адвербіалізація ознаки", при цьому значення ад'єктивної зони, реалізовані одним дериватом, диференціюються лише контекстуально. Така ж структура парадигми властива й прикметнику *квалит*, тільки в ній субстантивна зона репрезентована похідними із значенням "абстрагована ознака", пор.:

— *паршивець, паршивка, паршивенький, паршивіти, паршиво;*

— *ловкач, ловкенький, наловчитися, ловко;*

— *квалість, кваленький, кваліти, квало.*

Парадигму прикметника *смутий* утворюють деривати із значенням "абстрагована ознака" субстантивної зони, "сильний вияв ознаки", "гіпокористичність" ад'єктивної зони, "набувати ознаки" вербальної зони та "адвербіалізація ознаки": *смутиність, смутненький, смутнесенький, смутніти, смутно.*

Лише по одному деад'єктиву кожної зони містять парадигми прикметників *активний, лагідний, пильний, серйозний, суворий*:

— *активність, неактивний, активізувати, активно;*

— *лагідність, лагідненький, лагідніти, лагідно;*

— *пильність, надпильний, пильнувати, пильно;*

— *серйозність, несерйозний, серйознішати, серйозно;*

— *суворість, суворенький, суворіти, суворо.*

Тризонна субстантивно-вербально-адвербіальна структура з реалізованими всіма значеннями кожної із зон властива прикметникам *мертвий і німий*:

— *мертвець, мертвяк, мертвий/субст./, мертвість, мертвота, мертвити, мертвіти, мертво;*

— *німчак, німіна, німтура, німий/субст./, німота, заніміти, оніміти, німіти, німо.*

Така ж структура парадигм і в прикметників *безумний, нахабний, огидний, смілий, шалений*, але у вербальній зоні в них не відзначені похідні, що реалізують значення "наділяти ознакою", пор.:

— *безумець, безумність, безумство, безум, безуміти, безумно;*

— *нахабник, нахабність, нахабство, нахабніти, нахабно;*

— *огидник, огидність, огиднути, огидно;*

— *сміляк, смільчак, смілість, сміліти, сміло;*

— *шалений/субст./, шаленець, шаленість, шаленство, шаленіти, шалено.*

У парадигмах прикметників *мужній, навіжений, ревний, хоробрий, ярий*, крім похідних ад'єктивної зони, не представлені похідні із значенням "носій ознаки" субстантивної зони та "наділяти ознакою" вербальної зони:

— *мужність, мужніти, мужньо;*

— *навіженість, навіженіти, навіжено;*

— *ревність, ревнощі, ревновати, ревно;*

— *хоробрість, хоробрішати, хоробро;*

— *ярість, яріти, яро.*

Парадигми 115 прикметників на позначення внутрішніх якостей людини мають субстантивно-ад'єктивно-адвербіальну структуру з нереалізованими тими чи іншими семантичними позиціями. Так, у парадигмі прикметника *страшний*, крім дієслів, відсутні також похідні ад'єктивної зони із значенням "надмірний вияв ознаки" та "заперечення ознаки", а прикметника *вірний* — "неповний вияв ознаки" й "надмірний вияв ознаки":

— *страшний/субст./, страшність, страшуватий, страшений, страшезний, страшючий, страшенький, страшно;*

— *вірний/субст./, вірність, вірнесенький, вірненький, невірний, вірно.*

У парадигмах прикметників *ласкавий, скромний* не відзначені похідні на позначення градації ознаки, а прикметників *зздрий, зздрісний* — ще й утворення з пестливим значенням:

— *ласкавець, ласкавець/рослина/, ласкавість, ласкавенький, неласкавий, ласкаво;*

— *скромник, скромняга, скромність, скромненький, нескромний, скромно;*

— *зздрісник, зздрісність, незздрісний, зздрісно;*

– *заздрий/субст./, заздрість, заздроці, незаздрий, заздро.*

Ад'єктивна зона подібних за структурою парадигм прикметників *жалісний і сердечний* містить лише похідні з пестливим значенням:

– *жалібник, жалібність, жалібненький, жалібно;*

– *сердешний/субст./, сердечність, сердешненький, сердечно.*

У парадигмах прикметників *глухий, лихий, лінивий, підлий, паскудний* актуалізовані в дериватах семантичні позиції "носій ознаки" та "абстрагована ознака" субстантивної зони, "неповний вияв ознаки" ад'єктивної зони та "адвербіалізація ознаки":

– *глупак, глухий/субст./, глупота, глупство, глупуватий, глупо;*

– *лїнивець, лїнивий/субст./, лїнівїсть, лїнївство, лїнкуватий, лїнївнїький, лїнїво;*

– *лїхий/-е//субст./, лїхо, лїхнїький, лїхо;*

– *пїдлїяк, пїдлїй/субст./, пїдлїсть, пїдлїє/субст./, пїдлїота, пїдлїнїький, пїдлїо;*

– *пїскуднїк, пїскуднїсть, пїскудство, пїскуднїнїький, пїскудно.*

Такою ж структурою характеризується парадигма прикметника *жадний*, проте ад'єктивна зона представлена дериватом із значенням "сильний вияв ознаки": *жаднюга, жадність, жаднючий, жагенний, жадно.*

Прикметники *дивний і скучний* реалізували семантичні позиції "носій ознаки" субстантивної зони, "неповний вияв ознаки", "гіпокористичність" ад'єктивної зони та "адвербіалізація ознаки":

– *дивак, дивуватий, дивненький, дивно;*

– *скупий/субст./, скучуватий, скучненький, скучно.*

У парадигмах прикметників *дбайливий, доброзичливий, готепний, зрадливий, меткий, милостивий, підступний, праведний, справедливий, умілий* не відзначені похідні ад'єктивної зони, що виражають градацію ознаки та пестливість:

– *дбайлївєць, дбайлївїсть, недбайлївїй, дбайлїво;*

– *доброзчлївєць, доброзчлївїсть, недоброзчлївїй, доброзчлїво;*

– *готепнїк, готепнїсть, неготепнїй, готепно;*

– *зрадлївєць, зрадлївїсть, незрадлївїй, зрадлїво;*

– *меткїй/субст./, меткїсть, неметкїй, метко;*

– *мїлостївєць, мїлостївїсть, немїлостївїй, мїлостїво;*

– *пїдступнїк, пїдступнїсть, непїдступнїй, пїдступно;*

– *праведнїк, праведнїй/субст./, праведнїсть, неправеднїй, праведно;*

– *справедлївєць, справедлївїсть, несправедлївїй, справедлїво;*

– *умїлєць, умїлїй/субст./, умїлїсть, неумїлїй, умїло.*

У парадигмах прикметників *культурний, покірний, порядний, привітний, чемний, чуйний* відсутні деривати із значенням носія ознаки субстантивної зони та градації ознаки ад'єктивної зони:

– *культурнїсть, культурнїнїький, некультурнїй, безкультурнїй, культурно;*

– *покірнїсть, покірнїнїький, непокірнїй, покірно;*

– *поряднїсть, поряднїнїький; непоряднїй, порядно;*

– *прївїтнїсть, прївїтнїнїький, непрївїтнїй, прївїтно;*

– *чємнїсть, чємнїнїький, нечємнїй, чємно;*

– *чуйнїсть, чуйнїнїький, нечуйнїй, чуйно.*

Така ж структура парадигми прикметника *спокійний*, правда, ад'єктивна зона представлена ще похідними із значенням "сильний вияв ознаки": *спокїйнїсть, спокїйнєсєнїький, спокїйнїнїький, неспокїйнїй, спокїйно.*

Похідні від прикметників *чудний, непорочний, ніжний, немічний, їдкий, понурий* обмежені дериватами із значенням "абстрагована ознака" субстантивної зони, градації ознаки ад'єктивної зони та прислівниками:

– *чуднїсть, чуднїуватїй, прєчуднїй, чудно;*

– *непорочнїсть, прєнепорочнїй, непорочно;*

– *нїжнїсть, прєнїжнїй, нїжно;*

– *немїчнїсть, занемїчнїй, немїчно;*

– *їдкїсть, їдкїуватїй, їдко;*

– *понурїсть, понуркїуватїй, понуро.*

Від прикметників *моторний і покладливий* засвідчені похідні із значенням "абстрагована ознака" субстантивної зони, "гіпокористичність" ад'єктивної зони та "адвербіалізація ознаки", а від прикметника *жалісливий* — "носій ознаки" субстантивної зони, "заперечення ознаки" ад'єктивної зони та "адвербіалізація ознаки", пор.:

– *моторнїсть, моторнїнїький, моторно;*

– *покладлївїсть, покладлївїнїький, покладлїво;*

– *жалїслївєць, нежалїслївїй, жалїслїво.*

Прикметники *авторитетний, багатослівний, бездоганний, безкорисливий, безневинний, боязкий, боязливий, ввічливий, вимогливий, витрманий, відвертий, вправний, вразливий, гідний, гнівливий, гречний, гуманний, далекоглядний, делікатний, дисциплінований, добросовісний, довірливий, догадливий, досконалий, допитливий, доступний, дружлюбний, журливий, задоволений, зичливий, злобний, ініціативний, інтелігентний, квапливий, компетентний, корисливий, люб'язний, людяний, моральний, обачний, обмежений, передбачливий, податливий, покірливий, посидючий, поступливий, практичний, примхливий, пристрасний, радісний, рішучий, розважливий, розважний, розв'язний, розсудливий, рухливий, самостійний, совісний, спостережливий, стійкий, стриманий, сумлінний, тактовний, темпераментний, терпеливий, товариський, тямущий, уважний, хитромудрий, церемонний, чудий* мають

однотипну субстантивно-ад'єктивно-адвербіальну структуру парадигм, субстантивна зона яких представлена дериватами на *-ість*, що реалізують семантичну позицію "абстрагована ознака", ад'єктивна – утвореннями з заперечним префіксом *не-*, а адвербіальна – прислівниками на *-о /-е/* на зразок:

- *авторитетність, неавторитетний, авторитетно;*
- *боязкість, небоязкий, боязко;*
- *багатослівність, небагатослівний, багатослівно.*

Значення "заперечення ознаки" в парадигмах прикметників *злобний, корисливий, радісний, совісний, тактовний, уважний, церемонний* дублюється спільнокореневими деад'єктивами з префіксом *без-*: *беззлобний, безкорисливий, безрадісний* і т. д., а від прикметника *ініціативний* з таким значенням зафіксований лише дериват *безініціативний*.

Поодиноким прикметникам властива субстантивно-ад'єктивно-вербальна структура парадигм. Так, прикметники *плюгавий, скнарий* реалізували значення "носій ознаки", "абстрагована ознака" субстантивної зони, "неповний вияв ознаки" ад'єктивної зони, "набувати ознаки" вербальної зони:

- *плюгавець, плюгаш, плюгавість, плюгавство, плюгавенький, плюгавіти;*
- *скнара, скнарість, скнаруватий, скнаристий, скнарувати, скнарити.*

Для більшості прикметників на позначення внутрішніх якостей людини характерна двозонна субстантивно-адвербіальна структура. У парадигмах 64 прикметників із загальної кількості 350 з вказаною структурою відзначені похідні, в яких реалізовані семантичні позиції "носій ознаки", "абстрагована ознака" субстантивної зони та "адвербіалізація ознаки", пор.: *бездара, бездарність, бездарно; безпутник, безпутство, безпутньо; безсоромник, безсоромність, безсоромно* і т. д. /див. таблицю 1/.

У 267 парадигмах прикметників аналізованої структури відзначені деривати із значенням "абстрагована ознака" та "адвербіалізація ознаки" на зразок *агресивність, агресивно; безвідмовність, безвідмовно* і т. д. У парадигмах 9 прикметників реалізовані значення "носій ознаки" субстантивної зони та "адвербіалізація ознаки": *голодник, голодно, збиточник, збиточно* і т. д. /див. таблицю 1/.

Двотонні парадигми іншої структури властиві небагатьом прикметникам на позначення внутрішніх якостей людини. Субстантивно-вербальну структуру мають парадигми прикметників *біснуватий, нікчемний, хворий*, пор.:

- *біснуватий/субст./, біснуватість, біснуватися;*
- *нікчемник, нікчемність, нікчемніти;*
- *хворий/субст./, хворість, хворіти.*

Вербально-адвербіальна структура властива прикметнику *жалісний: жалісніти, жалісно*. Від прикметника *щуплий* зафіксовані похідні із значенням "абстрагована ознака" субстантивної зони та "неповний вияв ознаки" і "гіпокористичність" ад'єктивної зони: *щуплість, щуплуватий, щупленький*. Ряд аналізованих прикметників реалізував значення "абстрагована ознака" субстантивної зони і "заперечення ознаки" ад'єктивної зони, пор.: *балакучість, небалакучий; благонадійність, неблагонадійний; вихованість, невихований; досвідченість, недосвідчений; здібність, нездібний; кмітливість, некмітливий; освіченість, неосвічений; розторопність, нерозторопний; тямкість, нетямкий, тямовитість, нетямовитий, тямучість, нетямучий; безініціативність, безініціативний; безхарактерність, безхарактерний*. Від прикметників *зрячий* і *причинний* засвідчені похідні із значенням носія ознаки та заперечення ознаки: *зрячий /субст./, незрячий; причинна /субст./, безпричинний*. У парадигмах прикметників *говіркий, милосердний, трепетний* відзначені утворення з префіксом *не-*, *без-* та прислівників на *-о*: *неговіркий, говірко; немилосердний, безмилосердний, милосердно; безтрепетний, трепетно*.

Інші 83 прикметники на позначення внутрішніх якостей людини мають однозонні парадигми. Від прикметників *безталанний, вільнодумний, гонорний, забудькуватий, непрацездатний, нестійкий, одержимий, слабодухий, тупоголовий* засвідчені похідні із значенням "носій ознаки" та "абстрагована ознака", від прикметників *бешкетний, винижений, підлабузний, підлесний, соромітний, сутяжний, твердоголовий* – із значенням "носій ознаки", а від інших – абстрактні іменники або прислівники /див. таблицю 1/. Від прикметників *балакливий, безмозкий, беручкий, битливий, виконавський, вольовий, гоноровий, егоцентричний, компанійський, одурілий, окаяний, непутний, твердолобий, товстошкірий* жодні утворення не відзначені.

Отже, аналіз словотвірних парадигм прикметників на позначення внутрішніх якостей людини показує, що ця група вірних словотворчо досить активна, хоча реалізація дериваційного потенціалу конкретними похідними дуже неоднорідна. Словотворчо найбільш активними виявилась кількісно невелика група, як правило, непохідних прикметників, що належать до найдавнішого шару лексики і відображають основні параметри характеристики внутрішніх якостей людини, зокрема характер, волю, інтелект, душевний і фізичний стан. Ознаки, виражені цими прикметниками, в практичній діяльності людини найбільш значущі, про що свідчить частота їх використання в мові /див. таблицю 1/.

Ономастологічні, логіко-поняттєві передумови реалізації заданих системою мови словотвірних значень для прикметників на

позначення внутрішніх якостей людини неоднакові і детерміновані семантичною структурою зони та типом словотвірного значення. Закономірна найбільш послідовна актуалізація в дериватах словотвірних значень "абстрагована ознака" субстантивної зони та "адвербіалізація ознаки". Якщо в комунікативній діяльності виникає потреба в таких дериватах, не існує ніяких семантичних перешкод для їх утворення. Ознаки, що відбивають внутрішні якості людини, виражені твірними прикметниками, легко усвідомлюються як самостійні сутності, що тим самим забезпечує безперешкодне переведення таких прикметників із предикативної позиції в суб'єкту або об'єкту, як і редистрибуцію атрибута присубстантивного в привербальний. У ряді випадків стримуючим фактором в утворенні абстрактних іменників від аналізованих прикметників стало те, що сам твірний прикметник в свою чергу утворений від абстрактного іменника, який певною мірою компенсує значення абстрагованої ознаки. Особливо показові з цього погляду прикметники, утворені від іменників на -ість, хоч їх і одиниці. Так, абстрактні іменники не зафіксовані від прикметників *жалісний, жалісливий*, хоч потенціально вони можливі. Аналогічними причинами пояснюється відсутність деад'єктивів із значенням "абстрагована ознака" від прикметників *здоровий, сильний, дивний, скучний, милосердний, голодний, невинний, нещасний, розпачливий*. Підкреслимо, що потенціально від них можливі іменники із значенням "абстрагована ознака", як і від небагатьох інших на зразок *бешкетний, твердоголовий* і т. д. /див. таблицю 1/, які теж не реалізували це значення.

Немає жодних семантико-граматичних перешкод і до того, щоб прикметники на позначення внутрішніх якостей людини поставити в синтагматичний зв'язок з предикатом. Ті нечисленні прикметники, від яких не зафіксовані прислівники, свідчать лише про неповноту джерельної бази або про відсутність комунікативної потреби в таких деад'єктивах у зв'язку з маргінальним характером таких прикметників у системі ад'єктивних номінацій внутрішніх якостей людини, пор. частоту використання їх у мові сучасної української художньої прози /див. таблицю 1/.

Семантика прикметників на позначення внутрішніх якостей людини сприятлива для утворення від них іменників із значенням "носій ознаки". Логіко-поняттєвою передумовою утворення таких деад'єктивів є можливість приписати ознаку, виражену прикметником, людині, що на лінгвальному рівні виражається в наявності предикативної чи атрибутивної синтагми з означуванням іменником. Такими особливостями характеризуються абсолютно всі аналізовані прикметники, власне відбір їх здійснювався саме на цій основі.

Українська мова має в своєму розпорядженні надзвичайно багату

тематичну групу ознакових слів для характеристики найтонших відтінків внутрішніх якостей людини. Як показують матеріали дослідження, соціальне замовлення на номінації осіб за характерними для них внутрішніми якостями обходиться трохи більше ніж кожним четвертим твірним прикметником відповідної семантики. Свій дериваційний потенціал в аналізованій семантичній функції реалізувало понад 170 прикметників. Не зафіксовані в мові потенціально деад'єктиви із значенням "носій ознаки" свідчать про можливість дальшого розвитку дериваційної системи української мови. Відсутність окремих похідних пояснюється тим, що твірні прикметники самі утворені від іменників на позначення осіб, які компенсують назви носіїв ознаки, пор.: *боягузливий, егоїстичний, схидний, забіякуватий, інтелегентний, педагогічний, песимістичний, простакуватий, товариський, хвальковитий, чваньковитий, шахраюватий, чудакуватий* і т. д.

Аналізовані твірні прикметники, виражаючи внутрішні якості людини, за окремими винятками, позначають такі ознаки, які можуть проявлятися більшою чи меншою мірою. Індикатором такої їх властивості на логіко-лінгвальному рівні є можливість їх коректного поєднання з прислівниками-модифікаторами *трохи, дуже, занадто*. Є тільки поодинокі прикметники, які виражають абсолютні внутрішні якості, що за своєю сутністю не допускають градації. Можна бути *гордим, розумним, хитрим* і т. д. в більшій мірі чи меншій мірі, але не можна бути *трохи, дуже* чи *занадто мертвим, німим, сліпим*. Зрозуміло, що від останніх не можна чекати похідних із значенням градації ознаки. Проте за певних обставин в окремих випадках логіка словотвору ніби перечить логіці передномінаційних передумов деривації. Скажімо, прикметники *святий, непорочний* виражають абсолютні ознаки, що не підлягають градації. Між тим від них зафіксовані деривати із значенням "сильний вияв ознаки" *пресвятий, пренепорочний*, що свідчить про порівняно відносний характер абсолютних ознак, виражених такими прикметниками. Показовим у цьому відношенні є прикметник *живий*, від якого не утворено похідних із значенням градації ознаки, але логіко-поняттєві передумови для їх утворення є, пор.: "Очевидно він /Гордій/ не мав санкції убивати до смерті, а мав наказ залишати *трішки живим*... І він залишив Андрія *трішки живим*" /І. Багряний/, а також розмовне "легше живий".

Значення градації ознаки дериваційно реалізували ті прикметники на позначення внутрішніх якостей людини, які відзначаються найбільшою частотністю в мовленні, що засвідчує їх більшу від інших питому вагу в практичній діяльності людини. Як уже відзначалось, це переважно непомірні прикметники, що відбивають основні характеристики внутрішнього світу людини. Стримуючим

фактором в утворенні деад'єктивів на позначення градації ознаки від прикметників, значущих в практичній діяльності людини, є характер семантики ряду ад'єктивів, який виявляється в тому, що такі прикметники вже своїм лексичним значенням виражають максимально високий ступінь прояву ознаки чи навіть його крайню межу, наприклад: *безумний, біснуватий, навіжений, нахабний, нікчемний, огидний, шалений, ярий* і т. д.

Слід звернути увагу й на таку особливість. Градація ознаки дериваційно диференціюється в семантичних позиціях неповного, сильного чи надмірного вияву, проте, як показує аналіз, словотворчо активні в цій семантичній функції прикметники на позначення внутрішніх якостей людини реалізують свій дериваційний потенціал не у всіх позиціях. Зафіксовані утворення не дозволяють говорити про якісь закономірності вибіркової реалізації твірними прикметниками тих чи інших словотвірних значень. Очевидно, причиною відсутності тих чи інших передбачуваних деад'єктивів є брак соціального замовлення на такі словотвірні одиниці номінації, що в комунікативній діяльності компенсується одиницями номінації несловотвірної структури. Варто мати на увазі й те, що деад'єктиви із значенням градації ознаки, особливо сильного і надмірного її вияву, функціонують переважно в розмовному мовленні, яке неповно представлено в джерельній базі.

Розходження в реалізації словотвірних значень градації ознаки та гіпокористичності прикметниками на позначення внутрішніх якостей людини незначні. Як відзначалось, за однією й тією ж словотвірною моделлю і навіть в одному дериваті синкретично могли реалізовуватись і значення градації ознаки, і значення гіпокористичності. Відмінності стосуються тих твірних прикметників, лексичне значення яких несе в собі негативний заряд і тим самим виключає відношення пестливості, пор.: *ледачий, п'яний, скупий, гідкий* тощо.

Сприятливі семантичні передумови для утворення деад'єктивів із значенням заперечення ознаки. Деривати на зразок *безневинний, небезкорисливий* з усією очевидністю підтверджують той факт, що перешкодою до утворення аналізованих деад'єктивів не може бути навіть наявність уже в структурі твірного прикметника словотворчого афікса з заперечним значенням. Проте, як показує аналіз, значна кількість твірних прикметників на позначення внутрішніх якостей людини дериваційно не реалізувала в даній семантичній функції свій словотворчий потенціал. Ряд похідних, зокрема *нейніціативний, неловкий, непослушний, непутний, нелгідний* та ін., які виявлені нами лише в перекладній частині російсько-українського словника, як семантичні еквіваленти до певних слів російської мови, зайвий раз підтверджують той факт,

що значна частина таких потенціальних деад'єктивів не актуалізована лише через відсутність потреби таких дериватів у комунікативній діяльності. Крім того, синтаксичні засоби вираження заперечення ознаки, практично не відрізняючись від дериваційних, досить легко і абсолютно адекватно компенсують відсутність необхідних деад'єктивів.

Семантико-поняттєві передумови реалізації словотворчого потенціалу прикметників на позначення внутрішніх якостей людини в дієслівних деад'єктивах визначаються можливістю їх поєднання з дієсловами *робити* і *ставати*. Внутрішні якості людини за своєю сутністю онтологічно не виключають процесу їх набуття особою, тому прикметники, що виражають такі ознаки, а також їх компаративи характеризуються сполучуваністю з дієсловом *ставати*, що забезпечує сприятливі семантико-валентнісні передумови утворення деад'єктивів із значенням "набувати ознаки". Реалізували словотворчий потенціал у цій семантичній функції переважно ті твірні, які виражають найбільш значущі в практичній діяльності людини ознаки, про що свідчить частотність прикметників, яка їх відображає /див. таблицю 1/.

Значення багатьох дієслів, що стали твірними для прикметників на позначення внутрішніх якостей людини, перекривають семантику набуття ознаки від таких прикметників у можливих деад'єктивах, наприклад, значення дієслів *мстити, мститися* включає в себе й значення "ставати мстивим" очікуваного деад'єктива **мстити* від прикметника *мстивий*, інакше кажучи, відсутність ряду дієслівних утворень, мотивованих віддієслівними прикметниками, компенсується твірними дієсловами цих прикметників. Такі семантичні особливості твірних можна розглядати лише як стримуючий фактор деривації дієслів із значенням "набувати ознаки".

Вже сама назва "внутрішні якості людини" засвідчує своєрідну "екзистенцію" таких ознак. Як уже відзначалось, такі якості природно набуваються людиною, але далеко не кожною з них можна наділити когось. Сполучуваність багатьох прикметників на позначення внутрішніх якостей людини, наприклад, *гордий, милий, щирий, хижий, щедрий, тактовний* і т. д. з дієсловом *робити* некоректна, що унеможлиблює утворення від них дієслів із значенням "наділяти ознакою". Семантика частини аналізованих прикметників уможлиблює їх сполучуваність із дієсловом *робити*, створюючи сприятливі семантико-валентнісні передумови утворення від них відповідних дієслів, пор.: *бадьорити, веселити, злити, лютити, сліпити, п'янити* та ін. /див. таблицю 1/, хоча сумний і подібні.

Отже, в сучасній українській мові функціонує розгалужена

система ад'єктивних найменувань ознак, в яких фіксуються найтонші відтінки внутрішнього світу людини. Прикметники на позначення внутрішніх якостей людини словотворчо досить активні, хоча реалізація словотворчого потенціалу конкретними твірними різна як щодо її повноти, так і щодо типів деривації. Тенденцію до повної реалізації словотворчого потенціалу з великої кількості прикметників на позначення внутрішніх якостей людини виявляє лише невелика група ад'єктивів, як правило, непохідних слів, семантика яких відбиває основні ознаки за такими параметрами внутрішнього світу людини, як характер, воля, темперамент, інтелект, душевний і фізичний стан. Ознаки, виражені такими твірними прикметниками, найбільш значущі в практичній діяльності людини, про що свідчить частота вживання таких слів у мовленні.

З-поміж трьох типів деривації найбільш результативною виявилась транспозиція. Лише від небагатьох прикметників на позначення внутрішніх якостей людини не відзначені синтаксичні деривати, хоч потенціально можливі. Щодо мутаційних і модифікаційних утворень від аналізованих прикметників, то тільки в окремих випадках існують несприятливі логіко-поняттєві передумови деривації. Функціонально тотожні синтаксичні засоби репрезентації семантики, адекватної словотвірній, та зазначені інші чинники, що частково чи повністю компенсують відсутність певних деад'єктивів, можна розглядати лише як стримуючий фактор, а не як обмеження в утворенні похідних від прикметників на позначення внутрішніх якостей людини.

§3. РЕАЛІЗАЦІЯ СЛОВОТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРИКМЕТНИКАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОЛЬОРУ

Прикметники на позначення кольору в сучасній українській мові становлять чітко окреслену групу слів, які, незважаючи на певну структурно-семантичну і функціональну своєрідність, близькі до інших лексико-семантичних груп якісних прикметників, а також характеризуються рядом властивостей, релевантних з погляду вивчення їх дериваційного потенціалу /можливість виділення семантичних підгруп, неоднакові валентнісні якості тощо^{6/}.

Типова словотвірна парадигма прикметників на позначення кольору включає чотири зони – субстантивну, ад'єктивну, вербальну і адвербіальну, кожна з яких характеризується набором таких семантичних позицій: "носій ознаки", "абстрагована ознака" – субстантивна зона, "неповний вияв ознаки", "сильний вияв ознаки", "надмірний вияв ознаки", "гіпокористичність" – ад'єктивна зона, "наділяти ознакою", "набувати ознаки" – вербальна зона, "адвербіалізація ознаки" – адвербіальна зона.

Повною словотвірною парадигмою, в якій реалізуються всі значення кожної з зон, характеризуються прикметники білий і зелений. пор.:

– *білан, білас, білаш, білизна/риба/, білизна/вироби з тканини/, білик, білило, білиця, білка, білко, білі, біля, більмо, білок, біложка, білуга, білуха, білюга, білюх, біляк, білянка, біль/пряжа/, біль/біла іржа/, білість, білина, білизна, білінь, біль, білуватий, біластий, білястий, білявий, білесенький, білісінький, забілий, біленький, білити, біліти, біло, набіло;*

– *зелена, зеленець, зеленина, зеленка, зелінка, зеленочок, зеленуха, зелена, зеленява, зеленяк, зелень, зеленість, зеленощі, прозелень, зеленуватий, зеленкуватий, зеленавий, зеленявий, зеленастий, зеленястий, зеленистий, зеленесенький, зазелений, зелененький, зеленити, зеленіти, зелено, нагзелень.*

У парадигмах прикметників синій, червоний, жовтий і чорний не відзначені похідні із значенням "надмірний вияв ознаки" ад'єктивної зони:

– *жовтачка, жовтень, жовтець, жовтило, жовтинка, жовтинці, жовтка, жовток, жовтуха, жовтушка, жовтюх, жовтяк, жовтяниця /рослина/, жовтяниця/забарвлення шкіри/, жовтянка, жовч, жовтість, жовтина, жовтизна, жовтуватий, жовтавий, жовтявий, жовтесенький, жовтісінький, жовтенький, жовтити, жовтіти, жовто;*

– *червонець, червонюк, червонюх, червоні/субст./, червоність, червінь, червоне/субст./, червонуватий, червонастий, червонястий, червонавий, червонявий, червонесенький, червоненький, червонити, червоніти, червоно;*

– *синець, синило, синітка, синюк, синюха, синяк, синятина, синька, синизна, синьога, синява, синь, просинь, сине/субст./, синюватий, синявий, синавий, синястий, синесенький, синенький, синити, синіти, синьо;*

– *чернець, чорнило, чорниця, чорниш, чернітка, чернуля, чорнуха, чорнюха, чорняк, чернь, чорне/субст./, чорні/субст./, чорність, чорнота, чорнява, чорнявий, чорнесенький, чорнісінький, пречорний, чорнений, чорнити, чорніти, чорно.*

Парадигми прикметників сивий, сірий, голубий, сизий не представлені похідними вербальної зони із значенням "наділяти ознакою" та ад'єктивної зони із значенням "надмірний вияв ознаки":

– *сивак, сиваш, сивець, сивинка, сивиця, сивка, сивко, сивуля, сивуха, сивуч, сивий/субст./, сивизна, сивина, сивінь, сивуватий, сивавий, сивастий, сивесенький, сивісінький, сивезний, сивенький, сивіти, сиво;*

– *сірик, сіриця, сірман, сірко, сіряк, сірий/субст./, сірість, сірина, сіризна, сірятина, сіруватий, сірявий, сіресенький, сірісінький, сіренький, сіріти, сіро;*

— голубаня, голубика, голубінка, голубизна, голубінь, голубуватий, голубесенький, голубісінський, голубенький, голубіти, голубо;
— сизар, сизик, сизяк, сизота, сизь, сизуватий, сизесенький, сизенький, сизіти, сизо.

У парадигми прикметника рум'яний відсутні утворення із значенням "неповний вияв ознаки" та "надмірний вияв ознаки" ад'єктивної зони: рум'яна, рум'янець, рум'янка, рум'янок, рум'яність, рум'янесенький, рум'янений, рум'янити, рум'яніти, рум'яно.

Чотиризонні парадигми з нереалізованими трьома і більше значеннями однієї або кількох зон мають прикметники багрянний, блакитний, рожевий:

— багрянниця, багрянність, багрянець, багрянь, багрянистий, багрянити, багряніти, багряно;

— блакит, блакить, блакитнуватий, блакитнений, блакитніти, блакитно;

— рожеве/субст./, рожевість, рожеуватий, рожевенький, рожевіти, рожево.

Прикметникам рудий, золотий, рижий, русявий, срібний і полум'яний властиві тризонні парадигми, причому в перших чотирьох не представлені похідні адвербіальної зони, пор.:

— рудка, рудяк, рудько, рудь, рудий/субст./, руда/субст./, рудизна, рудуватий, рудавий, рудявий, руденький, рудіти;

— золотуха, золотавий, золотесенький, золотісінський, золотенький, золотити, золотіти;

— рижик, рижок, рижий/субст./, рижинка, рижуватий, риженький, рижіти;

— русявка, русявчик, русявий/субст./, русявість, русявенький, русявіти.

Прикметник срібний має ад'єктивно-вербально-адвербіальну, а полум'яний — субстантивно-вербально-адвербіальну структуру парадигми:

— срібнастий, срібнісінський, срібнений, срібніти, срібно;

— полум'яність, полум'яніти, полум'яно.

Ряд кольористичних прикметників характеризується двозонними парадигмами з мінімально реалізованими семантичними позиціями зон. Так, від прикметників буланний, вороний, зозулястий відзначені тільки похідні із значенням "носій ознаки" субстантивної зони та "гіпокористичність" ад'єктивної зони: буланний/субст./, буланенький; воронець, воронько, вороний/субст./, вороненький; зозуляста/субст./, зозулястенький. Від прикметників сріблястий, сталевий, фіалковий, фіолетовий утворені абстрактні іменники та прислівники:

— сріблястість, сріблясто;

— сталевість, сталево;

— фіалковість, фіалково;

— фіолет, фіолетово.

Вербально-адвербіальна структура парадигм властива прикметникам іржавий, кривавий, ад'єктивно-вербальна — прикметнику бурий, а ад'єктивно-адвербіальна — прикметнику вишневий:

— іржавіти, іржаво;

— кривавити, криваво;

— буруватий, буріти;

— вишневенький, вишнево.

Частина прикметників на позначення кольору має парадигми з мінімальною протяжністю, тобто ці прикметники реалізували тільки одне із значень тієї чи іншої зони, зокрема, субстантивної — гнідан, гнідко, гнідий /субст./, мідяниця, мідянка, лимонниця, мишастий /субст./, перламутрівка, мурий/субст./, чалий/субст./, ад'єктивної — русявий, русенький, лілуватий, вербальної — бронзовіти, буряковіти, маковіти, янтаріти, черлентити, адвербіальної — пурпурово, пурпурно, вогнисто, малиново, медово, оранжево, сніжно, сонячно, червільково.

Від двох третин прикметників на позначення кольору в сучасній українській мові похідні не засвідчені, зокрема від прикметників абрикосовий, аквамаринний, антрацитовий, аспідний, беж, бежевий, бірюзовий, болотяний, бордо, бордовий, брусничний, бузиновий, бузковий, бурштиновий, васильковий, воронів, восковий, воскуватий, гірчичний, глинястий, гороховий, гранатовий, димовий, димчастий, електрик, жукуватий, захисний, землистий, землянистий, земляний, ізумрудний, індіго, індіговий, кавовий, калиновий, кармазиновий, кармінний, кармінний, кармінний, кобальтовий, кораловий, коричневий, кофейний, крейдяний, кремний, кровистий, кров'яний, кубовий, кукурудзяний, кумачевий, лазурний, лазуровий, лілейний, малахітовий, маренго, мармуровий, мигдалевий, молочний, морквяний, небесний, оливковий, олов'яний, охряний, палевий, перловий, пісочний, помаранчевий, попеластий, попільний, пунсовий, пшеничний, брунатний, ртутний, рубіновий, салатний, салатний, сапфірний, сапфіровий, свинцевий, світлий, сливовий, смарагдовий, смоляний, солом'яний, сорокуватий, сургучний, сургучевий, теракотовий, тілесний, туманний, тютюновий, тьмавий, ультрамаринний, фісташковий, фрез, хакі, цегляний, чермний, чорнильний, шарлаховий, шафранний, шафрановий, шоколадний, шпакуватий, яхонтовий.

Як можна побачити, словотворча активність прикметників на позначення кольору в сучасній українській мові досить рідка. Серед них є твірні, що дуже результативні, їх зовсім небагато, інші менш результативні на деад'єктиви, більшість із твірних кольористичної семантики характеризується мінімальною продуктивністю /див. таблицю 2/. Характерно, що в утворенні

похідних бере участь лише третина прикметників на позначення кольору.

Конкретні парадигми прикметників на позначення кольору розрізняються і глибиною місць або позицій парадигм. Як видно з таблиці, найменшою глибиною послідовно характеризуються адвербіальна, вербальна зони та категорія гіпокористичності ад'єктивної зони, середньою – значення модифікації ознаки ад'єктивної зони та абстрагованої ознаки субстантивної зони і найбільшою – значення носія ознаки субстантивної зони. Така диспропорція глибини місць у парадигмах зумовлена неоднаковою кількістю синонімічних словотвірних моделей і особливостями їх лексичного наповнення в підсистемах словотвору різних частин мови.

Кількісна й якісна неоднорідність і строкатість відприкметникового словотвору на базі слів на позначення кольору, незважаючи на, здавалось би, його безсистемність, при глибокому аналізі виявляється закономірною. Реалізація словотворчого потенціалу аналізованих твірних детермінована такими властивостями базових прикметників, як спосіб номінації твірними прикметниками кольористичної ознаки, її характер з урахуванням прагматичного аспекту кольористичної семантики, шкалу якого показує частотність її носіїв.

Як показав проведений аналіз, найбільшою дериваційною спроможністю послідовно характеризуються ті прикметники, для яких найменування кольористичної ознаки у сучасній українській мові є єдиною або первинною номінативною функцією. Таких твірних небагато, це прикметники *білий, жовтий, зелений, чорний, синій, червоний, сивий, сірий, голубий, сизий, рожевий, багряний, рум'яний, блакитний, рудий, рижий, русявий*. Прикметники, в семантичній структурі яких ознака кольору є вторинною номінацією, або зовсім не дають похідних /значно частіше/, або характеризуються незначною спроможністю /рідше/.

Цікаво відзначити, що зумовленість дериваційної спроможності прикметників на позначення кольору способом номінації корелює з їх частотністю: найбільшою частотою вживання характеризуються ті прикметники, значення кольору в яких єдине або основне. Для порівняння наведемо списки перших десяти слів, розташованих за зменшенням дериваційної спроможності /1/ і за зменшенням частотності? /2/:

1		2	
білий	/40/	чорний	/310/
жовтий	/28/	білий	/282/
зелений	/28/	червоний	/193/
синій	/24/	зелений	/118/

чорний	/23/	сірий	/114/
сивий	/23/	синій	/114/
сірий	/17/	золотий	/71/
червоний	/17/	сивий	/70/
рудий	/12/	жовтий	/50/
сизий	/10/	рудий	/44/

Як уже підкреслювалось, вивчаючи дериваційну спроможність певних класів слів, необхідно розмежовувати принципову неможливість утворення деривата і незасвідченість, відсутність його в мові. Причини відсутності деривата від певного твірного і його принципової неможливості різні: наявність /відсутність похідного від того чи іншого твірного зумовлюється потребами комунікативної діяльності в одиницях номінації даної структури, тоді як можливість/неможливість деривації – семантико-граматичними особливостями базових слів.

Принципова неможливість деривації похідних з певними словотвірними значеннями на базі прикметників на позначення кольору у сучасній українській мові поширюється на дуже незначне коло твірних. Насамперед це назви мастей коней, волів. Прикметники *буланій, вороний, гнідий, карий, мишастий, мурий, чалий* позначають специфічні кольористичні ознаки. Специфіка семантики наведених слів виявляється в тому, що вони, на відміну від усіх інших кольористичних ознак, які сприймаються як самостійні, більшою чи меншою мірою незалежні від природи субстанції поняття, тісно пов'язані з властивостями субстанції, підпорядковані їй⁸. Звідси вкрай обмежена сполучуваність назв мастей коней, волів, зумовлена обмеженнями на денотативному рівні, що допускають деривацію на їх базі лише похідних із значенням носія ознаки та зменшено-пестливі утворення. Такими ознаками не можна наділити іншу субстанцію, не можна їх і набувати, вони наявні в субстанції від її "народження", тому сполучуваність назв мастей з дієсловами *робити, ставати* некоректна, а отже, закономірна відсутність від них похідних вербальної зони із значеннями "наділяти ознакою", "набувати ознаки". Не дають назви мастей похідних адвербіальної зони, оскільки такі прикметники неможливо поставити в синтагматичний зв'язок із класом предикатів. Разом з тим цілком допустима сполучуваність аналізованих прикметників із словами *видітисся, виділятисся*, а також, правда, з деякими обмеженнями, з прислівниками-модифікаторами, але об'єктивації цих валентностей у дериватах не засвідчено.

Близькі до таких твірних, але з дещо більшими словотворчими можливостями, зумовленими ширшими лексико-синтаксичними зв'язками, прикметники на позначення кольору волосся, шерсті,

оперення: *білявий, зозулястий, рижий, рудий, русий, русявий, чорнявий*. Від них теж не можна утворити похідних адвербіальної зони та дієслівної із значенням "наділяти ознакою". Правда, в поетичному мовленні з його образним відображенням світу, де можливі найнесподіваніші асоціації, які часто суперечать законам логіки буття, спостерігаються випадки індивідуально-авторської деривації⁹, пор.: "Вдарить скерцо висонцием сяйвом, Лихо в лантух зсиплеться пшоном, — І ряхтять мелодії *русяво*, Мерехтять шафранним полотном" /Л. Драч/. Важливо відзначити, що подібні утворення залишаються феноменом поетичного мовлення і, як правило, не стають надбанням системи мови.

Прикметники типу *хакі, фрез, електрик, індиго* на денотативному рівні не відрізняються від звичайних прикметників на позначення кольору, тому творення від них похідних залежить від темпів їх адаптації до граматичної системи української мови, в результаті якої вони набувають усіх властивостей, в тому числі й словотворчих, якісних прикметників, пор. функціонування прикметників *беж і бежевий, бордо і бордовий, індиго і індиговий* і под.

З погляду логіко-лінгвальних передумов деривації на базі прикметників на позначення кольору сприятливі умови для деад'єктивів із значенням "носій ознаки": оскільки все матеріальне характеризується кольором, то приписати ознаку кольору можна будь-якому предмету. Природність і широта сполучуваності більшості прикметників на позначення кольору із означуваними іменниками спричинила велику результативність реалізації семантичної позиції "носій ознаки", причому в багатьох випадках забезпечивши неодноразово дію словотвірної моделі.

Такі ж результативні прикметники на позначення кольору і в реалізації семантичних позицій "абстрагована ознака" та "адвербіалізація ознаки". За винятком уже відзначених назв мастей, волосся, шерсті, оперення, більшість інших кольористичних прикметників, що стали твірними, дають абстрактні іменники та прислівники, потенціально вони можливі й від тих, від яких не зафіксовані деад'єктиви, адже набуття значення кольору відносними прикметниками супроводжується розвитком якісних значень. Якісну ознаку на відміну від чисто відносної можна абстрагувати від її носія та ставити в синтагматичний зв'язок з класом предикатів, створюючи сприятливі умови для синтаксичної деривації на базі таких прикметників. Якщо в мові засвідчені деад'єктиви на зразок *сталевість, фіалковість, буряковіти, маковіти*, то що заважає функціонуванню аналогічних утворень *вишневість, срібність, малиновіти*, поки що не відзначених у писемному мовленні?

Правда, значення кольору, що розвинулися як результат якісної оцінки відношення до предмета, мають і певну специфіку. Значення

кольору таких прикметників на відміну від тих, які виражають кольористичну ознаку безпосередньо, своїм лексичним значенням, завжди більш стандартні, спеціалізовані лише на певному відтінку основного кольору в спектрі, пор.: *білий і молочний, сніжний, крейдяний*. Ця стандартність суперечить ідеї прояву ознаки в більшій чи меншій мірі, некоректна і валентність таких прикметників із прислівниками-модифікаторами, пор. природність словосполучень *трохи білий, дуже білий, надто білий* і неможливість **трохи сніжний, *дуже молочний /про колір/*. Отже, закономірним є послідовне утворення прикметників із значенням градації ознаки від непохідних прикметників, які виражають основні кольори і неможливість деривації таких від прикметників, у яких значення кольору вторинне і розвинулось на основі якісної оцінки предметного відношення. Незафіксованість можливих деад'єктивів із значенням "надмірний вияв ознаки" свідчить про відсутність потреби в таких номінативних словотвірних одиницях у комунікативній діяльності. Не виключено, що аналізовані деад'єктиви від можливих твірних функціонують у писемному чи усному мовленні, але не задокументовані в нашій джерельній базі.

Гіпокористичність характерна лише в сфері якісних прикметників. Виразні структурно-семантичні маркери генетичної "відносності" більшості прикметників на позначення кольору, очевидно, є стримуючим фактором в утворенні від них дериватів із нестливим значенням, але, в той же час, наявність утворень на зразок *золотенький, срібненький* з усією очевидністю підтверджує те, що якісна оцінка предметного відношення, на основі якої формується значення кольору в генетично відносних прикметниках, сприяє розширенню дериваційних зв'язків таких прикметників і залученню їх до творення деад'єктивів із значенням "гіпокористичність".

Про особливості реалізації словотвірних значень дієслівної зони вже йшла мова вище. Відзначимо лише, що реалізація словотвірного значення "наділяти ознакою" поступається значенню "набувати ознаки" не лише результативністю, а й перспективою нових дериватів. Про це свідчить, зокрема, і відсутність деад'єктивів із значенням "наділяти ознакою" від ряду непохідних прикметників із сприятливими для деривації семантико-валентнісними якостями, пор.: *сірий, сивий, сизий, блакитний* тощо.

Таким чином, онтологічне багатство кольористичних ознак знайшло свій вияв у численній відкритій групі прикметників на позначення кольору, здатних відобразити його найрізноманітніші відтінки. Як показало дослідження, комунікативні потреби задовольняються в основному похідними від прикметників, для яких найменування кольористичних ознак є єдиною або основною номінативною функцією. Семантика таких прикметників, у

кількісному відношенні невеликої групи із численного корпусу всіх прикметників на позначення кольору, найбільш питома в практичній діяльності людини, що підтверджується частотністю їх використання в мові. Незначна або нульова дериваційна спроможність ряду прикметників на позначення кольору свідчить не про їх слабку здатність породжувати деривати, а пояснюється потребами одиниць номінації даної структури в комунікативній діяльності. Одні лише сприятливі логіко-поняттєві передумови для деривації тих чи інших деад'єктивів ще не є запорукою утворення їх.

Разом з тим реалізація словотворчого потенціалу прикметників на позначення кольору свідчить про можливість дальшого розвитку словотвору на їх базі. Дальша реалізація словотворчого потенціалу аналізованих твірних прикметників пов'язана з активізацією транспозиції, як різновиду деад'єктивної деривації, та семантичних позицій "набувати ознаки" вербальної зони і "носій ознаки" субстантивної зони у межах мутації.

§4. РЕАЛІЗАЦІЯ СЛОВОТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПАРАМЕТРИЧНИМИ ПРИКМЕТНИКАМИ¹⁰

Типовою для параметричних прикметників у сучасній українській мові є чотиризонна словотвірна парадигма з такими семантичними позиціями: у субстантивній зоні – "носій ознаки", "абстрагована ознака", у ад'єктивній зоні – "неповний вияв ознаки", "сильний вияв ознаки", "надмірний вияв ознаки", "гіпокористичність", "заперечення ознаки", у вербальній зоні – "наділяти ознакою", "набувати ознаки" і в адвербіальній зоні – "адвербіалізація ознаки".

З твірних, що входять до цієї лексико-семантичної групи, повністю реалізували свій дериваційний потенціал прикметники *великий, довгий, малий*:

– *великан, велет, великість, велич, величина, величність, величчя, велике/субст./, великуватий, величенький, величезний, величенний, превеликий, завеликий, надвеликий, невеликий, звеличити, більшати, велико*;

– *довгань, довгунець, довгість, довгота, довжина, довгенький, довжезний, довжелезний, довженний, предовгий, задовгий, наддовгий, недовгий, видовжити, подовжити, продовжити, здовжити, довшати, довго, завдовжки, впродовж, непоговзі*;

– *малюк, мальок, маля, маленя, малеч, малеча, малий /-а,-е,-і/ /субст./, малість, малізна, мале/субст./, малуватий, помалий, малесенький, малесечкий, малісінський, малюсінський, замалий, маленький, немалий, змалити, помалити, умалити, маліти, мало*.

Близький до них і прикметник *товстий*, від якого не засвідчений, хоча цілком можливий, дериват із значенням "надмірний вияв ознаки": *товстун, товстуля, товстуха, товстянка, товщ, товща, товщина, товстуватий, товстенький, товстесенький, товстісінський, товстезний, товстелезний, товстелющий, товстенний, товстючий, претовстий, нетовстий, товстити, товстіти, товсто, завтовшки*.

Ще ряд парадигм прикметників, маючи чотиризонну структуру, характеризуються відсутністю реалізації того чи іншого значення якоїсь із зон. Так, у парадигмах прикметників *вузький, короткий, низький, тісний* відсутні похідні із значенням "заперечення ознаки":

– *вузина, вузькість, вузькуватий, вузесенький, вузісінський, завузький, вузенький, вузити, вужчати, вузько*;

– *коротай, коротун, коротуха, короткість, короткуватий, коротесенький, закороткий, коротенький, коротити, коротшати, коротко*;

– *низина, низькість, низькуватий, низесенький, занизький, низький, низити, занизити, обнизити, понизити, нижчати, низько*;

– *тісна, тіснота, тіснява, тіснуватий, претісний, затісний, тісенький, тіснити, тіснішати, тісно*.

Парадигма прикметника *широкий* не представлена похідними із значенням "носій ознаки" субстантивної зони, а *високий* і *глибокий* – дериватами із значенням "неповний вияв ознаки" ад'єктивної зони:

– *широкість, широчінь, широчина, широта, шир, широкуватий, широчезний, широченний, заширокий, широченький, неширокий, ширити, широчіти, широко, завширшки*;

– *височина, висота, вишина, вис, високість, височінь, височенний, височезний, превисокий, заввисокий, надвисокий, високенький, височенький, невисокий, завищити, перевищити, підвищити, височіти, високо, заввишки*;

– *глибка, глибина, глїб, глибокість, глїбінь, глїбочінь, глїбочезний, глїбоченний, заглибокий, надглибокий, глїбоченький, неглибокий, глїбити, глїбочіти, глїбоко, завглибшки*.

У парадигмі прикметника *короткий* нереалізованим залишилось словотвірне значення "носій ознаки" субстантивної зони та "заперечення ознаки" ад'єктивної зони: *тонкість, тонкощі, тонкуватий, тонесенький, тонісінський, тонюсінський, затонкий, тоненький, тоншити, тоншати, тонко*.

У парадигмах прикметників *дрібний* та *мілкий* не відзначені деривати із значенням "заперечення ознаки" ад'єктивної зони та "надмірний вияв ознаки" цієї ж зони, хоча останні потенціально можливі:

– *дрібок, дрібка, дрібняк, дріб, дрібниця, дрібноста, дрібнуватий, дрібенький, дрібнесенький, дрібнісінький, дрібноюсінський, дрібнити, дрібніти, дрібно;*

– *мілке/субст./, мілина, мілизна, мілкота, мілкість, мілкуватий, міленький, вимілити, міліти, мілко.*

У парадигмі ад'єктива *грубий* відсутні похідні із значеннями "носій ознаки" субстантивної зони, "заперечення ознаки" ад'єктивної зони та "наділяти ознакою" вербальної зони: *грубість, грубина, грубизна, грубоці, грубуватий, грубезний, загрубий, грубенький, грубіти, грубнути, грубо, завгрубки*. Парадигма прикметника *просторий*, хоч і чотиризонна, але включає похідні, які реалізують лише по одному значенню з кожної зони: *просторість, просторінь, просторенький, просторішати, просторо.*

Тризонну парадигму без похідних дієслівної зони має прикметник *куций*, в якій представлені похідні із значеннями "носій ознаки" субстантивної зони, "сильний вияв ознаки", "надмірний вияв ознаки" ад'єктивної зони та "адвербіалізація ознаки" адвербіальної зони: *куцак, куцан, куцик, куцина, куценький, надкуций* /*derivat* ще не зафіксований словниками, але відзначений навіть у писемному мовленні, пор.: "Бо не встигли редакції газет підрахувати плюси й мінуси в своєму надкуцому бюджеті, як їхні гіпотетичні прибутки.. почали танути, мов заячий жир" /З газет/, *куцо.*

Відіменникові й віддієслівні префіксально-суфіксальні прикметники, які виражають неозначено-великі розміри, послідовно реалізують значення "абстрагована ознака" субстантивної зони та "адвербіалізація ознаки" адвербіальної зони, пор.:

- *безмірність, безмір, безмірно;*
- *безкінечність, безкінечно;*
- *безмежність, безмежжя, безмежно;*
- *незмірність, незмірно;*
- *непомірність, непомірно;*
- *неосяжність, неосяжно;*
- *неоглядність, неоглядно;*
- *обширність, обширно.*

Такими ж особливостями характеризується і дериваційна спроможність прикметника *колосальний*: *колосальність, колосально.* Від окремих прикметників засвідчені лише або абстрактні іменники, або прислівники: *безкрайність, безкрай, титанічність, бездонно, гігантськи.*

Від прикметників *велетенський, крихітний, метровий, об'ємистий, сажений, циклопічний* похідні не відзначені.

В аналізованій лексико-семантичній групі ад'єктивів /див. таблицю 3/ чітко простежується протиставлення двох груп твірних за реалізацією словотворчої спроможності. З одного боку,

виділяється група непохідних прикметників, від яких, за незначними винятками, регулярно утворюються деривати, реалізуючи словотвірні значення всіх зон парадигми. Для неї характерний високий ступінь системності, який, крім інтегруючої семи "розмір", підсилюється антонімічними опозиціями, пор.: *високий – низький, глибокий – мілкий, великий – малий, широкий – вузький, товстий – тонкий, довгий – короткий, просторий – тісний, крупний – дрібний, грубий – тонкий, довгий – куций.* Антонімічні опозиції пересікаються синонімічними відношеннями: *високий – великий – довгий, низький – малий – короткий – куций, широкий – товстий – грубий, вузький – тонкий – тісний* тощо. Ці параметричні прикметники утворюють своєрідне ядро словотворчої бази: становлячи 45% твірних, вони дають понад 90% деад'єктивів. Інші 55% твірних продукують всього 9,8% похідних. Заданий системою мови семантико-дериваційний континуум, що його відображає типова словотвірна парадигма, ядром лексико-семантичної групи "заповнений" деад'єктивами в 124 позиціях із 162, що складає 76,5%.

Високий ступінь реалізації словотворчого потенціалу аналізованих ад'єктивів зумовлений чинниками семантичного, валентнісного і прагматичного плану. Будь-якому предмету, поряд із іншими якостями, притаманний розмір, який може виявлятися більшою чи меншою мірою. Клас предметів і об'єктів, яким властива ознака розміру, практично необмежений, що, в свою чергу, спричинилось до надзвичайно широкої сполучуваності параметричних прикметників, яка зумовлена якістю самого денотата: об'ємний він чи площинний, якої він форми, його позиція до землі тощо. Неоднакова валентність параметричних прикметників в цілому не впливає на реалізацію їх словотворчого потенціалу, але позначається на особливостях лексичної семантики похідних деад'єктивів. Так, параметричні прикметники виражають ознаки розмірів, які можна приписати і предметам, і особам, тваринам. Валентність таких прикметників забезпечує можливість деад'єктивів із значенням "носій ознаки" на позначення осіб, тварин, предметів, пор.: *куцан* "низькоросла людина", *куцина* "короткий верхній одяг". У ряді випадків сполучуваність параметричних прикметників обмежена іменниками на позначення предметів, наприклад *тісний, глибокий, вузький, мілкий.* Від таких прикметників словотвірне значення "носій ознаки" може реалізуватися лише в деад'єктивах із значенням неособи, пор.: *тіснина* "вузька річкова долина", *глибка* "яма", "льох", *вузна* "вузьке місце, щілина", *мілке* "мілке місце".

Незважаючи на сприятливі семантико-валентнісні передумови реалізації словотвірного значення "носій ознаки" та високу частоту використання твірних у мовленні, що засвідчує велику питому вагу семантики параметричних прикметників у практичній діяльності

людини, від окремих аналізованих прикметників похідні не відзначені, зокрема від *грубий, тонкий, просторий, широкий*.

Відсутні будь-які семантичні перешкоди до абстрагування ознак розміру від їх носіїв та редистрибуції їх із присубстантивної позиції в привербальну, тому закономірна найбільша регулярність утворення абстрактних іменників та прислівників від параметричних прикметників. У тих поодиноких випадках, коли від параметричного прикметника не засвідчено деад'єктивів відзначеної семантики, наприклад, абстрактного іменника на *-ість* від *куций*, стримуючим фактором деривації може бути певна семантико-словотвірна несумісність між книжним характером утворень на *-ість* і розмовною маркованістю їх твірних та наявність стилістично нейтрального синонімічного прикметника, від якого утворений деад'єктив з аналогічним значенням, пор. *короткість*.

Міра висоти, довжини, глибини, товщини, ширини навіть стосовно класів однорідних денотатів характеризується певною амплітудою коливань, не кажучи вже про неоднорідні об'єкти. Логіко-поняттєві передумови, як і семантичні особливості параметричних прикметників, чи не найсприятливіші для реалізації словотвірних значень модифікації ознаки щодо її прояву, що засвідчують, зокрема, деад'єктиви із значенням "сильний вияв ознаки" та "неповний вияв ознаки". Якщо ж і досі в словниках не зафіксовані відприкметникові похідні на зразок *затовстий, задрібний, замілкий*, то це проблема не стільки узусу, скільки джерельної бази сучасних словників.

Менше ніж від половини аналізованих твірних засвідчені похідні із значенням "заперечення ознаки". Характерно, що з антонімічних пар параметричних прикметників похідні із значенням "заперечення ознаки" утворюють ті, які виражають "позитивні" якості, пор.: *невисокий, неглибокий, неширокий, нетовстий, невеликий, недовгий*.

Семантика розміру не перечить сполучуваності параметричних прикметників із дієсловами *робити, ставати*, така валентність цілком коректна, а це створює сприятливі семантико-валентнісні передумови дієслівної деривації на базі аналізованих ад'єктивів. Якщо брати до уваги не тільки суфіксальні, а й префіксально-суфіксальні утворення й деривати від компаративів відповідних твірних, то параметричні прикметники фактично повністю реалізували словотвірні значення дієслівної зони.

Щодо другої групи прикметників на позначення розміру, то від них регулярно утворюються лише синтаксичні деривати — абстрактні іменники й прислівники, що цілком закономірно. З погляду завдань синтаксичної деривації — переведення ознаки з предикативної позиції в суб'єктну або об'єктну чи з присубстантивної в привербальну — для параметричних прикметників жодних семантичних чи прагматичних перешкод не

існує. Інша річ, коли йдеться про різновиди лексичної деривації — мутацію й модифікацію. Аналізовані твірні прикметники виражають ознаки абсолютно великих /зрідка — малих/ розмірів, тому такі ознаки не можуть виявлятися більшою чи меншою мірою, не знають градації. Діапазон їх сполучуваності, зумовлений обмеженнями на денотативному рівні, переважно не виходить за межі іменників із просторовим значенням. Частота їх використання в мовленні незначна. Отже, фактором неповноти конкретних парадигм розглянутих параметричних прикметників виступає комплекс семантичних, валентнісних і прагматичних чинників.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що параметричні прикметники складають кількісно обмежену й замкнену групу слів на позначення розміру. Дослідження конкретних парадигм параметричних прикметників показало їх неоднакову дериваційну спроможність. Наявністю деад'єктивів, які засвідчують послідовну реалізацію всіх семантичних позицій словотвірної парадигми, характеризується кількісно невелика група непохідних прикметників. Всі вони характеризуються високою частотою використання в мовленні, що вказує на їхню значущість в практичній діяльності людини. Як таким, що виражають ознаки малої і великої висоти, довжини, ширини, товщини, глибини, параметричним прикметникам властива широка, хоч і неоднакова для різних ад'єктивів, сполучуваність, яку слід розглядати як важливу семантико-валентнісну передумову реалізації словотвірної потенції.

Дериваційні можливості параметричних прикметників, які виражають ознаки абсолютно великого, малого чи строго фіксованого розміру /*метровий, саженний*/, обмежені рамками синтаксичної деривації. Тому перевага транспозиції над мутацією й модифікацією в утворенні дериватів від параметричних прикметників цілком закономірна.

§5. РЕАЛІЗАЦІЯ СЛОВОТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРИКМЕТНИКАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ СМАКУ

Кількісно невелику лексико-семантичну групу прикметників становлять ад'єктиви на позначення смаку. Семантичні позиції типової словотвірної парадигми цієї лексико-семантичної групи такі ж, як і в інших лексико-семантичних групах якісних прикметників, зокрема в субстантивній зоні — "носій ознаки", "абстрагована ознака", в ад'єктивній зоні — "неповний вияв ознаки", "сильний вияв ознаки", "надмірний вияв ознаки", "гіпокористичність", "заперечення ознаки", у вербальній зоні — "наділяти ознакою", "набувати ознаки" і в адвербіальній зоні — "адвербіалізація ознаки".

Дериваційну спроможність кожного з прикметників, як і всієї лексико-семантичної групи прикметників на позначення смаку, видно із зведеної таблиці /див. таблицю 4/.

Повною протяжністю характеризується лише парадигма прикметника *солодкий*, але за умови, якщо взяти до уваги дані усного мовлення, які не зафіксовані в словниках, художній літературі, публіцистиці, пор.: *солодець, солод, солоді, солодич, солодій, солодка /субст./, солодке /субст./, солодун, солодятко, солодоці, солодкість, солоднеча, солодкуватий, солодкавий, солодісінський, солодюсінський, солоденький, пресолодкий, засолодкий, солоденький, несолодкий, солодити, солодіти, солодко*.

У чотиризонних парадигмах прикметників *гіркий, кислий* не відзначені деривати із значенням "надмірний вияв ознаки" та "заперечення ознаки" ад'єктивної зони, а парадигма прикметника *прісний* не представлена ще й похідними із значенням "сильний вияв ознаки" і "гіпокористичність" ад'єктивної зони:

— *гірчак, гірчиця, гірка/субст./горілка/, гірка/субст./сльоза/, гіркий/субст./, гіркість, гіркота, гіркуватий, гіренький, прегіркий, гірчити, гіркнути, гірко;*

— *кисляк, кислиця, кисле/субст./, кислятина, кислота, кислуватий, кисленький, кислочий, кислоти, кисліти, кисло;*

— *прісник, опріснок, прісність, пріснуватий, опріснити, опріснити, прісно.*

Словники української мови, опрацьована нами художня література, публіцистика не фіксують похідних, які виражали б градацію ознаки, маніфестовану ад'єктивом *квасний*, хоч в усному мовленні такі деривати поширені. Нами відзначені похідні *кваснуватий, квасенький, кваснючий*, а дериват *заквасний* зафіксований в періодиці, пор. "Що я вже йому /собаці/ не давав?! Сметану. Не до шмиги. Сир. *Заквасний..* От сучий син." /З газет/. Тому парадигму прикметника *квасний* треба інтерпретувати як чотиризонну з нереалізованими значеннями "заперечення ознаки" ад'єктивної зони та "наділяти ознакою" вербальної зони: *квасниця, квасність, кваснуватий, кваснючий, заквасний, квасенький, квасніти, кваснути, квасно*.

Парадигми прикметників *солоний, ласий**, *смачний, терпкий*, крім того, що не мають похідних вербальної зони, характеризуються ще й відсутністю дериватів тієї чи іншої семантики і ад'єктивної зони, пор.:

— *солонець, солонина, солонище, солончак, солоність, солонуватий, солонкуватий, солоненький, несолоний, солоно;*

— *ласоці, ласач, ласій, ласун, ласуха, ласенький, ласо;*
— *смачне/субст./, смачнючий, смаченький, смачно;*
— *терпкість, терпкуватий, терпко.*

Від прикметників *пряний* і *лакомий* засвідчені лише похідні іменники і прислівники:

— *пряник, прянощі, пряність, пряно;*
— *лакомина, лакомство, лакомо.*

Щодо прикметника *винний*, то від нього утворені іменники *винниця*, семантична мотивація якого ґрунтується не на значенні смаку, та *виннюха*, територіально обмежений дериват.

В цілому лексико-семантична група прикметників на позначення смаку як дериваційна база досить продуктивна. Найбільшою продуктивністю характеризуються прикметники *солодкий, гіркий, кислий, солоний, квасний*, в семантиці яких актуалізовані основні смакові протиставлення.

Категорія істивного, репрезентантам якої притаманні ознаки смаку, загалом не дуже обширна, проте дуже важлива в життєдіяльності людини. Сполучуваність прикметників смакової семантики відбиває обмеження на денотати, яким притаманні ознаки смаку. Цим пояснюється досить регулярна реалізація семантичної позиції "носій ознаки" дериватами на позначення обмеженого кола понять, переважно їжі, напоїв, істивних плодів.

В окремих випадках переносні значення уможливають сполучуваність таких прикметників із назвами осіб, створюючи передумови для утворення назви особи — носія ознаки, названої твірним прикметником, наприклад: *ласій, ласуха, солодятко*.

Семантичні особливості прикметників на позначення смакових якостей сприятливі для утворення від них абстрактних іменників і прислівників. Абстрактні іменники не засвідчені лише від прикметників *смачний, ласий, лакомий, винний*, хоч потенціально такі деривати можливі. Для прикметника *смачний* стримуючим фактором у реалізації ним семантичної позиції "абстрагована ознака" може бути наявність компенсуючого до певної міри таку семантику непохідного іменника *смак*.

У адвербіальній зоні нерезультативним виявився тільки прикметник *винний*, від усіх інших прикметників смакової семантики утворені прислівники.

Внутрішньоприкметниковий словотвір зосереджений переважно в межах прикметників, що виражають основні протиставлення якості смаку. Саме від прикметників *солодкий, гіркий, кислий, солоний, квасний* зафіксовані похідні, які модифікують ознаки щодо її прояву, причому як неповний вияв або сильний вияв ознаки смаку. Із значенням "надмірний вияв ознаки" наявні тільки деривати від

* Від прикметника *ласий* утворений дериват із дещо специфічною семантикою *ласувати* — "їсти що-небудь смачне".

прикметників *солодкий* і *квасний*. Інші аналізовані ад'єктиви не стали твірними для деад'єктивів, що виражають різний ступінь градації ознаки смаку.

Прикметники *ласий* і *лакомий* своєю семантикою виражають абсолютно високий ступінь вияву ознаки смаку — “дуже смачний”, через що від них і не можна чекати похідних із модифікаційними значеннями неповного, сильного чи надмірного вияву ознаки. Для їх утворення немає логіко-поняттєвих передумов. Валентність таких прикметників із прислівниками-модифікаторами *трохи*, *занадто* некоректна. Зрідка вони можуть поєднуватися з прислівником *дуже*, наприклад: “Великий кавун, як жар червоний, *дуже* ласа штука” /Б. Грінченко/, але оскільки своїм значенням *ласий* і *лакомий* уже виражають ознаку дуже смачного, то втрачається необхідність у дериваті, який би дублював цю семантику.

На дериваційній нерезультативності внутрішньо-прикметникового словотвору позначилася специфіка семантики прикметника *прісний*, зумовлена онтологічною природою класу денотатів, яким можна приписати таку ознаку. Тісто й вироби з нього можуть бути *трохи прісними*, але не *дуже* чи *занадто прісними*. Диференціальна сема “без або з незначним вмістом солі, дріжджів” унеможлиблює семантико-валентнісні засади формування на базі значення прикметника *прісний* дериватів із значенням сильного чи надмірного вияву ознаки.

Особливостями семантики прикметника *винний* пояснюється відсутність від нього похідних на позначення неповного, сильного чи надмірного вияву ознаки. Крім того, що в ній досить відчутною залишається “відносність”, для якої взагалі не характерна градація ознаки, значення цього прикметника “кисло-солодкий, який має кислуватий і солодкуватий смак” займає проміжне місце на шкалі градації ознаки смаку від *кислого* до *солодкого*, пор.: *кислючий* — *кислий* — *кислуватий* — *винний* — *солодкуватий* /*солодкавий*/ — *солодкий* — *солодісний* /*солодюсний*/ — *пресолодкий*. Оскільки у значенні прикметника *винний* уже зафіксований певний ступінь градації ознаки, який характеризується неповнотою вияву ознак, властивих ад'єктивам смакової семантики, що передають основне протиставлення по лінії *кислий* — *солодкий*, то ще якість модифікації такої ознаки виявляються надлишковими. Словесний ряд *кислий* — *кислуватий* — *винний* — *солодкуватий* — *солодкий* з найбільшим ступенем диференціації відображає увесь спектр відчуття смаку від *кислого* до *солодкого*, пор. ряди *солоний* — *солонуватий* — *солодкуватий* — *солодкий*, *солоний* — *солонуватий* — *пріснуватий* — *прісний* і под., в яких немає окремих слів на позначення різновиду смаку, проміжного між двома основними, які утворюють інші смакові кореляції. Семантичний континуум, який мав би відповідати

неповному, сильному чи надмірному вияву ознаки, вираженої прикметником *винний*, перебивається семантикою похідних від ад'єктивів смакової семантики, що передбачають основне протиставлення по лінії *кислий* — *солодкий*.

Досить низька результативність реалізації прикметниками смакової семантики семантичної позиції “заперечення ознаки”: *несолодкий*, *несмачний*, *несолоний*, але й тут простежується тенденція до використання в ролі твірних прикметників із “позитивною” семантикою. Значення більшості прикметників смакової семантики несуть негативний заряд /*гіркий*, *кислий*, *квасний*, *терпкий*/ або нейтральні /*винний*, *прісний*, *пряний*/, що й позначилося на їх незначній продуктивності в утворенні дериватів із словотвірним значенням “заперечення ознаки”.

Логіко-поняттєві й семантико-валентнісні властивості більшості прикметників на позначення смаку сприятливі для утворення від них дієслів. Називаючи ознаки, якими можна наділити страви, напої тощо, чи яких вони можуть набувати, такі прикметники створюють потенціальні можливості для утворення каузативних та інхоативних дієслів. Проте потенціальні можливості реалізовані переважно тими ад'єктивами, які виражають основні смакові якості, пор.: *солодити*, *солодіти*, *гірчити*, *гіркнути*, *кислити*, *кисліти*, *опріснити*, *опріснити*. Від інших прикметників дієслівні похідні не зафіксовані, хоч потенціально можливі. Для окремих з них стримує чим фактором може бути наявність дієслів, які семантично компенсують відсутність відповідних похідних, хоч дериваційно вони не пов'язані безпосередньо з прикметниками. Функціональними заміниками дериватів із значенням “надіяти ознакою”, не представлених у парадигмах прикметників *солоний*, *смачний*, *квасний*, є непохідне дієслово *солити* та відіменникові деад'єктиви *засмачити*, *квасити*.

§6. РЕАЛІЗАЦІЯ СЛОВОТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРИКМЕТНИКАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРОСТОРОВИХ ОЗНАК

До лексико-семантичної групи прикметників на позначення просторових ознак належать лексичні одиниці, яким властива сема просторової диспозиції “який знаходиться...; розміщений, розташований”. Відображаючи різні рідні просторові фіксації реалій об'єктивної дійсності, прикметники просторової семантики дуже строкаті за своїми структурно-семантичними особливостями. Лише незначна частина з них виражає просторові ознаки безпосередньо своїм лексичним значенням /*близький*, *далекий*, *лівий*, *правий*/, більшість — через відношення до місця, яке може бути певним

просторовим орієнтиром /*спігній, нижній, задній* і т. д./ . Окремі прикметники просторової семантики запозичені з інших мов: *вертикальний, перпендикулярний, периферійний, локальний* тощо.

Як відзначалось, якість і кількість семантичних позицій, властивих тій чи іншій типовій словотвірній парадигмі, визначається на основі реалізованих у конкретних парадигмах словотвірних значень. З огляду на це типову словотвірну парадигму прикметників просторової семантики треба кваліфікувати як чотиризонну з такими семантичними позиціями в кожній із зон: у субстантивній – “носій ознаки”, “абстрагована ознака”, у ад’єктивній – “неповний вияв ознаки”, “сильний вияв ознаки”, “надмірний вияв ознаки”, “гіпокористичність”, “заперечення ознаки”, у вербальній – “надіяти ознакою”, “набувати ознаки” та в адвербіальній – “адвербіалізація ознаки”. Дери́ваційну спроможність прикметників просторової семантики видно з наведеної таблиці /див. таблицю 5/.

Повною протяжністю характеризуються парадигми прикметників *далекій і близький*:

– *близькі/субст./, близькість, поблиський, близесенький, заблизкий, близенький, неблизкий, близити, ближчати, близько, зблизька;*

– *далеке/субст./, далеч, далечина, далечінь, далекість, далеченький, далечезний, далеченний, наддалекій, недалекій, віддалити, даленіти, далеко, здалека/-у/.*

Парадигми прикметників *лівий, правий* мають субстантивно-вербально-адвербіальну структуру з нереалізованими окремими значеннями:

– *лівак, ліва/субст./, ліві/субст./, лівиця, лівкут, лівша, лівизна, полівити, лівіти, вліво, зліва, наліво;*

– *права/субст./, праві/субст./, правиця, правіти, вправо, справа, направо.*

Двотонні субстантивно-адвербіальні парадигми з реалізованими всіма значеннями мають прикметники *полярний, суміжний, віддалений, вертикальний, горизонтальний, перпендикулярний*:

– *полярник, полярність, полярно;*

– *суміжник, суміжність, суміжно;*

– *віддалина, віддаленість, віддалено;*

– *вертикаль, вертикальність, вертикально;*

– *горизонталь, горизонтальність, горизонтально;*

– *перпендикуляр, перпендикулярність, перпендикулярно.*

Від прикметників *зовнішній, зоряний, поверховий* утворені абстрактні іменники і прислівники:

– *зовнішність, зовнішньо;*

– *зоряність, зоряно;*

– *поверховість, поверхово.*

Подібні до них і прикметники *внутрішній, місцевий, обхідний*, але, на відміну від попередніх, деривати субстантивної зони мають локативні або особові значення:

– *внутрішність, внутрішньо;*

– *місцевість, місцево, по-місцевому;*

– *обхідник, обхідно.*

Твірні прикметники *крайній, центральний* реалізували значення “носій ознаки” та “абстрагована ознака” субстантивної зони: *крайка, крайність, крайнощі, централка, центральність, централь*.

Від ряду прикметників просторової семантики утворені тільки іменники із словотвірним значенням “носій ознаки” субстантивної зони, наприклад: *верховик, верховина, верхівець, задник, задній /субст./, задня /субст./, нижняк, нижник, нижниця, низовик, низовина, низовка, поперечник, поперечка, спігняк, спігник, спігниця, спігне /субст./, спігні /субст./, верхняк, західник, кінцівка, окружність, східняк, хвостовик, довколишне, навколишне /субст./, передній /субст./, передня /субст./, передні /субст./, останній /-і/ /субст./.*

Лише абстрактні іменники зафіксовані від прикметників *протилежний і черговий*: *протилежність, черговість*. Від окремих аналізованих прикметників зафіксовані тільки похідні прислівники: *локально, поздовжньо, по-тутешньому, по-південному*, пор. також *північніше*.

Від прикметників просторової семантики *окраїнний, підвищений, полудневий, прилеглий, проміжний, сусідній, периферійний* похідних не засвідчено.

Аналіз реалізації семантичних позицій типової словотвірної парадигми показав, що лише значення субстантивної й адвербіальної зон більшою чи меншою мірою регулярно маніфестовані похідними в конкретних парадигмах. Просторові ознаки для денотатів не іманентні, як наприклад, ознаки кольору чи розміру. Відображаючи певні просторові диспозиції реалій навколишньої дійсності, вони часто характеризують конкретні предмети або певне місце, зрідка – осіб. Це створює сприятливі логіко-поняттєві передумови для утворення назв носіїв просторових ознак, якими виступають переважно іменники на позначення конкретних предметів. Для осіб фіксація місцезнаходження в просторі за допомогою відповідної ознаки малохарактерна. Навіть у тих випадках, коли від прикметників просторової семантики засвідчені назви осіб, базою для їх творення стають лексико-семантичні варіанти з непросторовим значенням, пор.: *ліві* “прихильники радикальної політики”, *праві* “представники реакційних, консервативних партій або течій”, *лівша* “той, хто лівою рукою володіє краще, ніж правою”, *західник* “прихильник ідеології, яка обстоювала західноєвропейський шлях економічного, політичного розвитку”.

Відсутність назв носіїв просторових ознак від ряду прикметників їх семантико-валентнісними особливостями не можна пояснити. Ці прикметники характеризуються незначною частотністю /див. таблицю 5/ і їх нереалізовані словотворчі потенції зумовлені прагматичними чинниками, зокрема, незначущістю таких ознак в практичній діяльності людини, неактуальністю прикметників на позначення таких ознак в мовленнєвій практиці.

Локативна семантика твірних слів і словосполучень мотивуючих прикметників *лівобережний, правобережний, північний, південний, периферійний* тощо певною мірою компенсує відсутність від таких прикметників назв носіїв ознак просторової диспозиції.

Утворення деад'єктивних абстрактних іменників і прислівників регулюється семантичними особливостями базових прикметників. Абстрагування ознак від їх носіїв, як і їх редистрибуція з присубстантивної позиції в привербальну, властива якісним ознакам. Значення "абстрагована ознака" та "адвербіалізація ознаки" типової словотвірної парадигми послідовно реалізується лише ад'єктивами, які виражають просторові ознаки безпосередньо, лексичним значенням, а не через відношення до предмета, місця, дії. З такими значеннями зафіксовані похідні також від тих відносних прикметників просторової семантики, які розвинули переносні якісні значення непросторової семантики, або коли відносне значення отримує якісну оцінку предметного відношення чи якісне осмислення дії. Так, лексико-семантична структура прикметника *полярний* включає два значення, перше з яких виражає просторову семантику через відношення до місця, вираженого локативним іменником *полюс* "розміщений, розташований біля полюса, в районі полюса" /*полярний край*/, і друге, переносне, що розвинулося на базі відносного, якісне – "абсолютно протилежний" /*полярний погляд*/.

Саме переносне якісне значення з нейтралізованою просторовою семою уможливило утворення похідних *полярність* і *полярно*. Аналогічні семантичні процеси характеризують активізацію дериваційної спроможності прикметника *поверховий*, переносне якісне значення якого "який не торкається суті справи; неглибокий" стало базою для утворення дериватів *поверховість, поверхово*.

Прикметник *зоряний* перш за все означає просторову орієнтацію через відношення до зорі: *зоряний світ, зоряні простори*. Коли на це значення нашаровуються якісно-оцінні компоненти, які впливають із цього відношення, зокрема, кількісні, скажімо, "вкритий, усіяний зорями, з великою кількістю зір", створюються передумови для використання його як бази утворення абстрактного іменника й прислівника, пор.: "Чорне небо нависло над містом, дивуючи своєю незвичною зоряністю горожан" /О. Гончар/, "Вечір

виплив зоряно Понад окрайцями землі" /М. Стельмах/. Такими ж особливостями характеризується реалізація семантичної позиції "абстрагована ознака" твірними *протилежний, крайній, черговий* та "адвербіалізація ознаки" твірними *обхідний, місцевий, південний, тутешній*.

Проте не всі відносні прикметники просторової семантики розвивають переносне значення чи отримують якісно-оцінне осмислення, наприклад: *задній, спідній, попередній, поперечний, верхній, нижній, кінцевий, довколишній* тощо. Від них і не відзначені похідні із значенням абстрагованої ознаки та прислівники.

Надзвичайно низька результативність реалізації словотвірних значень неповного, сильного чи надмірного вияву ознак зумовлена складом прикметників, які утворюють аналізовану лексико-семантичну групу. Абсолютна більшість з них – це відносні прикметники, які виражають "стабільні щодо міри й інтенсивності прояву ознаки"¹² через відношення до предметів, місця, дії. Як такі, вони не допускають сполучуваності з кількісно-означальними прислівниками, що є передумовою формування деад'єктивів із модифікаційним значенням. Закономірно, що такі ад'єктиви не утворюють похідних із значенням неповного, сильного чи надмірного вияву ознаки, а також здрібніло-пестливих дериватів.

Відносні прикметники просторової семантики не реалізують також значення "заперечення ознаки".

Семантика прикметників, що виражають просторові ознаки не безпосередньо, своїм лексичним значенням, а через відношення до місця, робить некоректною їх валентність із дієсловами *робити, ставати*, що є передумовою процесуалізації таких ознак, а отже закономірна відсутність дієслівних утворень від аналізованих відносних прикметників.

§7. СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СПІЛЬНООСНОВНИХ ДЕАД'ЄКТИВІВ ІЗ ОДНАКОВИМ СЛОВОТВІРНИМ ЗНАЧЕННЯМ

На спеціальну увагу заслуговує проблема глибини семантичних позицій у словотвірній парадигмі. Внаслідок реалізації кожної семантичної позиції словотвірних парадигм прикметників української мови формуються ряди дериватів, утворених від спільної твірної основи за допомогою однофункціональних, але різних за звуковим складом словотворчих формантів, пор.: *мудрець—мудрак—мудрій—мудрагель* – субст. *мудрий, добрість—доброта, густість—густота* – *густина* – *густизна, солодкуватий* – *солодкавий, малесенький* – *малесечкий* – *малісінький* – *малюсінький, багатющій*

пребагатий, загустий – нагустий, бліднути-бліднути, хитрити-хитрувати, добре – по-доброму, сліпо-сліпма тощо.

Співфункціонування спільноосновних дериватів із однаковими словотвірними значеннями, але структурно різнотипними дериваційними формантами, спричинено асиметрією форми й змісту в словотворі. У мовознавчій літературі немає єдиного погляду на природу таких спільноосновних утворень з різнозвучними дериваційними формантами. Одні вчені вважають їх окремими лексичними одиницями¹³, інші – варіантами слів¹⁴. Залежно від аспекту дослідження й розуміння природи таких дериватів їх називають лексичними дублетами, спільнокореневими чи словотвірними синонімами, словотвірними або морфологічними варіантами.

Для з'ясування природи і визначення статусу спільноосновних деад'єктивів із однофункціональними, але структурно різнотипними, формантами необхідно проаналізувати семантичні структури таких дериватів за смисловим обсягом, за місцем і роллю співвідносних лексико-семантичних варіантів у семантичних структурах деад'єктивів, враховуючи при цьому їх функціонально-стилістичні і прагматичні особливості.

Однофункціональні спільноосновні деад'єктиви з структурно різнотипними формантами найбільш поширені серед іменникових деад'єктивів. Вони ж характеризуються і найбільшою різноманітністю семантико-функціональних відношень компонентів.

У межах деад'єктивів із словотвірним значенням "носії ознаки" ряди спільноосновних дериватів утворюють як назви осіб, так і неособові назви.

У найпростіших, хоч і неоднозначних лексико-семантичних і функціонально-стилістичних відношеннях перебувають спільноосновні моносемічні деад'єктиви двочленних рядів. Одні з них абсолютно рівнозначні за своїми лексико-семантичними й прагматичними, емоційно-експресивними особливостями, пор. *сизар*¹⁵ "сизий голуб": "В одного польського графа почалося.. дивне захворювання. Йому здалося, що в голові його звили собі гніздо...голуби. Так, – звичайні голуби, *сизарі*..." /ж."Дніпро"/ і *сизяк* "сизий голуб, сизар": "На даху пошівського голубника вигрівалися на весняному сонці породисті турмани й дутині в компанії своїх бідних родичів – *сизяків*" /О. Донченко/. Не розрізняються вони сферою використання і частотою вживання.

Близькі до них і ті пари похідних, у яких поряд із суфіксальним деад'єктивом співфункціонує з тотожним йому значенням субстантивований твірний прикметник, наприклад, із значенням "кінь гнідої масті" в українській мові вживається і суфіксальний деад'єктив *гнідко*, і субстантив *гнідуй*: "Яким звернув *гнідка* з шляху

й повагом почав обминати валку" /П. Мирний/, "– Ану лишень бадьоріше! – обзивається він до *гнігого*" /П. Мирний/. Для номінації злої людини використовують субстантиви *злий*, *зла*, *злі* та суфіксальний деад'єктив *злюка*: "Діла добрих обновляться, Діла злих загинуть" /Т. Шевченко/, "/Олеся:/ Яка я безсердечна, яка черства, яка *злюка!*" /М. Кропивницький/. Правда, суфіксальні деад'єктиви на тлі спільноосновних субстантивів можуть мати більш знижений експресивний характер¹⁶. В окремих випадках такі співвідносні відприкметникові утворення не повністю збігаються обсягом позначуваного. Так, значення "чоловік, який ще не досяг зрілості, молодий чоловік" мають іменник *юнак* і субстантив *юний*: "Ледве-ледве пізнає Хо в ньому того *юнака*, з повним рум'яним обличчям, що рвався до слова того пам'ятного вечора" /М. Коцюбинський/, "Стомилися хлопці, присіли спочити. Промокли усі до кісток. І *юний* промовив: – Як хочеться жити! – А старший зітхнув і замовк" /П. Воронько/. Деад'єктив *юнак*, на відміну від субстантива *юний*, вживається ще для позначення дорослого або літнього чоловіка, сповненого життєвих сил, молодого завзяття, пор.: "Раду радили чубаті з неущербними шаблями, Вкриті палом перемоги, Сивоусі *юнаки*" /М. Рильський/.

Інші спільноосновні різноформантні моносемічні деад'єктиви, тотожні за денотативно-сигніфікативними характеристиками, можуть розрізнятися сферою використання, експресивним зарядом та частотою вживання, наприклад, відмінність між деад'єктивами *рижик* і *рижок*, *скромник* і *скромняга* полягає в тому, що сфера функціонування утворень *рижок*, *скромняга* обмежена розмовним мовленням, а самі вони мають стилістично знижений експресивний характер порівняно з дериватами *рижик*, *скромник*, пор.: "Напала /Маруся/ на *рижики*, та так же їх багацько було" /Г. Квітка-Основ'яненко/, "Сидить *рижок* при сосніні, Сироїжка при дубині" /З пісні/, "Лис-зłodій тут не *скромник*, не святець і вовк не музикант, а просто вбійця..." /І. Франко/, "Вона була певна, що в майбутньому його жде щось незвичайне, це ж із таких *скромняг* виростають ті, що стають потім відомими, роблять відкриття" /О. Гончар/.

Ще інші спільноосновні моносемічні похідні, не розрізняючись семантично, будучи однаковими за сферою використання, емоційним забарвленням, відмінні частотою вживання. Утворення *тишко* і *тихоня* мають однакове значення – "тиха, сумирна людина": "Та й Заброда добрий *тишко*. Скільки разів приходив до них у госпіталь, а й натяку не подав про свою Оксану" /В. Кучер/, "Розумний парубок!.. І такий вже *тихоня*: хоч проти шерсті його гладь" /М. Кропивницький/. Аналізовані деривати мають розмовний характер, виражають не зовсім схвальне ставлення до осіб, позначених ними. Водночас, якщо звичайним для розмовного мовлення є

деад'ектив *тишко*, то похідне слово *тихоня* рідковживане.

Ряди спільноосновних різноформантних назв носіїв ознак, сформовані трьома, чотирма і більше моносемічними деад'ективами, засвідчують лише різні комбінації тих лексико-семантичних і функціонально-стилістичних відношень, у яких перебувають відзначені деад'ективи двочленних рядів. Так, у сучасній українській мові із значенням "мертва людина, покійник" без будь-яких суттєвих функціональних і експресивних відмінностей вживаються суфіксальні деад'ективи *мертвець*, *мертвяк* і субстантив *мертвий*, пор.: "І вона при співах і танцях прийде, І стяг біло-синьо-червоний, А може, й з могили старий Бонапарт Повстане, *мертвець* невгомонний" /І. Франко/, "*Мертвяк* страшніший від живого для християнина" /Л. Українка/, "*Мертвого* з гробу не вертають" /Прислів'я/.

Не тільки за значенням, а й за особливостями функціонування, експресивного забарвлення не розрізняються й спільноосновні різноформантні деад'ективи з твірною основою *сив-*: "Ой коні наші *сиваші*, чи були ви на *паші*? /З пісні/, "*Не перщина сивцю* війна" /Прислів'я/, "*Товчється, як сивко* в пеклі" /Прислів'я/, "*Отак, сину*. Помолось Богу Та *сивого* осідлаєм – І гайда в дорогу!" /Т. Шевченко/. На позначення винятково охайної особи, що любить причепуритися, співфункціонують без помітних відмінностей в експресивних можливостях, у сфері використання, частотності тощо спільноосновні деад'ективи *чистун*, *чистюк*, *чистик*, *чистьоха*, правда, останній завдяки своїм граматичним особливостям використовується для номінації як чоловіків, так і жінок, пор.: "Колись цей старий був *чистун*, акуратист, вуса підстрижені, сорочка чиста, борода і шия підголені" /Г. Тютюнник/, "/Службка:/ Який *чистюк*! Та відчепись, причено! З темниці витягла, та ще якоїсь волі від мене хочеш". /Л. Українка/, "– А що. Йди до неї, – сказав Вірний, – квартира путня, молодиця *чистьоха*" /В. Логвиненко/. У ряді деад'ективів на позначення багатой людини *багач* – *багатий* – субст. *багатий* – *баратир* лише останній обмежений розмовним мовленням, а в інших компонентах функціонування й стилістики члени названого ряду не розрізняються: "Всяк знає, як *багач* дбає: не своїм горбом, а чужим трудом" /Прислів'я/, "Хутір колись належав *багатієві* Карпові Кужі" /О. Донченко/, "Хто не служив та в *багатого*, Той не знає лиха!" /З думи/, "Он двір стоїть *багатири* гладкого, неначе городок" /Л. Глібов/. Подібні семантико-функціональні відношення склалися між спільноосновними різноформантними утвореннями від прикметників *добрий*, *гордий*, *ліпий*, *скулий*, *товстий*, *хитрий* та ін.

Спільноосновні різноформантні деад'ективні іменники можуть характеризуватися відмінностями не тільки функціонально-

стилістичного порядку, а й семантичного. Так, близькі за значенням, але далеко не тотожні, деривати, що постанали на базі прикметника *п'яний*. Якщо субстантив *п'яний* має значення "той, хто перебуває в стані сп'яніння", то суфіксальні спільноосновні деривати *п'яниця* і *п'янюга* – "той, хто п'є багато спиртних напоїв, постійно напивається". *П'яний* – ще не обов'язково *п'яниця* чи *п'янюга*, з іншого боку, *п'яниця* /*п'янюга*/ не завжди буває *п'яним*: "*П'яний* – як дурний" /Прислів'я/, "*Хто п'яницю* любить, той вік собі згубить" /Прислів'я/, "*Картьожники, п'янюги..* Побравшись за руки, ходили і все о плутнях говорили" /І. Котляревський/. Деад'ектив *п'янюга*, на відміну від *п'яниця*, крім того, що передає зневажливе ставлення до позначуваної особи і використовується як лайливе слово, називає носія ознаки, яка виявляється більшою мірою, ніж це фіксується в семантиці деривата *п'яниця*. За ступенем вияву ознаки, носієм якої є означуване деривата *п'янюга*, це утворення співвідносне з фразеологією *гіркий п'яниця*.

Значно складніші лексико-семантичні й функціонально-стилістичні відношення склалися в рядах спільноосновних деад'ективів, один дериват яких, кілька чи всі – багатозначні. На відміну від проаналізованих спільнокоренових моносемічних деад'ективів, які утворились внаслідок дериваційної об'єктивації валентностей твірних, здебільшого пов'язаних із означуванням особи, ширше – істоти, твірні прикметники таких дериватів часто словотворчо реалізують не лише "особові" валентності, а й будь-які інші, що пов'язані з означуванням конкретних предметів, речей тощо. Ось чому відмінності між даними спільнокореновими утвореннями стосуються переважно лексико-семантичних структур, у співвідносних семемах – обсягу референції і т. д., а вже потім-функціонально-стилістичних особливостей. Так, аналіз лексико-семантичних структур деад'ективів *голяк*, *голиш* і субстантива *голий* показує, що всі вони синонімізуються через значення "убога людина": "Мандрували по всіх штатах. Прибули в рідні краї ще більшими *голяками*" /І. Цюна/, "Дайте цьому *голишу* хоч ложечку кулішу" /Прислів'я/, "З миру по нитці – *голому* сорочка" /Прислів'я/, яке в лексико-семантичних структурах не є прямим, основним. Деад'ектив *голяк* та субстантив *голий* пов'язані також прямим, основним у своїх лексико-семантичних структурах, лексико-семантичним варіантом "людина без одягу": "Втомлені... многоденним веслованем стали у Майотів, одітих в одержі м'яккі, Там же Гелонів народ та безліч племен довговолосих Гетів та Савроматів, *голяків* та укритих в яскинях Арзопів та Аріматів..." /І. Франко/, "Вискочив, як *голий* з маку" /Прислів'я/. У той же час лексико-семантична структура деад'ектива *голяк* характеризується значенням "дерево без листя; голе дерево", властивим тільки йому і територіально

обмеженим у функціонуванні, а для деривата *голиш* основним значенням є "круглий гладкий камінь", пор.: "Хома, чіпляючись...за *голяки*, то за пеньки, порвав і рукава у свити" /Г.Квітка-Основ'яненко/, "Тиша. І тільки від моря чути час від часу мовби гарматні вибухи та скрегіт каміння — *голишів*" /А. Головка/. Крім того, *голяк* і *голиш*, на відміну від субстантива *голий*, у спільному значенні "убога людина" — застарілі слова, а останнє містить ще зневажливе відношення до позначуваного.

Помітніші семантико-функціональні розходження демонструють назви носіїв ознак із спільною твірною основою *куц-*. Лексико-семантичну структуру полісемічного деад'єктива *куцак*, як її подає тлумачний словник української мови, формують такі лексичні значення: "хтось або щось коротше за звичайне /про людину низького росту, короткий одяг і т. ін./", "чорт", "гвинтівка з укороченим стволем". Основним значенням деад'єктивів *куцак* пов'язаний, з одного боку, з дериватами *куцина* і *куцик*, що мають значення "короткий верхній одяг", а з другого — з утвореннями *куцан* та *куций*, що є назвами істот, пор.: "Серед найпомітніших етнографічних матеріалів маємо речі щоденного вжитку, селянський одяг — гунька, *куцак*, пояси, запаски XIX ст." /ж. "Народна творчість та етнографія"/, "У одного довга одежа спускалася до самих ніг, широкі рукави майтолали сюди й туди, — тоді як на других були якісь коротенькі *куцини*" /П. Мирний/, "Рудий писар, у парусиновому *куцику* та в вишиваній сорочці, стояв коло нього" /М. Коцюбинський/, "Чорнявий моторний *куцанчик*, склавши долоні, щось кричав йому знизу" /О. Ільченко/, "Далеко *куцому* до зайця" /Прислів'я/. Деад'єктиви *куцак* і *куцик* семантично пов'язані ще й лексичним значенням "чорт", пор.: "Куцим, або *куцаком*, звуть у нас того, що в пеклі грішників припікає" /Г. Барвінок/. Семантико-функціональні розходження між назвами носіїв ознак із спільною твірною основою *куц-* і формування фактично двох різнозначних рядів спільноосновних деад'єктивів /*куцак* — *куцик* — *куцина* і *куцак* — *куцан* — *куций*/ детерміновані дериваційною реалізацією валентностей твірною прикметника, пов'язаних з означуванням не лише істот, а й речей, конкретних предметів.

Рівнозначні ряди спільноосновних різноформантних деад'єктивів можуть бути наслідком словотворчої реалізації сполучуваностей твірною в межах одного лексичного значення або ж різних лексичних значень полісемічного твірною прикметника, наприклад, деад'єктиви *лівиця* й *ліва* об'єктивували валентність прикметника *лівий* у значенні "розташований з того боку тіла, де міститься серце" з конкретним іменником *рука*: "Він шаблюку вхопивши потатарському, *лівицею*, хоч і не був шульгою, рубався люто" /О. Ільченко/, "Кум-полковник вкотив у двір сивими кінями... Усе

вуса закручує правицею, а *лівою* шаблюю придержує" /М. Вовчок/. Спільноосновні утворення *лівша*, *лівак*, *лівкут*, два останні територіально обмежені, з одного боку, та *лівак*, *ліві*, з іншого — реалізували різні "особові" валентності твірною прикметника у складі атрибутивних словосполучень із включеним означеним іменником, пор.: "В поемі /М. Рильський/ "Чумаки" /1923/ епізоди з життя чумаків є тільки приводом, щоб почати бій з різними *ліваками* футуристичного і пролеткультівського напрямку" /С. Крижанівський/, "Не терпить він хапуг та *ліваків*, такі, каже, тільки ганьблять нашу степову гвардію" /О. Гончар/, "— Ну...що ж там? Чия гору взяла, чи праві, чи *ліві*?" /П. Мирний/, "Ви помітили, в якій руці він тримав ножа? У *лівій* руці. Він, значить, *лівша*" /Ю. Яновський/, "То ще *лівкут*, що лівов руков робит" /І. Франко/ і т. д.

Словотворча реалізація сполучуваностей полісемічного твірною прикметника як з назвами осіб, так і неосіб може призвести й до появи омоніма /омонімів/ у рядах спільноосновних різноформантних деад'єктивів. Так, "особові" валентності твірною прикметника *молодий* у значенні "який має небагато років, не досяг зрілого віку, юний" стали основою формування значення "молода, неодружена людина, парубок" у лексико-семантичних структурах деад'єктивів *молодик*, *молодець*, *молодан*, *молодий*: "А козаки — *молодици* Б'ються за Ганнусю" /Т. Шевченко/, "Ой удовець не *молодець*: всі нориви знає, — ой він твоє біле личко із своїм зрівняє" /З пісні/, "Ой у мого *молодана* біле личко, як у пана" /З пісні/, /Храпко:/ Вуси тільки підчорнити трохи, то такий собі бравий... що й *молодий* не справиться!" /П. Мирний/. За винятком деад'єктива *молодан*, семантична структура якого вичерпується лише цим значенням, лексико-семантичні структури вказаних утворень формують ще інші лексико-семантичні варіанти, які виникли в результаті словотворчої реалізації "особових" валентностей у рамках цього самого ж або інших значень твірною прикметника, пор. значення "наречений" і "помічник, учень, підмайстер" деад'єктива *молодик*, "статна, здорова молода людина міцного складу, бравого вигляду" деривата *молодець*, "наречений" субстантива *молодий*: "Наїхали старости й *молодик* за ними" /Т. Шевченко/, "Після навчання учень вносив в цехову касу певну суму... і вписувався в цехову книжку як підмайстер — "*молодик*" /Матеріали до історії розвитку охорони здоров'я на Україні/, "Жила та була собі на селі вдова старенька, а в тої вдови старенької та був собі син удалець, молодий *молодець*..." /О. Вишня/, "Весілля... *Молодий* і молода сидять за весільним столом" /М. Руденко/. Аналогічно утворились і фемінітиви *молодиця*, *молодка*, *молодуха* та *молода*, реалізувавши сполучуваності твірною прикметника з назвами осіб жіночої статі:

"Не хотів Бляк пити води із криниці, Як при нім не стали дівки й *молодиці*" /І. Франко/, "Заходилась серед левади танцювать, щоб хто побачив та засміяв: у *молодки*, мов, жир крутить" /С. Васильченко/, "*Молодуха* розповіла Омелькові, як там родичів шукати, веліла оселитися в них" /О. Ільченко/. Дериваційна реалізація валентності прикметника *молодий* у значенні "який недавно з'явився, народився, почав існувати, рости" з назвами неосіб /наприклад, *ліс, сад, місяць*/ спричинила появу спільноосновних деад'єктивів іншої семантики, в тому числі й омонімів, пор.: "Довкола рівними темно-зеленими стінами тягся сосновий *молодник*" /І. Франко/, "Коли за лісом зав'яне *молодик*, там десь, на степах, над озиминою, цвіт стелиться, а він зав'яне – в оселях сутеніє, розливаються цебра синяви – тихої, блідої і вмирають каганці" /М. Хвильовий/.

Проте і в тих рядах спільноосновних назв носіїв ознак, що утворились унаслідок дериваційної об'єктивації сполучуваності їх твірних лише з іменниками на позначення істот, помітні значні розходження в семантико-функціональному плані. Так, значення "глуха людина" мають деад'єктиви *глухань, глушко, глушман* і субстантив *глухий* /*глуха*/, для яких воно єдине. Для спільноосновного з ними деривата *глухар* це значення вторинне, а основним у лексико-семантичній структурі є значення "глухий тетерев", пор.: "Не росомаха в сітях віт – важкий *глухар* зітає... /О. Гончар/, /Васильович:/Та ну тебе. *Глухий* чорт. /Федорович:/ Як ти сказав, Васильовичу? /Васильович:/*Глухар!*" /І. Микитенко/. Спільні за значенням утворення *глухань, глушко, глушман* і *глухий* /*глуха*/ відрізняються між собою особливостями функціонування та емоційно-експресивним забарвленням: *глухань* – розмовне слово, *глушман* і *глушко*, крім того, що позначені експресією розмовності, містять зневажливе відношення до позначуваної особи, а останнє ще й функціонує як рідковживане, пор.: "До нього знову повернулися пісня і слух, хоча довго не хотіли примиритися з цим ті безжалісні просмішники, які навіки охрестили його *глуханем*" /М. Стельмах/, "Га? Кого вдарить? – перекукував Онопрій. – Мовчи, *глушман*,... не перебивай..." /В. Кучер/, "Чернички стали до нього /Мазетта/ чіплятися й дражнитися, звичайно, як з німим, і говорили йому всякі страшні слова, гадаючи, що *глушко* нічого з того не чує" /М. Лукаш/, "Гра її така чудова, Що, не чувши ані слова, Мусів би *глухий* почує" /І. Франко/.

У ряді деад'єктивів із твірною основою *мудр-* основне значення деривата *мудрець* "мудра людина" повторюють ще субстантив *мудрий* та суфіксальне утворення *мудрій*, проте останній дериват вживається в розмовному мовленні, при цьому з відтінком іронії: "Перед мене, де причали Виноградарських човнів, *Мудреці* людей

навчали, Щоб життя цвіло, як спів" /М. Рильський/, "Все йде, все минає – і краю немає. Куди ж воно ділось? відкіля взялось? І дурень, і *мудрий* нічого не знає" /Т. Шевченко/, "Краще, коли б кожен жив у достатках. Так нема ж цього. І ніякі *мудрії* не вдумують, поки народ сам своєю головою та своїми руками за це не візьметься" /А. Головка/. Другим своїм значенням "мислитель, філософ" похідне *мудрець* пов'язане з дериватом *мудрак*, для якого це значення основне, хоча функціонування його обмежене розмовним мовленням: "Арістотель – *мудрець* Олександра навчає" /І. Франко/, "Конфуцій, світовий *мудрак*, У нас заблискав серед двору" /П. Грабовський/. Усім суфіксальним дериватам із твірною основою *мудр-* властиве значення "той, хто багато роздумує, обмірковує", конотативно марковане як іронічне, але роль і місце його в лексико-семантичних структурах спільноосновних деад'єктивів неоднакове. Для деривата *мудрагель* це значення єдине: "Ніхто сього не згадає, бо нема на Руси Від професора до того, що пасе он гуси, *Мудрагеля* з так глибоко вченов головою, Щоб згадав, що Василькові не дає спокою" /І. Франко/. У лексико-семантичних структурах деад'єктивів *мудрець, мудрак* та *мудрій* таке значення вторинне: "/Горнов:/Довго ще по селах отаки *мудреці*, як ваш писар, морочитимуть мирян" /М. Кропивницький/, "Задля тих *мудраків*, що отаке пишуть або про се базикають, с у мене, щоб ви знали, добра схованка..." /П. Мирний/, "Кандиба рвучко повернувся до Бровка і аж затрявся від сміху: – *Мудрій*, ах ти...! Що він викаблучує, га? /С. Добровольський/.

Спільноосновні деад'єктиви із значенням "носій ознаки", утворені від твірних прикметників, сполучуваність яких не включає назви осіб, демонструють значні відмінності в лексико-семантичних структурах, пов'язуючись здебільшого лише якимось одним лексико-семантичним варіантом. Слід відзначити, що один із членів ряду спільноосновних похідних часто розвиває полісемію внаслідок неодноразової дії словотвірної моделі¹⁷, а інший залишається моносемічним. Так, семантика деад'єктива *спідник* сформувалася унаслідок дериваційної реалізації лише однієї валентності твірного прикметника *спідний* у значенні "який міститься внизу, нижній", зокрема з іменником *камінь*: "Посеред колоди вижолоблений круг, в який положено по його формі камінь. На ньому лежить і обертається другий – верхняк, який не зсувається з *спідника*" /Л. Смілянський/. Лексико-семантична структура спільноосновного деад'єктива *спідняк* стала результатом неодноразової дії словотвірної моделі, в процесі якої, крім сполучуваності твірного прикметника з іменником *камінь*, дериваційно реалізовані валентності з іменниками *дека, круг*/гончарного верстата/, *молоко*, пор.: "Обмацавши ручку, *спідняк* та верхняк кобзи..., повів /Остан/ по всіх дванадцяти струнах

зразу" /Ф. Бурлака/, "Звичною рукою обмацував /Мамай/ начиння: верхняк і *спідняк*, веретено і п'ятку, а потім, замислившись, зосереджено покручував станок ногою" /О. Ільченко/, "Вершки з глечиків позбирають, а *спідняк* позливають у сулії та ото й продають дешево" /Б. Грінченко/.

Від твірного прикметника *спідній* відзначені також семантично не пов'язані з аналізованими спільноосновними дериватами, як і між собою, деад'єктив *спідниця* та субстантиви *спідне* і *спідні*, причому деад'єктив мотивований основним значенням "який міститься внизу, нижній", а субстантиви – вторинним значенням твірного "який надягають під убрання": "– А встаньте-но, панно, нехай я подивлюся на вашу *спідницю*, чи рясна" /Л. Українка/, "Вночі люди залишались у самому тільки *спідньому*, спали неспокійно, обливались потом" /Ю. Збанацький/, "Явтушок дістав десь циганську голку...й, сховавшись під возом у самих *спідніх*, лагодив собі верхні штани" /В. Земляк/.

У подібних до тих лексико-семантичних відношень, що склалися між деад'єктивами *спідник* і *спідняк*, перебувають деривати *поперечник* і *поперечка*, *тепляк* і *теплушка*, *сушник*, *сушняк*, *суш* і т. д., а такі спільноосновні деад'єктиви, як *гірчак* і *гірчиця*, повторюють лексико-семантичні відношення між дериватами *спідняк* і *спідниця*.

Найбільшу кількість рядів спільнокореневих слів із словотвірним значенням "абстрагована ознака" в сучасній українській мові становлять двослівні. Серед них виділяються ряди моносемічних слів, полісемічних слів або ряди, в яких одне із слів є полісемічним, інше – моносемічним.

Двослівні ряди з моносемічних іменників утворюють деривати *дешевиця* – *дешевизна*, *добрість* – *доброта*, *жовтина* – *жовтизна*, *круглість* – *круглота*, *любість* – *любота*, *голубінь* – *голубизна* та ін. Слова цих рядів перебувають у неоднакових відношеннях. Деякі з них не відрізняються ні значенням, ні функціонально-стилістичними особливостями, як, наприклад, *жовтизна* "абстрактний іменник до жовтий": "Крізь *жовтизну* соломи щось зачервоніло" /В.Большак/ або *жовтина* "те саме, що жовтизна": "Єгор Хомич Рудий, коли приїде, з косогору огляне простір золотий, окине /оком/ разом ліс і доли у *жовтині* осінніх трав" /М. Упеник/.

Здебільшого спільноосновні слова, маючи абсолютно однакові значення, відрізняються між собою лише функціонально-стилістичними особливостями. На відміну від спільноосновних слів на *-ота*, *-ина*, *-изна*, *-ство*, які мають розмовне забарвлення, іменники на *-ість* книжного характеру.

Відмінність між спільноосновними моносемічними словами з тотожними лексичними значеннями знаходить свій вияв також і в

частоті їх уживання, яка може змінюватися навіть за невеликий проміжок часу. Так, іменник *добрість*, як показують матеріали Лексичної картотеки української мови, в художній літературі 19 ст. вживався значно частіше, ніж *доброта*: "Не квасить *Добрість* губ, бо із її очей Палає ласка до людей" /П. Гулак-Артемівський/, "*Добрість* і тихість вдачі світилися в її ясних оченятах" /І.С.Нечуй-Левицький/. У мові сучасної української белетристики більш уживаним є іменник *доброта*: "Людина насамперед має бути доброю і виколисувати *доброту* треба з дитинства" /І. Цюпа/, "Ніч! То була казка, біля нього сиділа жінка, *доброту* якої не можна виміряти словами" /Г. Тютюнник/, "Сонечком повиті теплі руки. Очі у ласкавій *доброті*" /А. Малишко/.

Отже, відмінність між спільноосновними моносемічними іменниками двослівних рядів переважно функціонально-стилістична.

Складніші й різноманітніші лексико-семантичні взаємини склалися між багатозначними спільноосновними іменниками двослівних рядів, до яких входять іменники *блідість* – *блідота*, *вільгість* – *вільгота*, *гіркість* – *гіркота*, *давність* – *давнина*, *зайвість* – *зайвина*, *низькість* – *низина*, *новина* – *новизна*, *убогість* – *убозтво* та ін. Якщо серед моносемічних спільноосновних іменників двослівних рядів відмінність була не стільки значеннєва, скільки функціонально-стилістична, то різниця між полісемічними іменниками двослівних пар полягає у кількості лексико-семантичних варіантів, їх місці й ролі в семантичних структурах, а вже потім – у функціонально-стилістичних особливостях. Проте слід відмітити, що серед таких пар слів зрідка трапляються іменники з однаковими лексичними значеннями та однаковим розташуванням лексико-семантичних варіантів у семантичних структурах слів, наприклад, іменники *вільгість* і *вільгота* мають значення "вогкість", "волога": "...чуги, як знадвору по шибках перекочуються краплини *вільгості*" /М. Стельмах/, "Ольга затрималась біля вікна, вбираючи в себе *вільготу* осінньої ночі" /Ю. Смолич/. Відмінність між словами полягає лише в тому, що іменник *вільгість* порівняно рідко вживається із значенням "вогкість". У відмінних спільноосновних полісемічних словах переважно один із лексико-семантичних варіантів є спільним, проте місце й роль його в семантичних структурах – неоднакові. Наприклад, іменники *новина* і *новизна* пов'язані між собою значенням "якість за знач. новий", але якщо для іменника *новизна* – це головне значення, то в семантичній структурі слова *новина* воно вторинне.

У двослівних парах часто один із іменників є однозначним, інший – багатозначним. Лексико-семантичні стосунки між такими словами подібні до тих, у яких перебувають полісемічні слова, наприклад: *біднота* "матеріальна незабезпеченість, нестатки, брак засобів до

існування, убогість": "І бідному часом буває, що він забуває свою *бідноту*..." /П. Мирний/, *бідність* з таким же значенням: "І *бідність*, і багатство не дають спати" /М. Стельмах/. Пор. інші, вторинні значення іменника *бідність*: "Ця кімната вразила *бідністю* обстановки" /А. Хижняк/, "Експерименти показали, ...що у людей, які перебувають в умовах *бідності* подразників, змінюється настрої, розвивається втома, напруженість" /З газет/.

Спільне значення у семантичній структурі полісемічного слова може бути похідним або головним. Так, іменник *глибокість* має значення "простір, що знаходиться на великій відстані від поверхні до низу або вгору / про небесний простір, космос/: "/Голоси Потерчат/: "Ми ж бо не знали, що тут гості, ми б не зринали із *глибокості*" /Л. Українка/, "Вгорі над Ліною в космічній *глибокості* яскраваються зоряні візерунки неба" /О. Гончар/. З таким же значенням функціонує іменник *глибина*: "Он рибки затремтіли. Пливіть із *глибини*" /М. Рильський/, "А там в високій *глибині*, де тоне тоне ясна, перловий жайворон тонить: хмар-хмарова весна!" /П. Тичина/. Однак для іменника *глибина* це значення – вторинне /пор. головне значення "відстань зверху вниз від поверхні, краю чого-небудь": "Трактористи *глибини*, потрібної на оранці, не завжди дотримуються" /В. Кучер/.

Крім відмінності між спільноосновними полісемічними словами в семантичних структурах, уживання таких іменників в однаковому значенні іноді характеризуються різною частотністю. Так, наприклад, іменник *новина* менш уживаний порівняно з іменником *новизна* /див. також *вільгість* – *вільгота*/.

Рядів, які сформовані трьома і більше спільноосновними деад'єктивами, небагато.

Однозначні іменники багатослівних рядів здебільшого відрізняються між собою лише функціонально-стилістичними особливостями, наприклад: *білість* "абстр. ім. до білий у значенні "який має колір крейди, молока, снігу; протилежне чорний": "В небі високім проходить, безхмарними зримий почамі, Шлях, що за *білість* своєю споконвіку зветься Молочним" /М. Зеров/, *білизна* "білість": "*Білизна* снігів від сонця, що підводилось з-за гір, З незвичності засліплювала зір" /О. Підсуха/, *білина* "те саме, що й білизна": "За містом холодною *білиною* свігився степ" /Я. Баш/.

Відмінність між іменниками *білість*, *білизна*, *білина* виявляється в стилістичному забарвленні /*білість* – книжного характеру/ та частоті вживання /*білина* – рідковживане/.

У кількаслівних рядах спільноосновних багатозначних іменників переважно всі слова пов'язуються між собою одним із лексико-семантичних варіантів, але місце його в семантичних структурах цих слів – різне.

Спільноосновні іменники *гордість* – *горгота* – *гординя* пов'язані між собою значенням "пихатість", але якщо в семантичній структурі іменника *гордість* це значення замикає структуру, то в семантичній структурі іменника *гординя* воно є головним, а для іменника *горгота* – єдиним. Неоднаковим місцем спільного лексико-семантичного варіанта у семантичних структурах слів ще не вичерпується відмінність спільноосновних іменників у значенні, за допомогою якого вони пов'язуються. Спільне значення в сучасній українській мові нормативним є лише для лексеми *гордість*. Іменник *горгота* вживається в говірках української мови, а *гординя* в синонімічному значенні – застаріле слово. Деякі полісемічні іменники кількаслівних рядів можуть синонімізуватися ще через якість із значень. Так, слова *гордість* і *гординя* пов'язані між собою ще значенням "почуття задоволення від усвідомлення досягнутих успіхів", диференціюючись при цьому його місцем в семантичних структурах, стилістичним забарвленням /іменник *гордість* більш властивий книжній мові, *гординя* – розмовній/ і частотою вживання /іменник *гординя* – рідковживаний/.

Слід відзначити, що серед аналізованих спільноосновних деад'єктивів трапляються і рівнозначні іменники, наприклад *німота* "стан за значенням німий" і *німина* "тварина": "Ніхто в селі й не подумав дражити його за *німоту*" /М. Томчаний/, "Знову німа *німота* обняла хату" /П. Мирний/, "Звичайно, *німина*, тварина мовчуща, але вона теж тямить. Кінь не до батога, більше до ласки чулий..." /О. Гончар/. До такого типу слів належать також *низькість* і *низина*, *прямота* і *прямізна*, *просторість* і *просторінь* та ін.

Аналіз прикметників з однаковим модифікаційним значенням і структурно різними дериваційними формантами показує, що серед них переважають моносемічні слова, які утворюють двокомпонентні ряди спільноосновних деад'єктивів, хоча трапляються й багатоконпонентні, зокрема серед дериватів із значенням "сильний вияв ознаки", наприклад: *товстенький* – *товстісінкий* – *товстезний* – *товстелющий* – *товстенний* – *товстючий* – *товстючий* – *товщенний* – *претовстий*.

У межах словотвірного значення "неповний вияв ознаки" лише окремі спільноосновні різноформантні деад'єктиви засвідчують семантичну нетотожність, пор. *білуватий* "з білим відтінком, трохи білий", *біластий*, *білястий* "трохи білий, білуватий" і *білявий* "який має світле волосся, біловолосий". Більшість із таких утворень мають однакові значення і здебільшого розрізняються сферою та частотою вживання або емоційним забарвленням. Так, на тлі стилістично нейтральних і найбільш поширених деад'єктивів із суфіксом *-уват-* увиразнюється "розмовність" дериватів із суфіксами *-ав-*, *-аст-*, пор. *сивуватий* "трохи сивий" і розмовні слова з таким же значенням

сивавий, сивастий, ругуватий "трохи рудий" і ругавий, рудявий тощо, та пестливість похідних із суфіксом **-еньк-**, наприклад, *вогкуватий* "трохи вогкий" і *вогкенький* "трохи вогкий": "Колосся *вогкувате*, от і не вимолочується" /О. Донченко/, "Швиденько загнала скот у загороду та до хустки мерції. Лап, — *вогкенька* ще. Ну, та нічого, і на голові висохне" /А. Головка/.

Поодинокі деад'єктиви, наприклад *ледачкуватий* і *ледаченький*, *жовтуватий* і *жовтавий*, тотожні не тільки семантично, а й за функціонально-стилістичними особливостями.

Семантико-функціональні відношення, що склалися між похідними на позначення сильного вияву ознаки, в основному не виходять за межі відношень між уже проаналізованими спільноосновними деад'єктивами. Відзначимо лише, що деад'єктиви з суфіксом **-есеньк-** на фоні спільноосновних із суфіксами **-ісіньк-**, **-усіньк-**, **-езн-**, **-елезн-**, **-ущ-** та з префіксом **пре-** виражають не такий високий ступінь вияву ознаки, як останні. Для прикладу наведемо контекстуальні реалізації деад'єктивів із спільною твірною основою **товст-**: "Старий зупинився. Витяг шкуратяного кисета, скрутив *товстезну* цигарку" /Ю. Яновський/, "Зоставшись наодинці, Гуцалюк скрутив *товстелющу* цигарку, запалив" /С. Добровольський/, "Тисячотонні шаланди на *товстелезних* залізних трасах поверталися важко, як потворні морські дива" /О. Донченко/, "Сахо метнулася...Якийсь час бігла вона вздовж муру, поки з розгону вдарилася об *товстенний* дуб" /Ю. Смолич/, "Що за диво? Ви в лісі? Серед *товстючого* високого дерева ген на гору коритом потягся шлях" /П. Мирний/, "Праворуч, за огорою, розкинувся старий сад, з *товстющими* деревами" /П. Колесник/, "Чоловік...випряг коня, пустив його пастись, а сам зрубав дуба *товстого-претовстого*, розколов його до половини" /З народної казки/.

У небагатьох парах спільноосновних дериватів, які виражають надмірний вияв ознаки, деад'єктиви з префіксом **над-**, на відміну від нейтральних чи навіть розмовних утворень із префіксом **за-**, мають виразно книжний характер, сфера їх функціонування — науковий стиль: *загустий* — *надгустий*, *залегкий* — *надлегкий*, *зависокий* — *надвисокий*, *заглибокий* — *надглибокий*, *завеликий* — *надвеликий*, *задовгий* — *наддовгий*. Водночас спостерігається тенденція до розширення сфери функціонування префікса **над-**, за допомогою якого утворені прикметники зі значенням "надмірний вияв ознаки", пор.: "/Огнев:/Хто ж це так орудує? Найшли? /Орлик:/ Так, політрук був там дуже пильний товариш, *надпильний*, виявив сразу і доповів начальству" /О. Корнійчук/, "Бо не встигли редакції газет підрахувати плюси й мінуси в своєму *надкуцому* бюджеті, як їхні гіпотетичні прибутки, що з ними журналісти збиралися увійти

в ринок і якось якщо не жити, то бодай зачепитися так, почали танути, мов заячий жир" /З газет/.

Спільноосновні деад'єктиви, утворені за допомогою однофункціональних різнозвучних словотворчих формантів, серед дієслівних і прислівникових дериватів на зразок *опрісняти* — *опріснявати*, *жовтіти* — *жовкнути*, *готовити* — *готувати*, *густо* — *згуста*, *сліпо* — *сліпма*, *добре* — *по-доброму* і т. д. малопоширені, а семантико-функціональні відношення між ними аналогічні до тих, у яких перебувають аналізовані спільноосновні іменникові й прикметникові деад'єктиви.

Таким чином, проведений аналіз спільноосновних різноформантних деад'єктивів у сучасній українській мові засвідчує різноманітність семантико-функціональних відношень між ними. Одні з них нічим не розрізняються між собою, інші, маючи однакові лексичні значення, відмінні конотаціями, емоційно-експресивним забарвленням, частотою і сферою використання, ще інші при спільності одного або більше значень протиставляються іншими компонентами лексико-семантичних структур, при цьому місце і роль тотожного значення у семантичних структурах спільноосновних деад'єктивів здебільшого неоднакові. Трапляються й такі деривати, що мають різні значення.

Питання про статус аналізованих спільноосновних похідних на словотвірному й лексико-семантичному рівнях у сучасній лінгвістичній літературі вирішується по-різному. Перш за все постає проблема кваліфікації таких утворень як окремих слів чи варіантів одного й того ж слова. О. С. Ахманова, слідом за О. І. Смирницьким, вважає, що "за наявності в будові двох або більше глос різних афіксальних морфем /при спільності кореневої частини/ ця другорядна чи підпорядкована зовнішня відмінність /тобто відмінність у звуковій оболонці/ може виявитися позбавленою відповідних лексико-семантичних відмінностей. Тому такі глоси виступають уже не як глоси різних слів, а як словотвірні варіанти одного й того ж слова"¹⁸. Виходячи з цього, значну частину аналізованих спільноосновних деад'єктивів, зокрема тих, які нічим не розрізняються між собою або розрізняються лише функціонально-стилістичними особливостями, слід визнати варіантами одних і тих же слів, а не окремими словами. Описуючи аналогічні спільноосновні деривати в російській мові, О. С. Ахманова так і поступає, вважаючи їх словотвірними варіантами¹⁹.

Словотвірними варіантами називають подібні утворення і В. А. Гречко²⁰, М. А. Павленко²¹, автори монографії "Словотвір, синонімія, стилістика"²², визнаючи їх у той же час і самостійними словами. З таким трактуванням важко погодитися. Як слушно зауважила Р. П. Рогожникова, О. С. Ахманова, розв'язуючи питання

про статус спільноосновних утворень із різними афіксами, не врахувала морфемну будову слова і роль афіксальних морфем. Спільноосновні різноафіксальні утворення, в тому числі й ті, які не мають жодних лексико-семантичних відмінностей, не можна вважати варіантами одного слова вже тому, що тотожність слова не може зберігатися, якщо не зберігається тотожність морфем, що утворюють його основу. Визнання аналізованих дериватів варіантами одного і того ж слова суперечить також поширеному в сучасній лінгвістиці поняттю варіювання як позиційно зумовленої видозміни. Суфікси – *ець, -ак, -ій, -иц/я/, -уг/а/, -ість, -інь, -ств/о/, -от/а/, -ин/а/, -изн/а/, -уват-, -ав-, -ісіньк-, -и-, -і-, -ува-* і т. д. – словотворчі морфемні, і це треба враховувати, визначаючи їх статус. Як такі, вони утворюють різні слова, а не варіюють основу одного й того ж слова.

Різне тлумачення сутності спільноосновних утворень позначилося й на розв'язанні питання про синонімію таких слів. Протиставляючи синонімію словотвірному варіюванню слова як її межу, О. С. Ахманова, зрозуміло, не вважає спільноосновні похідні з однаковим лексичним значенням лексичними синонімами²⁶. "Проте синонімія і варіювання в мові – принципово відмінні явища, тоді як спільнокореневі слова складають частину проблеми синонімії, оскільки в даному випадку розглядаються співвідношення значень різних слів"²⁷. Характерно, що, виходячи з різноплановості варіантності й синонімії, дехто з мовознавців розширює рамки синонімії не лише за рахунок спільноосновних утворень, а й несамостійних одиниць – справжніх варіантів²⁸.

Проведений аналіз лексико-семантичних взаємовідношень між спільноосновними деад'ективами в сучасній українській мові показав, що вони повністю відповідають типам кореляцій між різноосновними лексичними синонімами. Винятком є пари різнозначних слів на зразок *лівиця і лівша, німота і німіна, низькість і низина* тощо. Важко погодитися з тими мовознавцями, які, протиставляючи лексичну синонімію словотвірній, не визнають аналогічні розглянутим спільнокореневі слова лексичними синонімами на тій підставі, що відтінок у їх значення вносять афікси²⁹. У таких випадках треба брати до уваги, що спільноосновні утворення функціонують одночасно і як одиниці словотвору, і як одиниці лексики. Як різні слова, що тотожні чи близькі за значенням, вони нарівні з різнокореневими є феноменом лексичної синонімії, хоча значущість і функції спільноосновних синонімів дещо відмінні від різнокореневих³⁰. Разом з тим тотожні чи близькі за значенням спільноосновні слова з однофункціональними, але різнозвучними формантами є словотвірними суфіксальними синонімами³¹.

Таким чином, спільноосновні різноформантні деад'ективи в межах одного словотвірного значення є окремими словами, що функціонують і як лексичні, і як словотвірні синоніми.

ВИСНОВКИ

Дослідження теоретичних питань словотвору, пов'язаних з основоцентричним аспектом вивчення лексичної деривації і створенням типології дериватів, яка ґрунтується на тотожності твірної основи /прикметника/, дає підстави зробити такі основні узагальнення і висновки.

1. Дотеперішні мовознавчі дослідження не вичерпують проблематики словотвору. Беручи до уваги ту обставину, що основна одиниця словотвору – похідне слово – структура двочленна, що поєднує формантну і базову частини, формантоцентричний аспект аналізу словотвору потребує доповнення даними, які ґрунтуються на з'ясуванні ролі твірної основи у формуванні деривата. Тільки врахування результатів обох підходів до словотвору забезпечує адекватну характеристику дериваційної системи у всій її складності й багатогранності.

2. Основоцентричний аспект дослідження словотвору дає змогу поставити й розв'язати ряд нових проблем лексичної деривації, які за інших підходів і не могли стати об'єктом аналізу. Такими є проблеми окреслення семантичних континуумів, які формуються дериватами на базі тих чи інших лексико-граматичних класів слів, і їх структурування, визначення співвідношення й ваги типів деривації, способів словотвору у множинах дериватів, об'єднаних частининомовною спільністю твірної основи, інвентаризація присубстантивних, приад'єктивних, привербальних і т. д. словотворчих формантів, словотворча спроможність частин мови і менших лексико-граматичних угруповань твірних слів, формально-семантичні та прагматичні чинники, які детермінують реалізацію дериваційного потенціалу, інакше кажучи, синтагматика й парадигматика твірних основ.

3. Реалізація основоцентричного підходу до словотвору вимагає внесення суттєвих коректив у методику традиційних дериватологічних досліджень і зумовила встановлення адекватної йому специфічної одиниці класифікації й опису словотвору. Визначення словотвірних значень дериватів і виявлення словотвірних типів, тобто те, що є завершальним етапом при формантоцентричному підході до словотвору, служить лише вихідною позицією в основоцентричних дослідженнях. Словотвірні значення похідних складають семантичний континуум, у межах якого дериваційно реалізують себе твірні слова. Специфіку й особливості реалізації в дериватах тієї чи іншої словотвірної семантики різних структурно-семантичних і формально-граматичних груп твірних слів відображає комплексна одиниця словотвору – словотвірна парадигма.

4. Словотвірна парадигма, характеризуючись системоутворюючою властивістю, дає змогу виявити системну організацію

словотвору в одному з своїх розрізів, при якому системність ґрунтується на константно-змінній рівновазі, константна частина якої забезпечується формально-семантичною тотожністю твірної основи, а змінна — різнотипними словотворчими формантами. Систему словотвору мови можна представити і як сукупність словотвірних парадигм усіх частин мови у їх взаємозв'язках і взаємозумовленостях. Домінуюча у сучасній дериватології концепція системності, яка ґрунтується на ієрархії різних сукупностей словотвірних типів, є односторонньою і не у всій повноті відображає властивості системи словотвору, тому повинна бути доповнена даними про системну організацію словотвору, одержаними в основоцентричних дослідженнях лексичної деривації.

5. Дериватологічні дослідження не повинні обмежуватись словотвірним аналізом дериватів, характеристикою синтагматичних і парадигматичних відношень у словотворі, виявленням системного характеру лексичної деривації, їх можливості набагато ширші. Так, словотвірний аналіз дериватів може дати відповідь на питання про характер і особливості вибору ознак /в широкому розумінні значення цього слова — статичних, процесуальних, предметних, квантитативних тощо/, за якими номінуються явища об'єктивної дійсності. Враховуючи тісний зв'язок номінативної і когнітивної діяльності, одержані дані виходять за межі чисто лінгвістичного інтересу і дають змогу з'ясувати окремі сторони пізнавальної діяльності людини, структури мисленнєвого освоєння навколишнього світу.

6. Українські деад'єктиви становлять помітний пласт дериватів, які утворюють своєрідну, специфічну підсистему в словотвірній системі сучасної української мови. Ця своєрідність і специфіка виявляються в частиномовній структурі деад'єктивів, у співвідношенні типів ономазіологічних категорій, способів словотвору і дериваційних засобів, в закономірностях словотвірної семантики і появи її носіїв.

7. Від прикметників у словотворчих актах мутації, модифікації й транспозиції утворені іменникові, прикметникові, дієслівні й прислівникові деривати, причому транспозиція має місце в утворенні абстрактних іменників і прислівників, модифікація характерна для внутрішньоприкметникової деривації, а мутація — при утворенні іменників із конкретним значенням і дієслів.

8. Суфіксація, префіксація, конфіксація, субстантивація, які використовуються у відприкметниковому словотворі, відіграють неоднакову роль. Універсальним словотворчим засобом у деад'єктивній деривації виступає суфіксація: поєднуючись із основами прикметників, суфікси утворюють іменники, прикметники, дієслова і прислівники з усіма словотвірними значеннями, характерними для деад'єктивів, за винятком окремих

модифікаційних значень. Префіксація і субстантивація обмежені частиномовною належністю утворюваних за їх допомогою деад'єктивів та специфікою словотвірної семантики. Найменша питома вага у відприкметниковому словотворі належить конфіксації. У небагатьох випадках вона виконує функцію вторинного допоміжного засобу на фоні суфіксації.

9. Синтагматика твірних основ прикметників багата й розмаїта. Так, словотвірне значення "носій ознаки" реалізується деад'єктивами, в утворенні яких беруть участь понад 40 суфіксів, у деривації абстрактних іменників з основами прикметників поєднується 19 суфіксів та кілька конфіксів і т. д. /детально див. таблицю 6/. Водночас чітко простежується тенденція до розмежування функціонального навантаження основних, ядерних моделей реалізації кожного словотвірного значення і вторинних, маргінальних. Таке розмежування, що виявляється в незначній продуктивності або в непродуктивності останніх, здебільшого супроводжується ще й функціонально-стильовим і емоційно-експресивним розшаруванням.

10. Семантико-структурний аналіз твірних прикметників дав змогу виявити їх семантичну й структурну типологію /див. таблицю 6/. Вона, в свою чергу, дозволила встановити характерологічні основи передномінаційного мисленнєвого освоєння об'єктів найменування. Так, в утворенні назв осіб використовуються прикметники, які виражають внутрішні якості людини, її зовнішні ознаки, ознаки особи за родом її діяльності, за соціальним статусом і за віковими особливостями. Це дає підстави стверджувати, що найважливішими характеристиками особи за статичними ознаками, релевантними з погляду виділення їх з класу однотипних у мисленнєво-мовленнєвому процесі найменування, є внутрішній світ особи, її зовнішність, рід діяльності, соціальний статус і вік: *сміливець, білявка, швейник, багач, юнак* тощо. Типологія прикметників, які виражають ознаки неосіб і використовуються як ономазіологічні ознаки в утворенні деад'єктивів, багатша від класифікації твірних для назв осіб, оскільки основи, за якими ознаку можна приписати денотатам найменувань предметів, ширші. Як показує типологія твірних прикметників деад'єктивів із предметним значенням, визначальним у мисленнєво-мовленнєвих процесах при найменуванні предметів є їх зовнішні параметри, фізичний, внутрішній стан, локативна, темпоральна, етнічна віднесеність, матеріал і спосіб виготовлення, призначення: *чорниця, кисляк, задник, зимовик, кримка, шкірянка, вареник, цюмвик*.

Такий аспект дослідження словотвору, врахування передномінаційного поняттєвого освоєння мовцем об'єктів найменування, типів ознак, відображених у назвах, досить перспективний, бо дає багатий матеріал для пізнання визначальних чинників у логіко-лінгвальних

актах найменування предметів, явищ об'єктивної дійсності.

11. Структура словотвірної семантики українських деад'єктивів відбиває дериваційно-сміслові трансформації прикметника і зумовлена особливостями значень класу ознакових слів. Природа статичної ознаки, яку відображає прикметник, уможливує з нею логічні операції використання цієї ознаки як відмітної прикмети її носія, абстрагування її від носія і сприймання як автономної діяльної сутності, усвідомлення градації ознаки щодо її прояву в квантитативних, темпоральних, локативних та деяких інших вимірах, процесуалізацію ознаки та редистрибуцію її з присубстантивної позиції в привербальну. На цих властивостях ґрунтуються різнотипні ономаціологічні категорії, що є базою словотвірних значень. Словотвірні значення українських деад'єктивів утворюють цілісну систему категоріальних семантичних величин, яка ґрунтується на тотожності мотивуючих ознакових значень і протиставленні типів семантико-граматичної субкатегоризації або перекатегоризації.

12. Вивчення типових і конкретних словотвірних парадигм різних за якісним і кількісним складом лексико-семантичних груп прикметників на позначення внутрішніх якостей людини, кольору, розміру, смаку, просторових ознак показало, що прикметники дериваційно досить активні, але реалізація словотвірної спроможності конкретними твірними суттєво розрізняється повнотою і типами деривації. Тенденцію до повної реалізації дериваційного потенціалу з багатьох проаналізованих твірних послідовно виявляє невелика кількість у межах кожної лексико-семантичної групи, переважно непохідних прикметників, семантика яких найбільш значуща у практичній діяльності людини, що підтверджується високою частотністю таких ад'єктивів у мовленні. Вони ж становлять ядро лексико-семантичної групи, виражаючи основні семантичні опозиції у межах смислових інваріантів.

13. Реалізація дериваційного потенціалу конкретними прикметниками зумовлена комплексом семантичних, валентісних і прагматичних чинників. Поділ прикметників на якісні й відносні має принципове значення для інтерпретації їх словотвірної спроможності, бо саме цим детермінований кількісний і якісний склад деад'єктивів від того чи іншого прикметника. Так, похідні із словотвірним значенням "носій ознаки" утворюються і від якісних, і від відносних прикметників, тоді як деад'єктиви з транспозиційними й модифікаційними значеннями від відносних прикметників не утворюються.

Разом з тим семантична інтерпретація дериваційної поведінки твірних прикметників на рівні "якісне" й "відносне" значення недостатня. Найперше, сама проблема розмежування якісних і відносних прикметників остаточно не розв'язана, крім того, лексико-

семантичні структури значної частини прикметників поєднують якісні й відносні значення, а в складі лексико-семантичних груп бувають наявні і якісні, і відносні, і якісно-відносні прикметники, проте навіть семантично однорідні ад'єктиви в межах однієї лексико-семантичної групи як твірні проявляють неоднакову активність. Тому для глибокого пізнання семантичних чинників, які визначають словотвірний потенціал і його реалізацію, необхідні нові дослідження семантики прикметників. Як показує проведений аналіз, актуальними й перспективними щодо виявлення семантичних особливостей прикметників як твірних слів є вивчення семантики статичних ознак як позитивних чи негативних /*сміливий* воїн, *кучеряве* волосся і *підлий* хлопець, *вузкий* прохід/, як набутих чи іманентних /*салодкий* чай, *старий* дід і *вишневий* сік/, як абсолютних чи неабсолютних /*вагітна* жінка і *мудра* жінка/, а також виявлення семантичних груп, які можна кваліфікувати як до певної міри відхилення від норми, наприклад прикметники, які своїм лексичним значенням без спеціальних морфологічних засобів виражають максимально високий ступінь вияву ознаки /*гігантський*, *велетенський*, *ганебний*/ чи прикметники на зразок *лівий* на фоні прикметника *правий* і т. д.

14. Важливим чинником реалізації словотвірного потенціалу твірних прикметників є безпосередньо пов'язана з семантикою і нею зумовлена їх валентність у всіх проявах – синтаксичному, лексико-граматичному та лексико-семантичному. Власне семантико-валентісними особливостями твірних прикметників детермінована структура словотвірних парадигм. З'ясувати й пояснити суттєві відмінності в множинах деад'єктивів від конкретних прикметників дозволяє врахування інших факторів, які впливають на появу деад'єктивів, зокрема прагматичних /значущість семантики у практичній діяльності людини, опосередкованої частотністю ад'єктивів, що її виражають/, та наявність функціонально тотожних несловотвірних засобів репрезентації семантики, адекватної словотвірній, що компенсують відсутність відповідних деад'єктивів і не стимулюють деривації.

15. Проведене дослідження – перша спроба вивчення системи відприкметникових утворень у сучасній українській мові на засадах основоцентричної дериватології, але вже воно дозволяє накреслити перспективні й результативні, на нашу думку, напрямки подальших дериватологічних студій. Для створення типології українського словотвору, що ґрунтується на функціональному навантаженні в дериваційних процесах твірної основи, необхідні монографічні дериватологічні дослідження девербативів, десубстантивів, денумеративів тощо. При цьому важливо визначити роль і співвідношення усіх частин мови як твірних баз у їх взаємозв'язках і взаємозумовленостях у словотвірній системі мови.

Вступ

1. Милославский И. Г. О предмете сопоставительного словообразования // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. — М., 1967. — С. 62.
 2. Языковая номинация: Общие вопросы. — М., 1977. — С. 156.
 3. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. — М., 1959. — 623 с. Rozwadowski J. Wybór pism: Językoznawstwo ogólne. — Warszawa, 1960. — Т. 3. — 265 с.
 4. Doroszewski W. Kategorie słowotwórcze // Doroszewski W. Studia i szkice językoznawcze. — Warszawa, 1962. — S. 207-219; Dokulil M. Tvorení slov v češtině: Teorie odvozování slov. — Praha, 1962. — 216 s.
 5. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. — М., 1955. — С. 143.
 6. Бенвенист Э. Синтаксические основы именного сложения // Бенвенист Э. Общая лингвистика. — М., 1974. — С. 254.
 7. Lees R. The Grammar of English nominalizations. — The Hague: Mouton, 1963. — XLVI. — 205 p.; Сахарный Л. В. Словообразование как синтаксический процесс // Проблемы структуры слова и предложения. — Пермь, 1974; Вихованець І. Р. Частины мови в семантико-граматичному аспекті. — К., 1988. — 256 с. та ін.
 8. Див.: Супрун А. Е. Числительные как база для образования новых слов // Вопросы словообразования и фразеологии. — Фрунзе, 1962. — С. 38–39; Даншленко В. П. Имена собственные как производящие основы современного словообразования // Развитие грамматики и лексики современного русского языка. — М., 1964. — С. 77–92; II ж; Имена существительные / нарицательные / как производящие основы современного словообразования // Там же, С. 63–76; Бакина М. А. Имена прилагательные как производящие основы современного русского словообразования // Развитие словообразования современного русского языка. — М., 1966. Деривати, утворені від деяких семантичних груп твірних, здебільшого іменників і дієслів, стали об'єктом досліджень у кандидатських дисертаціях, пор.: Морозова Т. С. Структура словообразовательних парадигм русского глагола: Автореф. ... канд. филол. наук. — М., 1980. — 20 с.; Структура словообразовательных парадигм имен существительных в современном русском языке: Автореф. ... канд. филол. наук. — М., 1980. — 22 с.; Клобукова Л. П. Структура словообразовательных парадигм русских имен прилагательных: Автореф. ... канд. филол. наук. — М., 1982; Денисюк Л. Н. Словообразующий потенциал вещественных существительных в современном русском языке: Автореф. ... канд. филол. наук. — К., 1986. — 16 с.; Пугачев И. А. Структура словообразовательной парадигмы названий лиц в современном русском языке: Автореф. ... канд. филол. наук. — М., 1987. — 14 с.; Давыдова Н. В. Структура словообразовательных парадигм вещественных существительных в современном русском языке / знаки, металлы, драгоценные камни /: Автореф. ... канд. филол. наук. — М., 1989. — 16 с.
- З аналогічних досліджень, проведених на матеріалі інших мов, слід відзначити ще такі: Buzássiová K. Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. — Bratislava, 1974. — 237 s.; Беляева Т. М. Словообразовательная валентность глагольных основ в английском языке. — М., 1979. — 184 с.; пор. також дослідження відтопонімних дериватів у східнослов'янських мовах: Горпинич В. О. Теоретичні питання відтопонімного словотвору східнослов'янських мов. — К., 1973. — 164 с.
9. Словник української мови: В 11-ти т.т. — К., 1970–1980.

1. Ковалик И. И. Вопросы словообразования имен существительных восточнославянских языков в сравнении с другими славянскими языками: Автореф. дис. ... доктора филол. наук. — К., 1961. — С. 6–7.
2. Крім указаної праці І. І. Ковалика, див. ще також: Лопатин В. В. Словообразование как объект грамматического описания // Грамматическое описание славянских языков: Концепции и методы. — М., 1974. — С. 54–57; Горпинич В. О. Теоретичні питання відтопонімного словотвору східнослов'янських мов. — К., 1973. — С. 17–18; Земская Е. А. О парадигматических отношениях в словообразовании // Русский язык: Вопросы его истории и современного состояния: Виноградовские чтения I–VIII. — М., 1978. — С. 67; Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания. — М., 1977. — С. 122–123.
3. Див.: Улуханов И. С. О закономерностях сочетаемости словообразовательных морфем /в сравнении с образованием форм слов/ // Русский язык: Грамматические исследования. — М., 1967. — С. 166–204; Земская Е. А. Современный русский язык: Словообразование. — М., 1973. — С. 194–207.
4. Милославский И. Г. Вопросы словообразовательного синтеза. — М., 1980. — С. 127–224.
5. Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания. — М., 1977. — С. 16–17.
6. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений: Семантика производного слова. — М., 1981. — С. 160.
7. Див.: Степанова М. Д. Проблемы теории валентности в современной лингвистике // Иностранный язык в школе. — 1973. — № 6. — С. 12–22; II ж: Теория валентности и валентный анализ. — М., 1973; Степанова М. Д., Хельбиг Г. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке. — М., 1978; Агмони В. Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики. — Л., 1988. — С. 42–50; Кочерган М. П. Слово і контекст. — Львів, 1980. — 182 с. та ін.
8. Див.: Апресян Ю. Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка. — М., 1974. — С. 164–215; Buzássiová K. Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. — Bratislava, 1974. — 237 s.; Морозова Т. С. Структура словообразовательных парадигм русского глагола: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 1980. — 20 с.; II ж: Структура словообразовательных парадигм и ступенчатый характер русского словообразования // Проблемы структурной лингвистики 1978. — М., 1981. — С. 162–174; II ж: Синтаксические свойства глагола и его словообразовательный потенциал // Проблемы структурной лингвистики 1982. — М., 1984. — С. 81–95; Земская Е. А. Структура именных и глагольных словообразовательных парадигм в русском языке // Актуальные проблемы русского словообразования: Сборник научных статей. — Ташкент, 1982. — С. 14–17.
9. Див.: Клобукова Л. П. Характер валентности как фактор формирования деривационной парадигмы русского прилагательного // Деривация и семантика: слово — предложение — текст: Межвузовский сборник научных трудов. — Пермь, 1986. — С. 64–70; Грецик В. В. Валентность качественных прилагательных и структура их словообразовательных парадигм // Семантика языка и текста: Тезисы межвузовской научной конференции. — Кировоград, 1987. — С. 297–298.
10. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений: Семантика производного слова. — М., 1981. — С. 170.
11. Соссюр Ф. Труды по языкознанию. — М., 1977. — С. 200.
12. Милославский И. Г. Вопросы словообразовательного синтеза. — М., 1980. — С. 179.

13. Мурзин А.Н. Лингвистическое моделирование и деривация в речевой деятельности: /Общие вопросы. Текст. Семантика/: Тезисы научно-теоретической конференции. — Пермь, 1988. — С. 20.
14. Милославский И.Г. Вопросы словообразовательного синтеза. — М., 1980. — С. 181. Див. також: Морозова Т.С. Структура словообразовательных парадигм и ступенчатый характер русского словообразования // Проблемы структурной лингвистики 1978. — М., 1981. — С. 162—174.
15. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. — М., 1973. — С. 11.
16. Соссюр Ф. Труды по языкознанию. — М., 1977. — С. 158—159.
17. Зенков Г.С. Вопросы теории словообразования. — Фрунзе, 1969. — С. 106.
18. Там же, С.104—117.
19. Сафаров Ш. С. Проблематика системно-парадигматических отношений словообразовательных единиц // Актуальные проблемы русского словообразования: Сборник научных статей. — Ташкент, 1982. — С.320—322.
20. Лыков А.Г. Разграничение словообразовательного гнезда и словообразовательной парадигмы // Актуальные проблемы русского словообразования: Сборник научных статей. — Ташкент, 1982. — С.34—36; його ж: Современная русская лексикология: русское окказиональное слово. — М., 1976. — С.42—48.
21. Тихонов А.Н. Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря современного русского языка. — Самарканд, 1971. — С. 31. Пор. також: Чинчлей Т. С. Словообразовательное и деривационное гнезда // Актуальные проблемы русского словообразования: Сборник научных статей. — Ташкент, 1982. — С. 44—46.
22. Тихонов А.Н. Основные понятия русского словообразования // Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка: В 2-х т. — М., 1985. — Т. 1. — С. 47—50.
23. Див.: Земская Е. А. О парадигматических отношениях в словообразовании // Русский язык: Вопросы его истории и современного состояния: Виноградовские чтения I—VIII. — М., 1978. — С. 63—77. Манучарян Р. С. Некоторые вопросы сопоставления словообразовательных категорий: на материале русского и армянского языков // Проблемы семантики. — М., 1974. — С.286—295; його ж: Словообразовательные значения и формы в русском и армянском языках. — Ереван, 1981. — С. 216—232; Лопатин В. В. Словообразование как объект грамматического описания // Грамматическое описание славянских языков: Концепции и методы. — М., 1974. — С. 47—60; Беляева Т. М. Словообразовательная валентность глагольных основ в английском языке. — М., 1979. — С. 8—15; Buzássyová. K. Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. — Bratislava, 1974. — S. 230—233 та ін.
24. Straková V. Substantivní derivace /v ruštině a češtině/. — Praha 1973. — S. 87—88; див. також: Чинчлей Т. С. Знач. праця. — С. 45.
25. Мицирин В. Н. Опыт построения классификаций, прогнозирующих развитие местоимений и словообразовательных парадигм // Филологические науки. — 1973. — № 3. — С. 72—74.
26. Мурясов Р. З. К теории парадигматики в лингвистике // Вопросы языкознания. — 1980. — № 6. — С. 121.
27. Даныленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. — М., 1977. — С. 58.
28. Кубрякова Е. С., Соболева П. А. О понятии парадигмы в формообразовании и словообразовании // Лингвистика и поэтика. — М., 1979. — С. 10.
29. Земская Е. А. О парадигматических отношениях в словообразовании. — С. 72.
30. Кубрякова Е.С., Соболева П.А. Знач. праця. — С. 5—23; див. також: Улуханов И. С.

- Словообразовательная семантика в русском языке. — С. 15—16; Красильникова Е. В. Об употреблении термина парадигма // Актуальные проблемы русского словообразования: Тезисы V республиканской научно-теоретической конференции. — Самарканд, 1987. — Ч. 1. — С. 120—124.
31. Курилович Е. Понятие изоморфизма // Курилович Е. Очерки по лингвистике. — М., 1962. — С. 21. У зв'язку з цим слід зауважити, що Е.Курилович констатував глибокі відмінності в ізоморфних явищах, особливо в плані семантики. Він виявляв ізоморфізм між такими віддаленими і різноплановими мовними одиницями, як склад і речення, слово, і вважав, що при описі фонологічних структур можна використовувати терміни морфології і синтаксису.
 32. Див.: Земская Е. А. Структура именных и глагольных словообразовательных парадигм в русском языке // Актуальные проблемы русского словообразования: Сборник научных статей. — Ташкент, 1982. — С. 14; Морозова Т. С. Структура словообразовательных парадигм русского глагола: Автореф. ... канд. филол. наук. — М., 1980. — 20 с.; Юсупова Н. Г. Структура словообразовательных парадигм имен существительных в современном русском языке: Автореф. ... канд. филол. наук. — М., 1980. — 22 с.; Манучарян Р. С. Словообразовательные значения и формы в русском и армянском языках... С. 216—313; Денисюк Л. Н. Словообразующий потенциал вещественных существительных в современном русском языке: Автореф. ... канд. филол. наук. — К., 1986. — 16 с.; Путачев И. А. Структура словообразовательной парадигмы названий лиц в современном русском языке: Автореф. ... канд. филол. наук. — М., 1987. — 14 с.; Клобукова Л. П. Структура словообразовательных парадигм русских имен прилагательных: Автореф. ... канд. филол. наук. — М., 1982. — 20 с.; Волков В.В. О регулярности реализации тишовой словообразовательной парадигмы русских прилагательных со значением цвета // Филол. науки. — 1989. — № 1. — С. 42—46.
 33. Дюрович Л. Относительные прилагательные в славянских языках // The Slavic Word. — The Hague — Paris, Mouton. — 1972. — P. 196.
 34. Земская Е. А. О парадигматических отношениях в словообразовании... С. 71—76; Манучарян Р. С. Словообразовательные значения и формы в русском и армянском языках... С. 216—232.
 35. Земская Е. А. О парадигматических отношениях в словообразовании... С. 73.
 36. Стеценко П. В., Яцкевич Л. Г. О формальной и семантической структуре частных парадигм в морфологии и словообразовании // Актуальные проблемы русского словообразования: Сборник научных статей. — Ташкент, 1982. С. 75.
 37. Галенко И. Г. Словообразовательные гнезда в лингвистической терминологии русского языка // Актуальные проблемы русского словообразования: Сборник научных статей. — Ташкент, 1982. — С. 63; див. також Зенков Г. С. Знач. праця, с. 117.
 38. Лопатин В. В. Русская словообразовательная морфемика: Проблемы и принципы описания. — М., 1974. — С. 7.
 39. Земская Е. А. О парадигматических отношениях в словообразовании... с. 67.
 40. Ковалик І. І. Про деякі питання слов'янського словотвору // Філологічний збірник. — К., 1958. — С. 5—26; Ковалик І. І. Некоторые вопросы славянского словообразования // IV Международный съезд славистов: Материалы дискуссии. Том второй: Проблемы славянского языкознания. — М., 1962. — С. 118—119.
 41. Тихонов А.Н. Словообразовательное гнездо как единица системы словообразования и как единица сравнительного изучения славянских языков // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. — М., 1987. — С.106.
 42. Ермакова О. П. Словообразовательная цепь в семантическом аспекте // Актуальные

- проблемы русского словообразования: Сборник научных статей. — Ташкент, 1982. — с. 39.
43. Шкляров В. Т. О структуре словообразовательного ряда // Вопросы теории и методики преподавания русского языка в школе. — Воронеж, 1975. — С. 47—55.
 44. Див.: Ковалик І. І. Вчення про словотвір. — Львів, 1961. — Вип. другий. — 82 с.; Соболева П. А. Аппликативная грамматика и моделирование словообразования. — М., 1970. — С. 23; Тихонов А. Н. Проблемы изучения комплексных единиц словообразования..., с. 10—11.
 45. Див.: Русская грамматика: В 2 т. — М., 1980. — Т.1. — С. 132 — 142.
 46. Моисеев А. И. Существует ли "множественная производность" слов? // Актуальные проблемы русского словообразования: Тезисы докладов и краткие сообщения 3 Республиканской научной конференции. — Ташкент, 1978. — С. 242—245; Сигалов П. С. Вопросы теории русского исторического словообразования. — Л., 1977. С.11.
 47. Тихонов А. Н. Множественность словообразовательной структуры слова и русская лексикография // Русский язык: Вопросы его истории и современного состояния: Виноградовские чтения 1—8. — М., 1978. — С. 31—40; Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания. — М., 1977. — С. 43—57; Лопатин В. В. Русская словообразовательная морфемика: Проблемы и принципы описания. — М., 1977. — С. 88—106.
 48. Каспришин З. Е. Множественность словообразовательной мотивации в современном украинском языке: Автореф. ... канд. филол. наук. — К., 1989. — С. 7—11.
 48. Словотвір сучасної української літературної мови. — К., 1979. — С. 108.
 49. Земская Е. А. Современный русский язык: Словообразование. — М., 1973. — С. 185—192.
 51. Ермакова О. П. Проблемы лексической семантики производных и членимых слов // Известия Академии наук СССР: серия литературы и языка. — 1981. — Т. 40. — № 2. — С. 157—158.
 52. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови. — К., 1980. — С. 5—24.
 53. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. — К., 1969. — С. 208—215.
 54. Хохлачева В. Н. К истории отглагольного словообразования существительных в русском литературном языке нового времени. — М., 1969. — С. 13—14.
 55. Чейф У. Л. Значение и структура языка. — М., 1975. — С. 100—102; Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. — М., 1976. — С. 111—121.
 56. Кушина Л. В., Мурзин Л. Н. Транспозиция в системе деривационных процессов // Исследования по семантике: Межвузовский научный сборник. — Уфа, 1988. — С. 71.
 57. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. — М., 1956. — С. 104.
 58. Виноградов В. В. Русский язык: /грамматическое учение о слове/. — М., 1972. — С. 221—230; Пор. також: Гнатюк Г. М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові. — К., 1982. — 248с.
 59. Кучеренко І. К. Граматична характеристика дієприкметника і його місце в системі частин мови // Мовознавство. — 1967. — № 4. — С. 12—20. Пор. також: Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. — К., 1988. — С. 176—180.
 60. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. — К., 1971. — 314 с.; Сучасна українська літературна мова: Морфологія. — К., 1969. — С. 408—417; Русская грамматика: В 2 т. — М., 1980. — Т. 1. — С. 664—671.
 61. Ким Л. А., Низинская В. А. Словообразовательная структура отпричастных наречий на -ще в современном русском языке в аспекте статуса причастий в словообразовательной системе // Актуальные проблемы русского словообразования:

- Материалы республиканской научной конференции. — Самарканд, 1972. — С. 159—165; Словотвір сучасної української літературної мови. — К., 1979. — С. 108—117.
62. Лопатин В. В. Русская словообразовательная морфемика..., С. 92.

Розділ 2

1. Циганенко Г. П. Словотвірні значення як категорія дериватології // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. — К., 1983. — С. 15.
2. Винокур Г. О. Заметки по русскому словообразованию // Винокур Г. О. Избранные работы по русскому языку. — М., 1959. — С. 421.
3. Соболева П. А. Словообразовательная полисемия и омонимия. — М., 1980. — С. 17.
4. Хохлачева В. Н. Словообразование существительных в русском языке: Автореф. ... д-ра филол. наук. — М., 1976. — С. 31—32.
5. Шишов И. А. Проблемы словообразовательного значения в современной отечественной науке // Вопр. языкознания. — 1979. — № 5. — С. 111.
Пор також: Кубрякова Е. С. Типы языковых значений: Семантика производного слова. — М., 1981. — С. 109.
6. Русская грамматика. — М., 1980. — Т.1. — С. 135; Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания. — М., 1977. — С. 10; Лопатин В. В. Русская словообразовательная морфемика..., с. 9.
7. Милославский И. Г. Вопросы словообразовательного синтеза. — М., 1980. — С. 9.
8. Улуханов И. С. Знач. праця. — С. 10—11.
9. Манучарян Р. С. Рец. на кн.: Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке // Вопр. языкознания. — 1979. — № 2. — С. 151; Кубрякова Е. С. Знач. праця. — С. 90—91; Зверев А. Д. Словообразование в современных восточнославянских языках. — М., 1981. — С. 32—36.
10. Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке, С. 11.
11. Соссюр Ф. Труды по языкознанию. — М., 1977. — С. 160.
12. Янко-Триницкая Н. А. Закономерности связей словообразовательного и лексического значений в производных словах // Развитие современного русского языка. — М., 1963. — С. 83—97.
13. Янко-Триницкая Н. А. Знач. праця. — С. 90.
14. Ковалик І. І. Дериватологія /словотвір/ як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце у системі науки про мову // Словотвір сучасної української літературної мови. — К., 1979. — С. 38—40; його ж: Семантична будова слова в сфері мови та мовлення // Студії з мовознавства. — К., 1975. — С. 17—20; його ж: Про лінгвальні категоріальні значення, їх властивості і види // Дослідження з словотвору та лексикології. — К., 1985. — С. 5—15; Зверев А. Д. Знач. праця. — С. 24—36.
15. Манучарян Р. С. Словообразовательные значения и формы в русском и армянском языках — Ереван, 1981 — С. 19—134
16. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. — К., 1984 — С. 25—28
17. Циганенко Г. П. Знач. праця. — С. 5—17.
18. Кубрякова Е. С. Знач. праця. — С. 93.
19. Dokulil M. Tvoření slov v češtině: Teorie odvozování slov. — Praha, 1962. — S. 196.
20. Ibid. — S. 200.
21. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. — М., 1955. — С. 143.
22. Курлович Е. Очерки по лингвистике — М., 1962. — С. 57—70.

23. Dokulil M. Op. cit. – S. 200.
24. Ibid. – S. 196.
25. *Торопцев И. С.* Словопроизводственная модель. – Воронеж, 1980. – С. 42.
26. *Кубрякова Е. С.* Знач. праця. – С. 102.
27. Там же. – С. 198.
28. Там же. – С. 133.
29. Там же. – С. 102.
30. Там же. – С. 136.
31. *Васильев С. А.* Категории мышления в языке и тексте // *Логико-гносеологические исследования категориальной структуры мышления.* – К., 1980. – С. 73.
32. *Русанівський В. М.* Структура лексичної і граматичної семантики. – К., 1988. – С. 8.
33. *Русская грамматика.* – М., 1980. – Т. 1. – С. 136–137; *Ковалик І. І.* Основні проблеми вчення про словотвір // *Укр. мова і літ. в шк.* – 1970. – № 11. – С. 26; *Улуханов И. С.* Словообразовательная семантика в русском языке. – С. 85–96.
34. *Быкова Л. А.* Современный русский литературный язык: Морфемика и словообразование. – Харьков, 1974. – С. 48.
35. *Зверев А. Д.* Словотвірне значення в семантичній структурі похідних // *Мовознавство.* – 1988. – № 1. – С. 22.
36. Див.: *Никитевич В. М.* Основы номинативной деривации. – Минск, 1985. – С. 78.
37. *Doroszewski W.* Syntaktyczne podstawy słowotwórstwa // *Z polskich studiów slawistycznych.* – Warszawa, 1963. – Т. 2.
38. *Волоцкая З. М.* Опыт описания системы словообразовательных значений / на материале русского и польского языков /; Автореф. ... канд. филол. наук. – М., 1968. – 24 с.;
Клименко Н.Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові – К., 1984 – 250 с.; *Grzegorzczkova R.* Zarys słowotwórstwa polskiego: Słowotwórstwo opisowe. – Warszawa, 1979. – S. 11–24; *Honowska M.* Ewolucja metod polskiego słowotwórstwa synchronicznego /w dziesięcioleciu 1967–1977/ – Wrocław; Warszawa, 1979. – 76 S.
39. *Волоцкая З. М.* Знач. праця, с. 8–9.
40. Там же, с. 10.
41. *Doroszewski W.* Kategorie słowotwórcze: Studia i szkice językoznawcze. – Warszawa, 1962. – S. 217.
42. *Кубрякова Е. С.* Типы языковых значений: Семантика производного слова, С. 192; *Горогенская Е. Г.* Деривация синтаксических единиц: Автореф. ... докт. филол. наук. – К., 1991. – С. 20.
43. *Лопатин В.В.* Суффиксальная универбация и смежные явления в сфере образования новых слов // *Новые слова и словари новых слов.* – Л., 1978. – С. 72–80.
44. *Исаченко А. В.* К вопросу о структурной типологии словарного состава славянских литературных языков // *Slavia.* – Roc. 27. – zes. 3 – S. 334–352.
45. *Лопатин В. В.* Суффиксальная универбация и смежные явления в сфере образования новых слов, С. 78; пор. також: *Торопцев И. С.* Словопроизводственная модель. – Воронеж, 1980. – С. 67.
46. *Тараненко А. А.* Языковая семантика в ее динамических аспектах. – К., 1989. – С. 57–67.
47. Детальніше про специфіку словотвірної мотивації в подібних випадках див. с. 25–27 даної роботи.
48. *Холмачева В. Н.* К истории отглагольного словообразования существительных в

- русском литературном языке нового времени, С. 15.
49. *Улуханов И. С.* Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания, С. 133–134.
50. Див.: *Словотвір сучасної української літературної мови,* С. 138–142.
51. За винятком утворень із запозиченими префіксами *пост-*, *транс-* тощо, усі префіксальні деривати просторової і часової модифікації можна розглядати як такі, що мотивовані відповідними приєднаниково-іменниковими словосполученнями, пор.: *надзорний* – *зорний* і *над зорями*, *договний* – *воєнний* і *до війни* і т.д.
52. *Кацнельсон С. Д.* Типология языка и речевое мышление. – Л., 1972. – С. 155.
53. Там же, С. 215.
54. *Щерба Л. В.* Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974. – С. 87.
55. *Курилович Е.* Очерки по лингвистике. – М., 1962. – С. 62.
56. *Пешковский А. М.* Русский синтаксис в научном освещении, С. 143. Пор. також: *Історія української мови: Морфологія.* – К., 1978. – С. 345, 351, 373–380.
57. *Потебня А. А.* Из записок по русской грамматике. – М., 1958. – Т. 1–2. – С. 126.
58. *Виноградов В. В.* Русский язык: / грамматическое учение о слове/, с. 276.
59. Там же.
60. *Уздиган І. М.* Відприкметникові прислівники на *-о*, *-е* у пам'ятках української мови 16–17 ст. // *Студії з мовознавства.* – К., 1975. – С. 116.
61. *Курилович Е.* Очерки по лингвистике, – С. 62.
62. *Щерба Л. В.* Языковая система и речевая деятельность, С. 85.
63. *Вихованець І. Р.* Частини мови в семантико-граматичному аспекті, С. 17.
64. *Пауль Г.* Принципы истории языка. – М., 1980. – С. 433.
65. *Вихованець І. Р.* Частини мови в семантико-граматичному аспекті, С. 186.
66. *Клобукова Л. П.* Специфика парадигматических отношений в словообразовании /на материале словообразовательной парадигматики прилагательных/ // *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 9. – Филология.* – 1981. – № 6. – С. 23.
67. *Янович Е. И.* Наречие в истории русского языка: Генезис и функционирование основных морфологических типов производных наречий. – Минск, 1978. – 144 с.; *Тараненко А. А.* Языковая семантика в ее динамических аспектах, С. 192–195.
68. *Янко-Триницкая Н. А.* Процессы включения в лексику и словообразовании // *Развитие грамматики и лексики современного русского языка.* – М., 1964. – С. 18.
69. Про особливості і взаємозв'язок аналогічних, кореляційних і дефініційних словотворчих процесів див.: *Кубрякова Е. С.* Типы языковых значений: Семантика производного слова, С. 21–41.
70. *Янович Е. И.* Знач. праця.
71. *Ковалик І. І.* Питання слов'янського іменникового словотвору. – Львів, 1958. – С. 5–22.
72. *Dokulil M.* Tvoření slov v češtině: Teorie odvozování slov. – Praha, 1962. – S. 202.
73. *Грищенко А. П.* Прикметник в українській мові. – К., 1978. – С. 162–163.
74. Аналіз структурних особливостей твірних прикметників деяких суфіксальних іменникових деад'сктивів пор.: *Bališ M.* Substantyvizacja sufiksálna przymiotników w języku ukraińskim: Część 1 // *Slavia orientalis.* – Rocznik XXV. – 1976. – №1. – S. 66–76; його ж: *Sufiksy -ik, -ok, -uk/-juk/ w języku ukraińskim: Część 2 // Slavia orientalis.* – Rocznik XXV. – 1976. – №3. – S. 371–398; його ж: *Substantyvizacja sufiksálna przymiotników w języku ukraińskim: Część 3 // Slavia orientalis.* – Rocznik XXVI. – 1977. – № 1. – S. 87–120.
75. *Харитончик З. А.* Имена прилагательные в лексико-грамматической системе современного английского языка. – Минск, 1986. – С. 7–37.

76. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові. — К., 1978. — С. 5; Сучасна українська літературна мова: Морфологія. — К., 1969. — С. 151—154.
77. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. — Л., 1974. — С. 85.
78. Вольф Е. М. Грамматика и семантика прилагательного: На материале иберо-романских языков. — М., 1978. — С. 4.
79. Уфимцева А. А. Лексическое значение: Принцип семиологического описания лексик. — М., 1986. — С. 199.
80. Харштончик З. А. Знач. праця. — С. 11.
81. Виноградов В. В. Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии // Виноградов В. В. Избранные труды: Исследования по русской грамматике. — М., 1975. — С. 192.
82. Ковалик І. І. Питання слов'янського іменникового словотвору. — Львів, 1958. — С. 69—76, 118—120; Словотвір сучасної української літературної мови. — К., 1979. — С. 97.
83. Аналогічні утворення в російській і білоруській мовах розглядаються як відприкметникові деривати, див.: Русская грамматика: В 2-х т. — М., 1980. — Т. 1. — С. 173—174; Сцяцко П. У. Беларускае народнае словаўтварэнне: Афіксальныя назоўнікі. — Мінск, 1977. — С. 110—111.
84. Третьевич Л. М. Нулевая суффиксация имен существительных в современном украинском языке. — Автореф... канд. филол. наук. — Ужгород, 1980. — 24 с.
85. Там же, с. 14.
86. Див.: Словотвір сучасної української літературної мови: — К., 1979. — С. 66, 84, і ін. Пор. також Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. Ужгород, 1960. — С. 125; Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. — К., 1984. — С. 82—86.
87. Лопатин В. В. Субстантивация как способ словообразования в современном русском языке // Русский язык: Грамматические исследования. — М., 1967. — С. 207.
88. Семантико-словотвірна поліфункціональність суфікса *-еньк-* /див. с. 43—44/ зумовила необхідність виділення принаймні двох типів таких утворень, зокрема деад'єктивів, які реалізували значення "неповний вияв ознаки" і "гіпокористичність". Розмежування їх здійснено на основі семантизації аналізованих деад'єктивів у тлумачному Словнику української мови. Якщо словникова стаття деад'єктива з суфіксом *-еньк-* побудована за формулою "пестл. до ...", то такі похідні розглядаються як деривати, що реалізували словотвірне значення "гіпокористичність". Коли ж стаття містить вказівку на градацію ознаки /трохи..., досить..., зм.-пестл. до.../, то деривати мають модифікаційне значення "неповний вияв ознаки".
89. Пор.: Словотвір сучасної української літературної мови. — К., 1979. — С. 242—251.
90. Уауханов І. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания. — М., 1977. — С. 51.

Розділ 3

1. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка: В 2-х т. — К., 1985. — Т. 1. — С. 10.
2. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. — М., 1968. — Т. 3. — С. 5.
3. Соссюр Ф. Труды по языкознанию. — М., 1977. — С. 159.
4. Клобукова Л. П. Специфика парадигматических отношений в словообразовании /на материале словообразовательной парадигматики русских прилагательных/

- // Вестн. Моск. ун-та. — Сер. 9. — Филология. — 1981, — № 6. — С. 19—27.
5. Земская Е. А., Калниязов М. У. Соотношения типовых и конкретных словообразовательных парадигм // Актуальные проблемы русского словообразования: Тезисы V республиканской научно-теоретической конференции. — Самарканд, 1987. — Ч. 1. — С. 9—13.
 6. Див., наприклад: Коваль-Костинська О. В. Назви основних кольорів у болгарській, українській і російській мовах /порівняльна характеристика/ //Українське мовознавство: Міжвідомчий наук. зб. — К., 1974, вип. 2. — С. 28—37; Крищенко А. П. Семантична структура назв кольорів в українській мові // Славистичний збірник. — К., 1963. — С. 97—111; Ковалик І. І. Про семізацію у словотвірному гнізді кореня *зелен-* в українській мові // Українське мовознавство: Міжвідомчий наук. зб. — К., 1983, вип. 11. — С. 50—60; Грановская Л. М. Прилагательные, обозначающие цвет в русском языке: Канд. дис. — М., 1964. — 176 с.; Мегведева А. А. Сопоставительное исследование словообразовательных возможностей русского и украинского языков /на примере лексико-семантических групп имен прилагательных со значением цвета/ // Русское языкознание: Респ. межведомствен. науч. сб. — К., 1980, вип. 1. — С. 117—124; Психолингвистические проблемы семантики. — М., 1983 — С. 46—85 та ін.
 7. Показники частотності твірних прикметників взято із частотного словника художньої прози, див.: Частотний словник сучасної української художньої прози: В 2-х т. — К., 1981. — Т. 2. — С. 712—855.
 8. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. — М., 1986. — С. 86.
 9. Про семантику мовних одиниць в їх поетичній функції див.: Новиков Л. А. Семантика русского языка. — М., 1982. — С. 128—136.
 10. Про історичний розвиток, склад, семантичні особливості таких ад'єктивів див.: Линник Т. Г. Параметричні прикметники і їх становлення. — К., 1986. — 196 с.
 11. Там же, с. 5.
 12. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. — К., 1969. — С. 150.
 13. Див., зокрема: Бережан С. Г. О синонимичности однокоренных слов с разной суффиксальной частью // Лексическая синонимия. — М., 1967. — С. 142—151; Иванникова Е. А. К вопросу о взаимоотношении понятия варианта с понятием синонима // Синонимы русского языка и их особенности. — Л., 1972. — С. 138—153; Морфологічна будова сучасної української мови. — К., 1975. — С. 189—207; Рогожницька Р. П. Варианты слов в русском языке. — М., 1966. — с. 9—10; Рогнина Л. А. Словообразовательная синонимика имен существительных в современном украинском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — К., 1970. — С. 7; Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія. — К., 1973. — С. 85—88; Филін Ф. П. О слове и вариантах слова // Морфологическая структура слова в языках различных типов. — М. — Л., 1963. — С. 128—133.
 14. Див., зокрема: Ахманова О. С. О фонетических и морфологических вариантах слова // Академику В. В. Виноградову к его шестидесятилетию. — М., 1956. — С. 51—59; її ж: Очерки по общей и русской лексикологии. — М., 1957. — С. 21—233; Семиряк В. Д. Шляхи виникнення іменникових словотворчих варіантів // Мовознавство. — 1971. — № 5. — С. 21.
 15. Тут і далі лексико-семантичні структури аналізованих деад'єктивів подаються за тлумачним словником сучасної української мови: див. Словник української мови: В 11-ти т. — К., 1970—1980. Використані також матеріали Лексичної картотеки української мови Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України /Київ/ та картотек Словника мови поетичних творів І. Франка і Словника мови художніх творів В. Стефаника /Івано-Франківськ/.

16. Пор.: Лопатин В. В. Субстантивация как способ словообразования в современном русском языке // Русский язык: Грамматические исследования. — М., 1967. — С. 227.
17. Про неодноразову дію словотвірної моделі на базі єдиної твірної основи див.: Дорошевський В. Элементы лексикологии и семиотики. — М., 1973. — С. 235; Способы номинации в современном русском языке. — М., 1982. — С. 109–123.
18. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии. — М., 1957. — С. 214.
19. Там же, С. 220, 221.
20. Гречко В. А. Однокоренные синонимы и варианты слова // Очерки по синонимике современного русского литературного языка. — М. — Л., 1966. — С. 134.
21. Паўленка М. А. Нарысы па беларускаму словаўтварэнню: Жаночыя асабовыя намінацыі у старабеларускай мове. — Мінск, 1978. — С. 106–107.
22. Дігвіцька Л. П., Рогніна Л. О. Словотвір, синонімія, стилістика. — К., 1982. — С. 82–88.
23. Рогожнікова Р. П. Соотношение вариантов слов, однокоренных слов и синонимов // Лексическая синонимия. — М., 1967. — С. 152.
24. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка. — М., 1972. — С. 63.
25. Шмелев Д. Н. Современный русский язык: Лексика. — М., 1977. — С. 72.
26. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии. — М., 1957. — С. 230–232.
27. Рогожнікова Р. П. Соотношение вариантов слова, однокоренных слов и синонимов // Лексическая синонимия. — М., 1967. — С. 159.
28. Іваннікова Е. А. К вопросу о взаимоотношении понятия варианта с понятием синонима // Синонимы русского языка и их особенности. — Л., 1972. — С. 148–149.
29. Ощипко І. Й. Практична стилістика сучасної української літературної мови: Лексика і фразеологія. — Львів, 1968. — С. 34.
30. Див.: Рогожнікова Р. П. Соотношение вариантов слов, однокоренных слов и синонимов // Лексическая синонимия. — М., 1967. — С. 158; Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія. — К., 1973. — С. 85–87.
31. Ковалик І. І. Питання словотвірної омонімії і синонімії в сфері іменників слов'янських мов // Питання слов'янознавства: матеріали 1 і 2 республіканських славістичних конференцій. — Львів, 1962. — С. 24; Словотвір сучасної української літературної мови. — К., 1979. — С. 47.

**“Реалізація дериваційного потенціалу
прикметниками на позначення внутрішніх якостей людини”**

Твірні прикметники	Зони парадигм										показник частотності	
	субстан- тивна		ад'єктивна					вербаль- на		адвер- біальна		
	носії ознаки	абстрагова ознака	неповний вияв ознаки	сильний вияв ознаки	надмірний вияв ознаки	гіпокорис- тичність	заперечення ознаки	надаліти ознакою	набувати ознаки			адвербіалі- зація ознаки
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
веселий	6	2	1	2	-	1	1	1	1	1	1	155
ситий	1	2	1	2	-	1	1	1	1	1	1	11
дурний	5	6	1	1	-	1	1	1	1	1	1	46
добрий	4	2	-	5	-	1	1	1	1	2	267	
хитрий	6	3	1	3	-	1	1	-	1	1	21	
слабий	2	3	2	-	1	1	-	3	2	1	3	
здоровий	6	-	-	5	1	1	1	1	1	1	95	
мудрий	5	3	-	1	-	-	1	1	1	1	11	
злий	2	2	-	3	-	-	1	1	1	3	30	
тверезий	1	1	-	1	-	-	1	1	1	1	3	
милий	1	2	-	3	-	1	1	-	1	1	21	
щирий	1	1	-	1	-	1	1	-	1	1	43	
готовий	1	1	-	1	-	1	-	1	-	1	57	
сумний	1	1	1	1	-	1	-	-	1	1	45	
глухий	8	2	3	-	-	1	-	1	1	1	38	
тихий	2	2	-	2	-	1	-	1	1	2	113	
цікавий	1	2	-	1	-	1	1	1	-	1	52	
живий	5	1	-	-	-	3	1	2	1	1	149	
радий	-	2	-	2	-	1	1	1	1	1	47	
тупий	5	1	1	-	-	1	-	1	1	1	6	
розумний	3	1	-	-	1	1	1	-	1	1	62	
бадьорий	-	1	1	1	-	1	-	1	1	1	13	
гордий	2	4	1	-	-	-	1	-	1	2	30	
святий	8	1	-	1	-	1	-	1	-	1	62	
смирний	1	2	-	1	-	1	-	-	1	1	5	
гідкий	3	2	1	1	-	-	-	1	-	1	5	
байдужий	1	1	-	1	-	-	1	-	1	1	23	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
сліпий	8	1	-	-	-	1	-	1	1	3	34
п'яний	4	2	2	-	-	-	-	1	1	1	32
сердитий	1	1	-	-	-	1	1	1	-	1	29
дужий	1	1	-	-	-	1	1	-	1	1	20
буйний	-	1	1	1	-	1	-	-	1	1	23
сильний	1	-	1	-	1	1	-	-	1	1	40
дикий	6	1	1	-	-	-	-	-	1	1	34
ледачий	4	1	2	-	-	-	-	-	1	1	7
скупоий	8	2	2	-	-	-	-	-	1	1	8
хижий	2	1	1	-	-	-	-	-	1	1	5
лукавий	2	2	-	-	-	-	1	-	1	1	20
сміливий	2	1	-	-	-	-	1	-	1	1	17
достойний	1	2	-	-	-	-	1	1	-	1	16
благородний	1	2	-	-	-	-	1	1	-	1	17
щедрий	1	2	-	1	-	-	-	-	1	1	17
черствий	-	1	1	-	-	-	-	1	1	1	6
лютий	-	3	-	1	-	-	-	1	1	1	29
жвавий	-	1	-	-	-	1	-	2	1	1	9
ловкий	1	-	1	-	-	1	-	-	1	1	2
паршивий	2	-	1	-	-	1	-	-	1	1	1
кволий	-	1	1	-	-	1	-	-	1	1	15
смутий	-	1	-	1	-	1	-	-	1	1	7
активний	-	1	-	-	-	-	1	1	-	1	6
лагідний	-	1	-	-	-	1	-	-	1	1	41
пильний	-	1	-	-	1	-	-	-	1	1	7
серйозний	-	2	-	-	-	-	1	-	1	1	29
суворий	-	1	-	-	-	1	-	-	1	1	50
мертвий	3	2	-	-	-	-	-	1	1	1	52
німий	4	1	-	-	-	-	-	2	1	1	12
благородний	1	2	-	-	-	-	1	1	-	1	17
шалений	1	2	-	-	-	-	-	-	1	1	17
безумний	1	3	-	-	-	-	-	-	1	1	0
нахабний	1	2	-	-	-	-	-	-	1	1	7
огидний	1	1	-	-	-	-	-	-	1	1	5
смілий	2	1	-	-	-	-	-	-	1	1	0
мужний	-	1	-	-	-	-	-	-	1	1	10
ревний	-	2	-	-	-	-	-	-	1	1	0
хоробрий	-	1	-	-	-	-	-	-	1	1	17
ярий	-	1	-	-	-	-	-	-	1	1	0
навіжений	-	1	-	-	-	-	-	-	1	1	8
глухий	2	2	1	-	-	-	-	-	-	1	3
підлий	2	3	1	-	-	-	-	-	-	1	6
лінивий	2	2	2	-	-	-	-	-	-	1	4
лихий	1	2	1	-	-	-	-	-	-	1	40
скромний	2	1	-	-	-	1	1	-	-	1	23
заздрий	2	2	-	-	-	-	1	-	-	1	2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
заздрісний	1	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
ласкавий	2	1	-	-	-	1	1	-	-	1	48
жадний	1	1	-	2	-	-	-	-	-	1	0
жалібний	1	1	-	-	-	1	-	-	-	1	4
вірний	1	1	-	1	-	1	1	-	-	1	29
паскудний	2	2	1	-	-	-	-	-	-	1	6
сердешний	2	1	-	-	-	1	-	-	-	1	9
страшний	1	1	1	3	-	1	-	-	-	1	71
дивний	1	-	1	-	-	1	-	-	-	1	65
скупний	1	-	1	-	-	1	-	-	-	1	0
дбайливий	1	1	-	-	-	-	1	-	-	1	3
добррозичливий	1	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
дотепний	1	1	-	-	-	-	1	-	-	1	10
злопам'ятний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
зрадливий	1	1	-	-	-	-	1	-	-	1	5
меткий	1	1	-	-	-	-	1	-	-	1	16
милостивий	1	1	-	-	-	-	1	-	-	1	4
підступний	1	1	-	-	-	-	1	-	-	1	4
праведний	2	1	-	-	-	-	1	-	-	1	5
справедливий	1	1	-	-	-	-	1	-	-	2	14
умілий	1	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
культурний	-	1	-	-	-	1	2	-	-	1	13
покірний	-	1	-	-	-	1	1	-	-	1	7
порядний	-	1	-	-	-	1	1	-	-	1	11
привітний	-	1	-	-	-	1	1	-	-	1	21
чемний	-	1	-	-	-	1	1	-	-	1	0
чуйний	-	1	-	-	-	1	1	-	-	1	3
спокійний	-	1	-	1	-	1	1	-	-	1	63
чудний	-	1	1	1	-	-	-	-	-	1	9
непорочний	-	1	-	1	-	-	-	-	-	1	0
ніжний	-	1	-	1	-	-	-	-	-	1	50
немічний	-	1	-	-	1	-	-	-	-	1	4
моторний	-	1	-	-	-	1	-	-	-	1	5
покладливий	-	1	-	-	-	1	-	-	-	1	0
ідкий	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1	12
понурий	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1	5
жалісливий	1	-	-	-	-	-	1	-	-	1	3
бездоганний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
безкорисливий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	2
авторитетний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	7
багатослівний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
боязкий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	6
боязливий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
ввічливий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	5
вимогливий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	5
виприманий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
відвертий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	5
вправний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	7
вразливий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	2
гідний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	20
гнівливий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
гречний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
гуманний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
далекоглядний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	2
делікатний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	4
дисциплінований	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
добросовісний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
довірливий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	6
догадливий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
досконалий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	2
допитливий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	10
доступний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	2
дружелюбний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
журливий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	4
задоволений	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	21
зичливий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
злобний	-	1	-	-	-	-	2	-	-	1	2
ініціативний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
інтелігентний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	7
кваліфікований	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	3
компетентний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
корисливий	-	1	-	-	-	-	2	-	-	1	0
люб'язний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
людяний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	5
моральний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	7
невинний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	8
обачний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
обмежений	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	4
передбачливий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	2
податливий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
покірливий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	4
посидючий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
посидючий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
поступливий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
практичний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	8
примхливий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	7
пристрасний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	6
радісний	-	1	-	-	-	-	2	-	-	1	31
рішучий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	22
розважливий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	4
розважний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
розв'язний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
розсудливий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
рухливий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	4
самостійний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	6
совісний	-	1	-	-	-	-	2	-	-	1	2
спостережливий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	2
стійкий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
стриманий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	13
сумлінний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
тактовний	-	1	-	-	-	-	2	-	-	1	4
темпераментний	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
терпеливий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	2
товариський	-	1	-	-	-	-	1	-	-	2	10
тямущий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	5
уважний	-	1	-	-	-	-	2	-	-	1	8
хитромудрий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
церемонний	-	1	-	-	-	-	2	-	-	1	0
чулий	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	5
біснуватий	1	1	-	-	-	-	-	-	1	-	0
нікчемний	2	2	-	-	-	-	-	-	1	-	7
благий	-	1	1	-	-	1	-	1	-	-	0
цуплий	-	1	1	-	-	1	-	-	-	-	3
хворий	1	2	-	-	-	-	-	-	1	-	34
скнарий	1	1	1	-	-	-	-	-	1	-	0
плюгавий	2	2	1	-	-	-	-	-	1	-	2
жалісний	-	-	-	-	-	-	1	-	1	1	3
бездарний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
безпутний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
безсоромний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	4
безстыдний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
бережливий	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
відважний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	8
відчайний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
владолобний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
далекозорий	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
двосдушний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
зухвалий	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	11
каверзний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
користолюбний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
криводушний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
крикливий	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	4
легковажний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	19
легкодушний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
легкодухий	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
манірний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
марнотратний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
марудний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	6
мовчазний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	35
наївний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	10

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
невірний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	4
невмілий	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
негідний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
недбайливий	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
недбалий	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
недоброзичливий	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
недовірливий	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	6
недостойний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
недоумкуватий	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
нелюдяний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
ненаситний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	3
непокірний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	7
непосидючий	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
непритомний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	3
непрístupний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	5
нерішучий	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
неситий	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
нечемний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
облудний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
очманілий	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	4
писклявий	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
підлесливий	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
плаксивий	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0
повільний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	21
премудрий	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
простодушний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	3
ревнивий	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
розбещений	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	9
розгублений	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	18
розпущений	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
розпутний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
романтичний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	6
самовільний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
свавільний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
сентиментальний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1
смирений	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
спритний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	8
упертий	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	20
цинічний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
строгий	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	5
шустрий	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
агресивний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
аморальний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	3
безвідмовний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
безвідповідальний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1
безвольний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
безглуздий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	15

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
бездіяльний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
бездоглядний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
бездумний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
бездушний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	3
безжалісний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
безжурний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	8
беззахисний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	3
беззлобний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
безмовний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
безневинний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
безпорадний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	6
безпосередній	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	7
безпощадний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
безпринципний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
безрадісний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
безрозсудний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
безрозумний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
безсердечний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
безсовісний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	4
безстрашний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	3
безтактний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
безцеремонний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
безтурботний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	6
безтямний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	4
безшабашний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
бенгежний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
благодушний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
блаудливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
боязливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
бравий	-	2	-	-	-	-	-	-	-	1	7
брехливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	4
бридкий	-	2	-	-	-	-	-	-	-	1	2
бридливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
бундючний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	5
вдумливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	3
великодушний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
вередливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	4
верткий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	3
вертявий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
вибачливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
винахідливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1
відданий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	3
відчайдушний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	8
в'їдливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	7
владний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	5
войовничий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2	7
в'ялий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
ганебний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	9
гонористий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
гоноровитий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	6
грайливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	5
дволичний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
діловитий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	4
добродушний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	7
добросердечний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
добросердний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
добросердний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
докучливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
дошкульний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	6
дратливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
дразливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1
дратівливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
душевний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	25
егоїстичний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
екзальтований	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
експансивний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1
ексцентричний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
емоційний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
енергійний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	16
еротичний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
схидний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
жалюгідний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	9
жартівливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	8
жахливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	4
жадібний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	7
життєрадісний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	6
жорстокий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	15
забіякуватий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
забобонний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	3
задушевний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	3
зажерливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
зажурений	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	7
заклопотаний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	25
занепокосний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	3
запальний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	10
заповзятливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
запопадливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	3
засмучений	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	9
захоплений	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	17
збуджений	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	24
здивований	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	33
зібраний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	9
злорадний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
зляканий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	13

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
знесилений	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	3
знижений	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
зосереджений	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	17
імпульсивний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
інертний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
істеричний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1
кокетливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
кокетний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
кровожерливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
кровожерний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
легковірний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
легкодумний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
легкодухий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
лицемірний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
мерзенний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
метушливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	3
мирний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	25
млявий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1
мовчазливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
мрійливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
мстивий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	3
набридливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
наглий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	4
наполегливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	5
напористий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1
напосідливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
насмішкуватий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	5
настирливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	7
настійливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
настійний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
натхненний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	6
неввічливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
невгамовний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	6
невибагливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1
невправний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
невтомний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	9
негречний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
недалекоглядний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
неделікатний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
незадоволений	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	9
незалежний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
незворушний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1
нездолааний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	3
незламний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
незлюбивий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	3
незлюбливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
немилосердний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
необачливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
необачний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
необережний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	4
непокірливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
непоміркований	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
непомірний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
непоследовний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
непохибний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
непохитний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
непрактичний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
непримиренний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	9
непримхливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
непрístupний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	5
нервовий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	9
нерозважливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
нерозсудливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
нерозумний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	5
несамовитий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	10
нескромний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
несправедливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1
нестерпний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
нестриманий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
нестримний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	12
несхитний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1
нетерпеливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
нетерпливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
нетерплячий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	6
неуважний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
неупереджений	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
нечесний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
нещадний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	6
огидливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
озлоблений	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	4
осатапий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
осоружний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	7
ощадливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
ощадний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
пасивний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
педагогічний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1
песимістичний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
пискливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
пихатий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	4
поблажливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	3
поривний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
попослушний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
працьовитий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	6
привітливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
пригнічений	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
придуркуватий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
примітивний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	6
принижений	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
принциповий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
простосердечний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
простосердний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
протівний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
прямодушний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	4
прямолінійний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
пунктуальний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
пустотливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	5
ретельний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	3
роздратований	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	5
розлючений	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	4
розсіяний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
розхлябаний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
розчарований	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
розчулений	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	3
самобутний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1
самовдоволенний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
самовідданий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
самовладний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	4
самовпевнений	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
самозакоханий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	6
самокритичний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
самолюбивий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
самолюбний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
самонадіяний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
самоправний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
сварливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
своєкорисливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
своєкорисний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
своєрідний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
скандальний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	9
скорботний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
слабохарактерний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	8
сонливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
сором'язливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
сором'язний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
соромливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1
співчутливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	7
спокусливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
старанний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1
статечний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0
стомлений	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
сторопілий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	19

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
непутядий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
нервозний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
нетямкий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
нетямучий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
нетямущий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
обдарований	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	4
обманливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
обманний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
одухотворений	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
перейнятливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
помисливий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
продажний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
простакуватий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
простосердий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
пустоголовий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
розгнuzданий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2
розпущений	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
свободолюбний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
слабовільний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
славолюбний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
туподумний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
туполобий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
хлібосольний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
честолюбний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
чудакуватий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
бешкетний	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
виніжений	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
кухібний	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
підлабузний	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
підлесний	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
соромітний	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
сутяжний	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
твердоголовий	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
шановний	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16
благочестивий	-	-	-	-	-	-	-	-	1	3	3
грізний	-	-	-	-	-	-	-	-	1	25	1
доблесний	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0	0
досадливий	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0	0
зловтішний	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	2
знавіснілий	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0	0
капризний	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0	0
нахрапистий	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1
норовистий	-	-	-	-	-	-	-	-	1	4	4
ображений	-	-	-	-	-	-	-	-	1	17	17
озвірілий	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0	0
отетерілий	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0	0
отупілий	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0	0
переляканий	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0	0
упокорений	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0	0
цивілізований	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0	0

“Реалізація дериваційного потенціалу
прикметниками на позначення кольору”

Таблиця 2

Твірні прикметники	Зони парадигм									показник частотності
	субстан- тивна		ад'єктивна				вербальна		адвербі- альна	
	носії ознаки	абстрагова- на ознака	целовний вияв ознаки	сильний вияв ознаки	надмірний вияв ознаки	гіпокорис- тичність	наслідки ознакою	набувати обнаки	адвербіалі- зація ознаки	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
білий	23	5	4	2	1	1	1	1	2	282
зелений	12	3	7	1	1	1	1	1	2	118
синий	10	4	4	1	-	1	1	1	1	114
червоний	4	3	5	1	-	1	1	1	1	193
жовтий	19	3	3	2	-	1	1	1	1	50
чорний	13	3	1	3	-	1	1	1	1	310
сивий	11	3	3	3	-	1	-	1	1	70
сірий	6	4	2	2	-	1	-	1	1	114
голубий	3	2	1	2	-	1	-	1	1	30
сизий	3	2	1	1	-	1	-	1	1	19
рум'яний	4	1	-	1	-	1	1	1	1	5
багряний	1	3	1	-	-	-	1	1	1	4
блакитний	-	2	1	-	-	1	-	1	1	31
рожевий	1	1	1	-	-	1	-	1	1	36
рудий	6	1	3	-	-	1	-	1	-	44
золотий	2	-	1	2	-	1	1	1	-	71
рижий	3	1	1	-	-	1	-	1	-	2
русявий	3	1	-	-	-	1	-	1	-	14
срібний	-	-	1	1	-	1	-	1	1	34
полум'яний	-	1	-	-	-	-	-	1	1	3
булений	1	-	-	-	-	1	-	-	-	0
вороний	3	-	-	-	-	1	-	-	-	1
зоулястий	1	-	-	-	-	1	-	-	1	0
багровий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
сріблястий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
сталевий	-	1	-	-	-	-	-	-	1	14
фіалковий	-	1	-	-	-	-	-	-	1	6
фіолетовий	-	1	-	-	-	-	-	-	1	3
іржавий	-	-	-	-	-	-	-	1	1	10
								1	1	11

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
кривавий	-	-	-	-	-	-	1	-	1	18
бурий	1	-	1	-	-	-	-	-	-	0
гнідий	3	-	-	-	-	-	-	-	-	3
мідяний	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1
лимонний	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2
мишастий	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
перламутровий	1	-	-	-	-	-	-	-	-	3
чалий	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
мурий	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0
карий	1	-	-	-	-	-	-	-	-	18
русий	-	-	1	-	-	-	-	-	-	3
ліловий	-	-	1	-	-	-	-	-	-	0
мідний	-	-	-	-	-	-	-	-	-	22
пурпуровий	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0
пурпурний	-	-	-	-	-	-	-	-	1	3
вогнистий	-	-	-	-	-	-	-	-	1	8
малиновий	-	-	-	-	-	-	-	-	1	3
медовий	-	-	-	-	-	-	-	-	1	4
оранжевий	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2
сніжний	-	-	-	-	-	-	-	-	1	35
сонячний	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
червільковий	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0
бронзовий	-	-	-	-	-	-	-	1	0	8
буряковий	-	-	-	-	-	-	-	1	0	5
маковий	-	-	-	-	-	-	-	1	0	2
черлений	-	-	-	-	-	-	1	-	0	0
янтарний	-	-	-	-	-	-	-	1	0	1

“Реалізація словотворчого потенціалу
параметричними прикметниками”

	Зони парадигм											показник частотності
	Твірні прикметники	субстан- тивна	ад'єктивна					вербаль- на			адвер- біальна	
			носії ознаки	абстрактна ознака	неповний вияв ознаки	сильний вияв ознаки	надмірний вияв ознаки	гіпокорис- тичність	заперечення ознаки	надлігті ознакою		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
малий	6	3	1	4	1	1	1	3	1	1	73	
високий	4	2	1	3	2	1	1	3	1	2	254	
глибокий	3	3	1	2	2	1	1	1	1	2	64	
широкий	-	6	1	2	1	1	1	1	1	2	165	
товстий	6	1	1	10	-	1	1	1	1	2	31	
вузький	1	1	1	3	1	1	-	1	1	1	48	
короткий	3	1	1	2	1	1	-	2	1	1	80	
низький	2	1	1	2	1	1	-	5	1	1	33	
великий	2	6	1	4	2	1	1	1	1	1	520	
довгий	1	3	1	4	2	-	1	4	1	2	161	
тонкий	-	2	1	4	1	1	-	1	1	1	95	
тісний	1	2	1	1	1	1	-	1	1	1	11	
дрібний	5	1	1	4	-	1	-	1	1	1	51	
мілкий	3	2	1	1	-	1	-	1	1	1	0	
грубий	-	4	1	2	1	1	-	-	1	2	31	
просторий	-	2	-	-	-	1	-	1	1	1	33	
куций	5	-	-	-	-	-	-	-	-	1	7	
незмірний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0	
непомірний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0	
нескінченний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0	
неоглядний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	3	
неосяжний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	7	
безмірний	-	2	-	-	-	-	-	-	-	1	0	
безкрайний	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	0	
безкінечний	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	6	
безмежний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	18	
бездонний	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	6	
безодній	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	
обширний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0	
колосальний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	3	
гігантський	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	4	
титанічний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	3	

Таблиця 4

“Реалізація словотворчого потенціалу
прикметниками на позначення смаку”

Зони парадигм												показник частотності
Твірні прикметники	субстан- тивна		ад'єктивна					вербаль- на		адвер- біальна		
	носії ознаки	абстрагова ознака	неповний вияв ознаки	силянний вияв ознаки	надмірний вияв ознаки	гіпокорис- тичність	заперечення ознаки	надліглі ознакою	набувати ознаки			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
солодкий	10	2	2	3	1	1	1	1	1	1	29	
гіркий	4	2	1	1	-	1	-	1	1	1	34	
кислий	4	1	1	1	-	1	-	1	1	1	5	
прісний	1	1	1	-	-	-	-	1	1	1	4	
квасний	1	1	1	1	1	1	-	-	2	1	0	
солоний	4	1	1	-	-	1	1	-	-	1	11	
ласий	5	-	-	-	-	1	-	-	1	1	4	
смачний	1	-	-	1	-	1	1	-	-	1	3	
терпкий	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1	8	
пряний	2	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0	
лакомий	2	-	-	-	-	-	-	-	1	3	0	
винний	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	

Таблиця 5

“Реалізація словотворчого потенціалу
прикметниками на позначення просторових ознак”

Зони парадигм											показник частотності
Твірні прикметники	субстан- тивна		ад'єктивна				вербальна		адвербі- альна		
	носії ознаки	абстрагова- на ознака	неповний вияв ознаки	силянний вияв ознаки	надмірний вияв ознаки	гіпокорис- тичність	надліглі ознакою	набувати ознаки			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
далекий	5	2	1	2	1	1	1	1	2	130	
близький	1	1	1	2	-	1	1	1	3	26	
лівий	6	1	-	-	-	-	1	1	4	76	
правий	3	-	-	-	-	-	-	1	4	72	
суміжний	1	1	-	-	-	-	-	-	1	3	
полярний	1	1	-	-	-	-	-	-	1	2	
вертикальний	1	1	-	-	-	-	-	-	1	0	
горизонтальний	1	1	-	-	-	-	-	-	1	0	
перпендикулярний	1	1	-	-	-	-	-	-	1	0	
віддалений	1	1	-	-	-	-	-	-	1	0	
зовнішній	-	1	-	-	-	-	-	-	1	4	
зоряний	-	1	-	-	-	-	-	-	1	18	
поверховий?	-	1	-	-	-	-	-	-	1	0	
внутрішній	1	-	-	-	-	-	-	-	1	21	
місцевий	1	-	-	-	-	-	-	-	2	19	
обхідний	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2	
верховий	5	-	-	-	-	-	-	-	-	0	
задній	3	-	-	-	-	-	-	-	-	22	
нижній	3	-	-	-	-	-	-	-	-	14	
низовий	4	-	-	-	-	-	-	-	-	3	
поперечний	2	-	-	-	-	-	-	-	-	0	
спідній	5	-	-	-	-	-	-	-	-	5	
верхній	1	-	-	-	-	-	-	-	-	25	
західний	1	-	-	-	-	-	-	-	-	4	
кінцевий	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2	
лівобережний	1	-	-	-	-	-	-	-	-	5	
окружний	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0	
правобережний	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0	
східний	1	-	-	-	-	-	-	-	-	5	
хвостовий	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0	
довколишній	1	-	-	-	-	-	-	-	-	4	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
навколишній	1	-	-	-	-	-	-	-	-	5
передній	1	-	-	-	-	-	-	-	-	25
останній	1	-	-	-	-	-	-	-	-	242
крайній	1	2	-	-	-	-	-	-	-	20
центральний	2	1	-	-	-	-	-	-	-	13
протилежний	-	1	-	-	-	-	-	-	-	15
черговий	-	1	-	-	-	-	-	-	-	29
локальний	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0
подальший	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2
поздовжній	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0
північний	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
південний	-	-	-	-	-	-	-	-	1	12
тутешній	-	-	-	-	-	-	-	-	1	8

"Дериваційна валентність ад'єктивних основ"

Словотвірні значення і засоби їх реалізації	Основи прикметників, які виражають													
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
внутрішні якості когось чи чогось														
зовнішні ознаки когось чи чогось														
ознаки осіб за їх соціальним статусом														
ознаки осіб за їх віковими особливостями														
ознаки осіб за родом діяльності														
ознаки предметів за віднош. до того, з чого вони виготов.														
ознаки предметів за віднош. до способу їх виготовлення														
ознаки предметів за віднош. до їх призначення														
ознаки предметів за віднош. до того, з чого вони зроблені і функціонують														
ознаки за відношенням до місця														
ознаки за відношенням до часу														
ознаки за відношенням до країни, краю, етносу														
ознаки за віднош. до того, кому чи чому вони властиві														

"носії ознаки"

-ик	+	-/+	+	п	+	+	+	+	+	+	+	-	-
-ець	+	+	+	п	п	п	п	п	п	-	-	-	-
-ак/-як/	+	+	+	п	-	+	-	+	п	+	-	-	-
-ок	+/-	-/+	-	п	-	-	п	-	-	-	-	-	-
-ун	+/-	+/-	-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-ист													
/-іст/													
/-їст/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
-ань	п/-	+/п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-к/о/	+/-	+/-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-ук	-	п/п	-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-ан	п/-	п/-	-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-ень	п/-	п/-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-ів	п/-	п/-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

* Знаки "+", "-", "п" вказують на наявність чи відсутність деад'єктивів, а "п" позначає поодинокі випадки деривації.

В одну групу об'єднані основи прикметників, які виражають внутрішні якості осіб і внутрішні, фізичні якості предметів, зовнішні ознаки осіб і зовнішні ознаки предметів. Диференціація їх, релевантна для словотвірного значення "носії ознаки", здійснюється відповідними знаками через скісну лінію, при цьому перший з них стосується сполучуваності основ прикметників, які виражають ознаки осіб, другий — прикметників, що виражають ознаки предметів. Якщо наявний тільки один знак, то він стосується обох типів прикметникових основ.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
-ач	п/-	п/-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-ар	п/-	п/-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-анин	-	-	п	-	-	-	-	-	-	-	п	-	-	-
-ат	-	п/п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-аш	п/-	п/-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-ир	-/п	-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-иш	-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-юх	п/-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-к/а/	+	+	-	п	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-
-иц/я/	+	п/п	+	п	+	+	+	+	п	+	п	п	-	-
-ни/а/	-/+	-/+	-	-	-	-	п	+	-	-	п	п	п	-
-атин/а/	-/+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-ух/а/	п	п	-	п	-	-	п	-	-	-	-	-	-	-
-ни/я/	-/п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-ул/я/	п/-	п/-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-ак/а/	п/-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-ах/а/	п/-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-аг/а/	п/-	п/-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-ох/а/	-	п/-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-уг/а/	п/-	п/-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-ук/а/	п/-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-к/и/	-	-	-	-	-	-	п	-	п	-	-	-	-	-
-ц/і/	-	-/п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
0с	+/+	+/+	п	п	п	-	п	+	-	п	-	п	-	-
субстан- тивація	+/+	+/+	+	п	+	п	п	+	п	п	п	п	-	-

"абстрагована ознака"

-ість	+	+	+	п	-	+	+	п	+	+	+	-	-	-
-от/а/	+	+	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-ни/а/	+	+	-	-	-	-	-	-	-	п	п	-	-	-
-изв/а/	п	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-к/а/	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	п	п	-	-
-щин/а/	+	-	-	-	-	-	-	-	-	п	п	п	-	-
-інь	+	+	-	-	-	-	-	-	-	п	-	-	-	-
-істик/а/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-истик/а/	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
-иц/я/	+	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	п	-	-
-еч/а/	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-яв/а/	п	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-аці/я/	п	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-инк/а/	п	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-ни/я/	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-изм	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
/-изм/	+	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
-ств/о/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
-цтв/о/	+	-	п	п	п	-	-	-	-	-	-	-	п	-
-й/а/	+	п	-	-	-	-	-	-	-	-	п	+	-	-
-ощ/і/	+	-	-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
0с	+	+	-	п	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
субстан- тивація	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
про...0с	-	п	-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
на...0с	-	п	-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
па...-ок	-	п	-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

"неповний вияв ознаки"

-уват-	+	+	п	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-еньк	+	+	п	-	-	-	-	-	-	-	п	п	-	-
-ав	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-/-яв-/	п	+	-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-аст-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
/-яст-/	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-ист-	п	+	-	п	-	-	-	-	-	п	-	-	-	-
-овит-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
небез-	+	-	-	-	-	-	-	-	п	п	-	-	-	-
напів-	+	+	+	п	-	п	+	-	-	п	п	-	-	-
пів-	+	+	-	п	-	-	п	-	-	п	п	-	-	-
по-	п	п	-	п	-	-	-	-	-	-	п	-	-	-
при-	п	-	-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

"сильний вияв ознаки"

-есеньк-	+	+	-	п	-	-	-	-	-	-	п	п	-	-
-ісіньк-	+	+	-	п	-	-	-	-	-	-	-	п	-	-
-ущ-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
/-ющ-/	+	+	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-езв-	+	+	-	п	-	-	-	-	-	-	п	п	-	-
-енн-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	п	-	-	-
-уч-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
/-юч-/	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-усіньк-	п	+	-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
/-юсіньк-/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
пре-	+	+	п	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ультра-	п	п	п	-	-	-	-	-	-	п	-	-	-	-
пра-	-	-	-	п	-	-	-	-	-	-	-	п	п	-

"надмірний вияв ознаки"

за-	+	+	-	п	-	-	-	-	-	-	-	п	-	-
над-	+	п	-	-	-	-	-	-	-	-	п	п	-	-
понад-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	п	-	-

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
"гіпокористичність"														
-еньк-	+	+	п	п	-	-	-	-	-	-	п	п	-	-
"заперечення ознаки"														
не-	+	+	+	п	-	п	+	+	п	п	п	-	-	-
без-	+	-	-	-	-	+	-	п	+	-	-	-	-	-
анти-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
а-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ір-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ім-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
псевдо-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Просторові модифікації														
над-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
понад-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
під-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
при-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
суб-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
за-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
поза-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
перед-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
між-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
інтер-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
Часові модифікації														
перед-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
до-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
під-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
після-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
по-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
пост-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
між-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
"спрямований проти того, на що вказує твірне слово мотивуючого прикметника"														
проти-	+	-	-	-	-	-	-	-	п	+	п	-	-	-
анти-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
"прихильний до того, на що вказує твірне слово мотивуючого прикметника"														
про-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
"встановлений між тим, на що вказує твірне слово мотивуючого прикметника"														
між-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	п	-
"набувати ознаки"														
-і-	+	+	п	п	-	-	-	-	-	п	п	-	-	-
-а-	+	+	п	п	-	-	-	-	-	-	-	п	-	-

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
-ну-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
за-...-і	п	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
з-/с-/...-і	п	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
о-...-і	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
об-...-і	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	п	-
по-...-і	п	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
роз-...-і	-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
у-/в-/...-і	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
"наділяти ознакою"														
-и-	+	+	-	п	-	-	-	-	-	п	п	п	-	-
-ува-	+	п	п	п	-	-	-	-	-	-	-	-	п	-
в-/у-/...-и-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
з-/с-/...-и-	+	+	п	-	-	-	-	-	-	-	-	п	п	-
о-...-и-	+	п	п	-	-	-	-	-	-	п	-	-	п	п
ви-...-и-	п	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
від-...-и-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	п	-	-	-
за-...-и-	п	п	-	-	-	-	п	-	-	-	-	п	-	-
на-...-и-	-	п	-	-	-	-	п	-	-	-	-	-	п	-
об-...-и-	п	п	-	-	-	-	п	-	-	-	-	-	-	-
пере-...-и-	-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
під-...-и-	-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
по-...-и-	п	п	-	-	-	-	п	-	-	-	-	-	-	-
прш-...-и-	п	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
про-...-и-	п	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
роз-...-и-	п	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
"двері/облі/кці/ці/ознаки"														
-о /-е/	+	+	+	п	-	-	-	-	п	+	+	+	-	-
-и-	п	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
по-...-ому	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
по-...-и	+	-	-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
з-/с-/...-а/-у/	п	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
на-...о	+	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
в-/у-/...-і	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
в-/у-/...-о	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
в-/у-/...-у	п	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
до-...-а	п	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
за-...-у	п	-	-	-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-
за-...-ки	-	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
на-...-і/-ки,	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-едь/	п	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
нав-...-ки/-ці,	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-едь/	п	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
по-...-у	п	п	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

З М І С Т

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМИ ОСНОВОЦЕНТРИЧНОЇ ДЕРИВАТОЛОГІЇ	7
§1. Основоцентричний аспект дослідження словотвору	7
§2. Словотвірна парадигма як одиниця внутрішньоструктурної типології словотвору	12
§3. Прикметники як мотивуючі слова	21
РОЗДІЛ 2. ЗАКОНОМІРНОСТІ ФОРМУВАННЯ СЕМАНТИКИ УКРАЇНСЬКИХ ДЕАД'ЕКТИВІВ	28
§1. Теоретичні питання словотвірного значення	28
§2. Структура словотвірних значень відприкметникових утворень у сучасній українській мові	38
§3. Засоби реалізації словотвірних значень у відприкметниковому словотворі української мови	55
РОЗДІЛ 3. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ СЛОВОВІРНИХ ПАРАДИГМ	111
§1. Особливості структурування словотвірних парадигм	111
§2. Реалізація словотворчого потенціалу прикметниками на позначення внутрішніх якостей людини	114
§3. Реалізація словотворчого потенціалу прикметниками на позначення кольору	128
§4. Реалізація словотворчого потенціалу параметричними прикметниками	136
§5. Реалізація словотворчого потенціалу прикметниками на позначення смаку	141
§6. Реалізація словотворчого потенціалу прикметниками на позначення просторових ознак	145
§7. Семантико-функціональні особливості спільноосновних деад'єктивів із однаковим словотвірним значенням	149
ВИСНОВКИ	165
ЛІТЕРАТУРА	170
ДОДАТКИ	181

Наукове видання

ГРЕЩУК ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ

УКРАЇНСЬКИЙ ВІДПРИКМЕТНИКОВИЙ СЛОВОВІР

ВИДАВНИЦТВО "ПЛАЙ"

ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. В. СТЕФАНИКА

284000 Івано-Франківськ, Шевченка, 57

Редактор Н. Я. Тишківська, канд. філол. наук.

Обкладинка художника М. П. Фіголя

Комп'ютерний набір і верстка О. В. Козича,

Г. М. Місюрак, Н. В. Скурчак

Коректори А. П. Василович, В. В. Куфлюк

Здано до складання 14.04.95. Підп. до друку 18.09.95. Формат 60x84/16. Папір писальний. Гарнітура Балтика. Офсетний друк. Ум. друк. арк. 12,09. Ум. фарбовідб. 12,09. Тираж 1000. Зам. 1015.

Грещук В. В.

Український відприкметниковий слововір. — Івано-Франківськ: Плай, 1995. — 208 с.

ISBN 5-72-63-4292-9

ВИДАННЯ ЗДІЙСНЕНО

ЗА СПРИЯННЯ АГРОФІРМИ "ІСКРА"

(голова правління Дмитро ПАЛІЙ)

